

Qəşəm Vəliyev

ÇILDIRLI AŞIQ ŞENLİK

Azər nəşr -2012

BBK-47.2.6.1.2

V-49

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi

Avtandil Ağbaba
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Rəyçi: Məhərrəm Qasımlı
filologiya elmləri doktoru,
professor

Kitabın işıq üzü görməsinin səbəbkarı, maddi və mənəvi yardımçısı Qəşəm Vəliyevin əmisi oğlu Əsgərov Yusif (Loğman) Mehralı oğludur

Qəşəm Vəliyev. Çıldır Aşıq Şenlik,
Bakı, Azərənəşr, 2011, 180 səh.

Monoqrafiyada Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin görkəmli nümayəndəsi Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığı Azərbaycan aşıq sənəti kontekstində araşdırılır. Mərhum tədqiqatçı Qəşəm Vəliyevin bu kitabında ilk dəfə olaraq Aşıq Şenliyin həyatının müxtəlif məqamlarına diqqət yetirilir, Anadolu aşıqlığına ustad sənətkarın gətirdiyi yeniliklər şərh olunur. Tədqiq olunan materialların xeyli hissəsinin müəllifin özünün topladığı monoqrafiya elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Alimin vaxtilə toplayıb nəşr etdirə bilmədiyi folklor ölkələrinin müəyyən qismi də kitaba daxil edilmişdir.

AŞIQ ŞENLİK HAQQINDA DƏYƏRLİ TƏDQIQAT

Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı özünəməxsus zəngin sənət ənənələrinə, qədim tarixi keçmişə malikdir. Bu sənətin öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycan folklorşünaslığında bir sıra dəyərli tədqiqatlar aparılmış, maraqlı əsərlər yazılmışdır. Son vaxtlar aşıq mühitləri və bu mühitlərdə yaşayıb-yaratmış görkəmli saz-söz sənətkarları haqqında müəyyən araşdırmalar aparılsa da hələ də bir sıra problemlərin, həlli vacib məsələlərin tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur. Bu baxımdan mərhum folklorşünas alim Qəşəm Vəliyevin bu monoqrafiyası qeyd olunan boşluğu doldurmaq yönündən önəm daşıyan bir əsərdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə elmləri doktoru Qəşəm Vəliyev (1960-1996) qısa, lakin mənalı bir həyat yolu keçmişdir. Otuz altı illik ömrünün iyirmi ilini Azərbaycan aşıq sənətinin qüdrətli saz-söz ustası Çıldır Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsinə sərf etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Aşıq Şenliyin həyatı, poeziyası, dastan yaradıcılığı, Azərbaycan aşıq sənətinin digər mühitləri ilə əlaqəsi və sair məsələlər haqqında müxtəlif dövrlərdə M.H.Təhmasib, M.Həkimov, H.Hacılar, Q.Namazov, H.İsmayılov, M.Qasımlı, Ə.Axundov, E.Məmmədov, Ə.Şamil və başqaları müəyyən dərəcədə bəhs etmişlər. Sovetlər Birliyi dönməsində kəskin qadağalar Aşıq Şenliyin zəngin poetik irsini öyrənməyə çalışan alimlərimizə əhatəli tədqiqatlar aparmağa imkan verməmişdir. Lakin Q.Vəliyev bütün qadağalara baxmayaraq əsil ziyalı cəfəkeşliyi ilə Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığını öyrənmiş və nəticədə Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin tanınmış saz-söz ustaları haqqında ilk elmi əsərlərdən birini ərsəyə gətirmişdir. “Çıldır Aşıq Şenlik” əsəri ilə Qəşəm Vəliyev özünü bir daha təsdiq etdi, ruhən bizim aramızda olduğunu göstərdi.

Q.Vəliyev keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığını tədqiq etməyə başlamışdır. On ilə yaxın bir müddətdə o, arxivlərdə çalışmış, Aşıq Şenliklə bağlı yerləri gəzib dolaşmışdır. Qərbi Azərbaycanın azərbaycanlılar yaşayan bölgələrində, Borçalıda, Qazaxıstan və Qırğızıstanda, eləcə də Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında fəaliyyət göstərən saz-söz sənətkarları ilə, yaşlı qocalarla görüşüb söhbətləşən alim Aşıq Şenliyin şeirlərini, dastan yaradıcılığını misra-misra toplayıb qələmə almışdır, topladığı materialları diqqət və təmkinlə nəzərdən keçirmişdir. Necə deyirlər, Q.Vəliyev kabinetlərdə deyil, el-oba arasında, aşıqların, sinədəftər qocaların içində yetişən folklorşünasdır. Bu baxımdan o, Azərbaycan folklorşünaslığının cəfəkeş sələflərinin-S.Mümtazın, H.Zeynallının, V.Xulflunun, H.Əlizadənin, M.Həkimovun, adlarını qeyd etmədiyimiz onlarla vətənpərvər folklorşünasın əməllərini ləyaqətlə davam etdirmişdir.

Aşıq ədəbiyyatı örnəklərini toplayıb saf-çürük etmək, onu sistemləşdirmək elə də asan məsələ deyildir. Q.Vəliyev toplayıcı, tədqiqatçı kimi Çıldır Aşıq Şenliyin ədəbi irsini arayıb araşdırarkən həm Azərbaycan, həm də dövrün imkanları daxilində Türkiyə folklorşünaslığına istinad etmişdir.

Bəllidir ki, Aşıq Şenliyin doğulub boya-başa çatdığı Çıldır mahalı Şərqi Anadoluda saz-söz beşiyi kimi tanınmışdır. Aşıq Şenlik yaşayıb yaratdığı dövrdə Qars, Axıska, Ərzurum, Axırkələk, Ağbaba, Borçalı, İrəvan və digər yerlərdə ağır məclislər keçirmiş, bir çox görkəmli saz-söz sənətkarı Şenlik adının sorağı ilə onun yaşadığı kəndə-Suxaraya gəlmiş, ustadla görüşüb deyişmiş, birlikdə, məclis keçirmişlər. Onların arasında məğlub olub geri dönmə, hətta Aşıq Şenliyin sənətkar zəhmindən qorxaraq onunla görüşmədən peşman qayıdanlar da olmuşdur.

Q.Vəliyev Aşıq Şenliyin dövrü, mühiti və həyatı barədə Türkiyə, həm də Azərbaycan folklorşünaslığında mövcud materialları, müqayisəli şəkildə təhlil edərək ustad aşığın mühit və həyatı haqqında ətraflı bəhs etmiş, bir çox mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Onun

yaşayıb yaratdığı dövrün rus işğalının təsadüf etməsi, işğalçılara qarşı yazdığı şeirlərin dillər əzbəri olması, qoçaqlamalarının əsgərlər arasında marş kimi oxunması Aşıq Şenliyi Şərqi Anadolu və Azərbaycan aşiq mühitlərində ötkəm bir sənətkar kimi tanıtmışdı. Digər tərəfdən azəri ləhcəsində dürlü-dürlü qoşma və gəraylılar, tənris və divanilər düzüb qoşan aşığın Türkiyə və Azərbaycan aşiq sənətinin qarşılıqlı əlaqəsində və inkişafında böyük rolu olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Aşıq Şenliyin qızı Gülxanım Ağbaba mahalının Xozu kəndinə gəlin köçmüş və ömrünün sonunadək orada yaşamışdır. Sözsüz ki, Aşıq Şenliyin Ağbabada çox məclislər keçirməsinin bir səbəbi tez-tez Gülxanımı yoluxması ilə bağlı olmuşdur. Hətta deyilənlərə görə, “Lətif şah” dastanının mövzusunı Aşıq Şenlik Ağbabadan Çıldıra pənah gətirən kimsəsiz bir uşağın acı taleyindən götürmüşdür. Onu demək istəyirik ki, Aşıq Şenlik yalnız sənəti və yaradıcılığı ilə deyil, həm də şəxsi həyatı ilə Ağbaba mahalına sıx bağlı bir sənətkar olmuşdur. Bu da bir həqiqətdir ki, Aşıq Şenlik irsinin Azərbaycanda ən kamil bilicisi Ağbabalı Aşıq İsgəndər idi. Sənət şəcərəsi etibarlı ilə Aşıq İsgəndər Aşıq Nəsin, Aşıq Nəsin isə Aşıq Şenliyin şagird olmuşdu. Bu baxımdan Aşıq İsgəndərin Çıldırlı Şenliyin irsinə və repertuarına yaxından bələd olması tamamilə təbii idi. Bir sıra faktların dəqiqləşməsində, ədəbi hadisələrin, tarixi şəxsiyyətlərin kimliyinin müəyyənləşməsində Aşıq İsgəndər ən etibarlı və mötəbər informator olmuşdur. Qazaxıstanın və Orta Asiyanın müxtəlif vilayətlərinə səpələnmiş müdrik Axıska türkləri, xüsusilə Xəstə Hasan və Aşıq Nurinin nəslindən olan adamlar da Aşıq Şenlik irsinə yaxından bələd olan informatorlar idi. Hələ aspiranturada oxuyarkən Qəşəm Vəliyev dəfələrlə həmin yerlərə səfərlər etmiş, Aşıq Şenlik irsindən əlavə digər folklor örnəkləri də toplamışdı. Həmin materialların bir qismini biz bu kitabda “Alimin arxivindən” başlığı altında verməyi məqsəduyğuhn saydıq.

“Çıldırlı Aşıq Şenlik” kitabı üç fəsildən ibarətdir. Birinci fəsil Çıldırlı Aşıq Şenliyin mühiti, dövrü və həyatı haqqındadır. Müəllif burada Aşıq Şenliyin yaşayıb yaratdığı tarixi dövrü səciyyələndirmiş, Şərqi Anadolunun Çar Rusiyasının işğalı altında olmasının ədəbi-mədəni mühitə, o cümlədən Anadolu folkloruna təsiri məsələsini ətraflı şərh etmişdir. Aşıq Şenliyin oğuzların Qarapapaqlar boyundan olması, yaxuda buta alması, ustad sorağı ilə Axıskaya gedib Aşıq Xəstə Hasanın şagirdi Aşıq Nuri ilə deyişməsi və ondan ozan-aşıq sənətinin sirlərini öyrənməsi, müstəqil şəkildə aşıqlığa başlaması, Aşıq Zulali, Aşıq Summani, Faxralı şair Nəbi kimi saz-söz sənətkarları ilə görüşüb deyişməsi tarixi-xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirilmişdir. Aşıq Şenlik ədəbi irsinin Azərbaycanda tədqiqi tarixindən bəhs edərkən müəllif yazır: “Aşıq Şenlik haqqında ilk məlumat verən M.Şəmsilcədid olmuşdur. O, aşığın Borçalı səfərləri ilə bağlı “Qoruqçular, allahı seversiz”, “Həsretin çəkdiyim.Tiflis şəhrinin” adlı qoşmalarını oxuculara təqdim etmişdir. Bu şeirlər aşığın Borçalı aşiq mühitinə bağlı sənətkar olmasını göstərən ilk faktlar kimi diqqətə layiqdir”. Onu da qeyd edək ki, monoqrafiyada Aşıq Şenlik Ağbaba-Çıldır aşiq mühitinin yetirməsi kimi deyil, Borçalı aşiq mühitinin nümayəndəsi kimi təqdim olunur ki, bu da 80-cı illər Azərbaycan folklorşünaslığının elmi nailiyyətləri ilə bağlı bir məsələdir.

Aşıq Şenliyin Ağbaba mahalının Qaranamaz (Yeniyol 1935-Ağvorik-1991) kəndində Aşıq Ələsgərlə görüşüb deyişməsi hər iki sənətkarın yüksək ustalığı və ədəb-əhtiram nümayiş etdirməsi Aşıq Şenliyin həyatını, qarşılıqlı sənət əlaqələrini öyrənmək baxımından maraqlı doğuran məqamlardır. Təqdirəlayiq haldır ki, bütün bu məsələlər Azərbaycan və Türkiyə folklorşünaslığı kontekstində araşdırılmış, faktik materiallar əsasında bir sıra mübahisəli fikir və mülahizələrə aydınlıq gətirilmiş, elmi təməli olmayan bəzi müddəalar təkzib olunmuşdur. Əlbəttə, bu və bu kimi cəhətlər yalnız həmin fəslin deyil, monoqrafiyanın üstün elmi dəyərlərindən sayılmalıdır.

Əsərin ikinci fəslə Aşıq Şenliyin lirik yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Q.Vəliyev ustad aşığın lirik poeziyasını üç aspektdən araşdırmışdır: a) məhəbbət lirikası b) ictimai-siyasi şeirlər c) təbiət gözəlliklərinin tərənnümünə həsr olunmuş peyzaj lirikası. O da maraqlıdır ki, müəllif Aşıq Şenliyin lirikasını və ümumiyyətlə, onun həyat və yaradıcılığını yalnız Türkiyədə, Azərbaycan və Gürcüstanda nəşr olunmuş kitab, qəzet və jurnal materialları əsasında öyrənməmişdir. Yeri gəldikcə o, informatorların məlumatlarına əsaslanmış, topladığı materiallarla müqayisələr aparmış və bütün bunlardan sonra elmi qənaətlərini açıqlamışdır.

Aşıq Şenliyin poetik irsini qeyd edilən istiqamətlərdən araşdıran alim aşığın təriqət şeirlərini, bu şeirlərin dini-ürfani mahiyyətini, sufi simfolikasının bəzi məqamlarını incələməyə də diqqət yetirmişdir.

Bəllidir ki, Aşıq Şenlik yaradıcılığının mühüm bir qolunu onun dastanları təşkil edir. Azərbaycan folklorşünaslığında da ustad sənətkarın bədii irsindən söhbət düşərkən ən çox onun dastan yaradıcılığından, xüsusilə “Lətif şah” dastanından bəhs edilmişdir. Əski türk epik ənənəsinin dini-mifoloji, tarixi-genetik, ədəbi-mədəni köklərindən ustalıqla yararlanan Aşıq Şenlik yaşadığı dövrün məşhur dastançılarından biri olmuşdur. Ümumiyyətlə, Ağbaba-Çıldır saz-söz sənətkarlarının dastan yaradıcılığı o qədər geniş və əhatəlidir ki, bu, ayrıca bir tədqiqat mövzusu ola bilər.

Qəşəm Vəliyevin Aşıq Şenliyi müasirlərindən fərqləndirən səciyyəvi cəhətlərdən biri kimi onun dastan yaradıcılığını ayrıca bir fəsilə incələyib araşdırması həmin problemlərlə bağlıdır. Mərhum folklorşünas, aşığın “Lətif şah”, “Sövdəgar şah və Gülənaz Soltan”, “Salman bəy və Durnatəl xanım”, “Məhəmməd və Güldənə”, “Əhməd və Gözəl ” kimi məhəbbətdən və el qəhrəmanlarının fəaliyyətindən bəhs edən “Səməd bəy” dastanları (əslində son üçü dastan-rəvayətdir-A.A) mövcuddur” elmi qənaətinə gəlmişdir. Müəllif dastanların yaranma tarixi, süjet və kompozisiyası, obrazların tipologiyası, sənətkarlıq xüsusiyyətləri kimi məsələlərin dolğun və əhatəli elmi təhlilini aparmış, polemik düşüncələrini faktiki materiallara əsaslanaraq gerçəkləşdirmişdir. Ümumiyyətlə, monoqrafiyanın hər üç fəslə faktiki folklor örnəklərinin zənginliyi ilə diqqəti çəkir. Bir daha qeyd etmək yerinə düşər ki, bütün bu zəngin folklor materialları Q.Vəliyevin şəxsi ekspedisiyaları sayəsində toplanıb elmi-nəzəri araşdırmaya cəlb olunmuşdur.

Yaşasaydı Qəşəm Vəliyevin-bu zəhmətkeş və istedadlı folklorşünasın 50 yaşı tamam olardı. Çox hayıf ki, əcəl macal vermədi. Q.Vəliyev 50 yaşa yetişmədi. Ulularımız “yaşın oldu əlli, adın oldu bəlli”-demişlər. Qəşəm Vəliyevin adı əlli yaşından çox əvvəl elm aləmində bəlli oldu, tanındı və sevidi.

Azərbaycan aşıq ədəbiyyatına, ozan-aşıq sənətinə maraq ildən ilə böyüyür. Azərbaycan aşıq sənətinin YUNESKO-nun mənəvi irs siyahısına daxil edilməsi bu marağın beynəlxalq çevrəsinin nə qədər geniş olduğunu göstərir. Eyni zamanda yeni-yeni tədqiqatların aparılmasının zəruriliyini də ortaya çıxarır. “Çıldır Aşıq Şenlik” kitabı aşıq ədəbiyyatımızda bu cür mövcud problemlərin həllinə bir töhfə, Qəşəm Vəliyevin nakam ömrünə özünün bağışladığı bir ərməğandır.

Avtandil Ağbaba

AŞIQ ŞENLİYİN HƏYATI VƏ MÜHİTİ

Doğu Anadolunun Çıldır mahalı XIX yüzilliyin sonu, XX yüzilliyin əvvəllərində özünün yetirdiyi saz-söz ustaları ilə tanınırdı. Aşiq Ruhani, Aşiq Şenlik, Aşiq Qarani, Aşiq Gövhəri və başqaları bu mahalda doğulub boya-başa çatmış, poetik duyğuları ilə şöhrətlənmiş, yurddaşlarının şad günündə sevinmiş, qəmli-ələmli günlərində onlara ürək-dirək vermişdir. Adları çəkilən sənətkarlar arasında saz-söz ustası Aşiq Şenlik daha çox seçilirdi.

Aşiq Şenliyin anadan olduğu Çıldır mahalı tarixi olaylarla bağlı gah Türkiyənin, gah da Çar Rusiyasının əlində olmuşdur. 1877-ci il Rus-türk müharibəsi nəticəsinə görə Doğu Anadolunun Qars vilayəti 1920-ci ilə kimi Rusiyaya verilməklə İrəvan quberniyasına birləşdirilmişdir. Aşiq Şenliyin Azərbaycan və Türkiyə ədəbi-mühitində tanınmasında bu amilin də təsiri olmuşdur.

Aşiq Şenliyin həyat və yaradıcılığı haqqında dövrü mətbuatda az-çox bilgilər verilsə də, bu ustad sənətkarın Azərbaycan folklorşünaslığında tutduğu mövqe və bədii irsi geniş araşdırılmamışdır.

Aşiq Şenliyin doğumu və ölümü haqqında fikir söyləyən Türkiyə alimi Orxan Özbək aşığın ölüm tarixi barədə əsaslı mənbəyə-qəbir daşına əsaslanaraq 1853-cü ildə anadan olduğunu, 1912-ci ildə öldüyünü söyləyir. Orxan Özbək çap etdirdiyi “Aşiq Şenlik” adlı kitabının son fəslini ustadın başdaşına yazılmış beytlə başlayır. Vəsiyyətinə əməl olunaraq başdaşına ölüm ayağında söylədiyi “Öyünsün” rədifli qoşmasından bir beyt yazılmışdır:

İstər ixtiyar ol, istər növcavan,
Bu dünyada baki qalan öyünsün.

Çıldırlı Şenlik-1912

Ustadın qəbri Çıldır gölünün səkkiz kilometr şərqində yerləşən Suxara kəndindədir. Türkiyə alimi F.Kırzioğlu da O. Özbəyə əsaslanaraq Aşiq Şenliyin 1853-cü ildə anadan olduğunu, 1912-ci ildə öldüyünü söyləyir. Aşığın qəbrinin Suxara kəndinin qırağında yerləşən “Təzə məzərlək” deyilən yerdə olduğunu göstərir. Biz də xeyirxah niyyətli tədqiqatçılarımızın söylədikləri fikirlərə söykənir, Aşiq Şenliyin 1853-cü ildə anadan olduğu və 1912-ci ildə ölməsi tarixini təsdiqləyirik.

Aşiq Şenliyin atası Qədir ağa XIX yüzilliyin əvvəllərində Borçalıdan Cıldırdan mahalının Suxara kəndinə köçmüşdür. O, əkinçiliklə, ev quşları saxlamaqla öz ailəsini dolandırarmış. Anası Züleyxa oxuyub-yazmağı bacaran, aydın zəkali bir qadın olub. Aşiq Şenliyin kiçik yaşlarından güclü hafizəsi olmasında, hər şeyə maraq göstərməsində anasının köməyi danılmazdır.

Aşiq Şenlik haqqında el arasında yaşayan xatirələrdən, el sənətkarlarının, müdrik qocaların dilindən eşitdiklərimizdən aydın olur ki, ustad ilk təhsilini mədrəsədə almış, dövrün bir sıra elmlərinə yiyələnmişdir. Ata-anası onu savadlı bir adam kimi görmək istəyiblər. Bu məqsədlə də onu öz kəndlərində yaşayan Molla Mehdiyin yanında şagird qoyublar. Şenlik güclü hafizəsi, bacarığı ilə dini bilikləri asanlıqla mənimsəyir. Bu haqda danışarkən Ensar Aslan yazır: “Şenlik də qulaqdan dolma bu dini bilikləri köyündəki imamlardan və oxuyur-yazar olan anası Zəlxadan öyrənməkdədir. Zəlxə, Şenlik daha kiçik ikən ona cəng kitabları, dini qissələr oxur, dinlədirdi. Ayrıca Suxarada Molla Mehdi, Yusif elində Əşrəf Xoca Şenliyə bu xüsusda yardımcı olaraq dini bilgilər vermişdir. Şübhəsiz, aşığın gəncliyində yiyələndiyi dini biliklər onun

yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda vətəni Çıldır mahalının Çar Rusiyasının işğalı altında olması, gördüyü haqsızlıqlar, xalqın düçar olduğu zülm və məşəqqətlər onun dünya - görüşünün formalaşmasına təsir göstərmişdir.

Aşıq Şenlik adı ilə tanıdığımız bu ustad sənətkarın əsil adı Həsəndir. Bunu aşığın qızı Gülxanımın xatirələrinə əsaslanan Aşıq İsgəndər Ağbabalı, türk alimləri O.Özbək, E.Aslan da təsdiq edirlər. Maraqlıdır ki, Şenliyin əlimizdə olan şeirlərində əsil adının Həsən olduğuna işarə edilmir.

Aşıq Həsənin “Şenlik” təxəllüsü götürməsi haqqında xalq arasında müxtəlif rəvayətlər vardır. Onların söyləmələrinə görə, Şenlik el-oba, oymaq nəğməkarı, xalq adamı, el adamı deməkdir. “Şenlik” sözü həm də insanpərvərlik, müdriklik, qonaqpərvərlik, insana məhəbbət, nəciblik kimi sifətləri özündə əks etdirir. El şənliklərində şən-şux, müdrik kəlamları ilə Qars, Anadolu, Ərzurum, Ayrım çökəyi, Dərələyəz, Şərur, Qazax, Borçalı, Ağbaba bölgələrində aşıqlarla döş-döşə gəlib həmişə qalib çıxdığına və öz şuxluğunu itirmədiyinə görə “Şenlik” ad təxəllüsü də bu ustad sənətkara olan xalq məhəbbətinin ifadəsidir.

Aşıq Şenliyin gənc yaşlarından şeirlər deməsi ilə bağlı müdriklərin söylədikləri rəvayətlər ayrıca maraq doğurur. O da bir çox dədə sənətkarlarımız kimi sevgilisini yuxuda görmüş, pırından badə içərək haqq vergisi almışdır. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün Aşıq İsgəndər Ağbabalının ustad haqqında söylədiklərinə diqqət edək: “Aşıq Şenlik” /Həsən/ bədahətən söz demək qüdrətinə malik olmuşdur. Həsən 15-18 yaşına qədər atasına kömək edir. Bir gün atası qoyun sürüsünü ona tapşırıb kəndə gəlir. Həsən sürünü meşənin ətrafına gətirir, özü isə sürünün yanında bir qədər gəzindikdən sonra uzanır. Onu yuxu aparır. Yuxuda görür ki, ağacın dibində bir qız durub ona tamaşa edir. Həsən istəyir ki, qıza sarı getsin. Bu zaman qoca bir kişi əlində piyalə ona doğru gəlir. Deyir: “A bala, a Həsən, o qızı görürsənmi”? O qız sənin sevgilinin camalıdır, ancaq özü deyil. Al bu piyaləni iç, ürəyin sərinləsin”. Piyaləni içəndə Həsənin ürəyi od tutub yanır. Huşsuz uzanıb qalır. Qədir kişi görür ki, axşam düşdü, qoyun örüşdən gəlmədi. O, ora-burayı gəzir, sürünü bir yerə toplayır, oğlunu tapır. Görür ki, yatıb, aləmi-röyadadır. Oğlunu yuxulu götürüb evinə gətirir. Həsən bu əhvalatı anasından savayı heç kimə danışmır. Axşam olur. Yuxuya gedəndə yenə həmin şəkil, həmin kişi yuxusuna girir. Bu vaxt Həsən kövrəlib anasını səsləyir. Atası Qədir kişi, dayısı İbrahim səsə gəlirlər. Atası, dayısı nə qədər edirlərsə Həsəndən heç bir söz ala bilmirlər. Ürəyi qövr əyləyən Həsən üzünü onlara tutub deyir:

Yığılın əhbablar, yaran yoldaşlar,
Bir sağalmaz dərdə düşdüm bu gecə.
Hikməti-pir ilə abu-züladan,
Kövsər bulağından içdim bu gecə.

Qüdrət məktəbində verdilər dərsi,
Zahirdə göründü ərş ilə kürşü,
Hifzimdə zəbt oldu ərəbi-farsi,
Lüğəti-imranı seçdim bu gecə.
Səfil Şenlik haqdan buldu kamalı,
Bu fikirlə vəsli halım deməli,
Bədirlənmiş gördüm gözəl camalı,
Təğayür hal olub çaşdım bu gecə.

Bundan sonra Aşıq Həsən el şənliklərində məclislər aparıb Səfil Şenlik təxəlüsünü götürmüşdür”.

Aşıq İsgəndərin ustadı haqqında söylədiyi bu fikir, sözsüz, Aşıq Şenliyin haqqında yaranmış rəvayət və ya dastan parçasının el-oba arasında, dildə-ağızda dolaşan nümunəsinin qalıqlarıdır. Biz üzü Qurbanidən tutmuş çağdaş ustad aşıqlarımıza qədər hamısı haqqında belə söyləmələrə tez-tez rast gəlirik.

Elə əslində aşıq dastanlarının əsasını belə rəvayətlər, söyləmələr təşkil edir desək, fikrimizcə, səhvə yol vermərik.

Ustad-şagird ənənəsinə, ədəb-ərkanına Aşıq Şenliyin keçdiyi mənalı yaradıcılıq yolunda da rast gəlirik. Şenliyin istedadını, sözə -saza olan marağını duyan dayısı İbrahim kişi onu ustad soracağıyla Borçalı mahalına gətirmişdir.

Türkiyə alimi E.Aslan Aşıq Şenliyin saz-söz sənətinə yiyələnməsində klassik Azərbaycan aşıq yaradıcılığının rolunu ayrıca göstərir. “Bu aşıqlıq kultürünü Şenlik Azərbaycan aşıqlarından almışdır. Çünki bu dövrdə Anadoluda Şenliyə təsir edəcək bir aşıq yoxdu. Eyni zamanda dil və gələnlə baxımından onları özünə daha yaxın buluyordu”.

Alim öz fikrində haqlıdır. Bunu da deməliyə ki, onun Borçalı mahalına ustad soracağı ilə gəlməsinin əsas səbəbi, hər şeydən əvvəl orada güclü aşıq mühitinin olması ilə bağlıdır.

Qədim sənət ənənələri olan Borçalı aşıq mühitinin Qul Allahqulu (XVII yüzillik), Güllər Pəri (XIX yüzilliyin 1-ci yarısı), Dollu Mustafa (XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəlləri), Alxas Ağa (XIX yüzilliyin ortaları -1916), Dollu Abuzər (1856-1921), Ağacan (1875-1953), Xəstə Hasan, Aşıq Nuru (XIX yüzillik), Aşıq Hüseynxan (1896-1922), Şair Nəbi (1877-1945) və başqa görkəmli nümayəndələri var idi. Bu sənətkarların yaradıcılığında klassik ənənələrin yüksək sənətkarlıqla inkişaf etdirilməsinə, yeniliyə güclü meyl duyulur.

Qulu Allahqulu ustad –şagird ənənəsinin qorunub inkişaf etdirilməsini belə ifadə edir:

Könül, qulluq eylə kamil ustada,
Ustad görməyən işi xam qaldı.

Aşıq Şenliyin Borçalı mahalının məşhur saz-söz ustadı Aşıq Nurunun yanında sənətin sirlərinə yiyələnməsi təbii hal idi. Aşıq Şenliyin improvizasiya qabiliyyəti söz sənətinə olan marağı Aşıq Nuru fərhləndirir. Şenlik altı ay ondan aşıqlığın sirlərini öyrənir. Qədimdən bəri zəngin şifahi söz xəzinəmizi yaşadıb bu günümüzdə çatdıran ustad-şagird ənənəsi yalnız ifaçılıq sənətini öyrədən bir məktəb olmamışdır. Bu, eyni zamanda sənəti gələcək nəsələ çatdırmaq, ustad sənət- karların şöhrətini yaymaq üsulu idi. Bu günümüzdə qədər yaşayan zəngin aşıq poeziyası, yüzlərcə xalq dastanları, müəyyən mənada ustad-şagird ənənəsinin bəhrəsidir. “Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı” monoqrafiyasında bu məsələyə xüsusi bir fəsil ayıran prof.M.Həkimov haqlı olaraq yazır: “Ustad-şagird ənənəsi aşıq sənətini tarixən inkişaf etdirib yaşadan müqəddəs xalq məktəbi adlandırsaq səhv etmərik”. Belə bir məktəbi keçən Şenlik ustadı Aşıq Nurunun sınağından alını aşıq çıxmışdır.

Aşıq Nuru Borçalı mahalının Levis kəndində yaşamışdır. Onun şeirlərinin çoxu tibbatmış, tam şəkildə qorunub saxlanılmamışdır. Bu ustad haqqında bilgililən el sənətkarlarının söylədiklərinə görə, Aşıq Nuru ifaçılıq sənətinə yaxından bələd olan, qədim saz havalalarının peşəkar ifaçısı kimi tanınan xalq sənətkarı idi.

Aşıq Şenliyin Aşıq Nuru ilə görüş səhnəsi tarix baxımdan maraqlıdır. Bu haqda türk folklorşünaslığında bir-birindən seçimli bilgilər verilir. Aşıq Şenlik aşıqlığın sirlərinə yiyələndikdən sonra Aşıq Nuruya sənət “imtahanı” verir. Aşıq Nuru ilə deyişmədə Şenliyin aşıq

sənətində püxtələşdiyi duyulur. Bu deyişmədə Aşıq Nuru, Qurbani, Molla Xalis, Urfani, Aşıq Səfi, Dəli Temo, Ustad Polad kimi sənətkarların aşılıq qüdrətini söyləməklə yanaşı öz ustadı Xəstə Hasanı da unutmur:

İçmişəm eşqin gönlündən həm oxuyam, həm yazam,
Əlbət getməz böylə rüzgar, bir gün gələr xoş əyyam,
Sənə min iki yüz doxsan, hesabı yox ki, sayam,
Çox aşıqlar gəldi keçdi, Xəstə Hasan yüzdə bir.

Burada verilən “Sənə min iki yüz doxsan” tarixi bizim üçün maraqlıdır. Bu tarixi miladi tarixə çevirdikdə 1873-cü ilə uyğun gəlir. Fikrimizcə, bu tarix Aşıq Şenliyin ustadı Aşıq Nuru ilə görüşdüyü tarix sayıla bilər. Ancaq Ensər Aslan həmin bənddə bu tarixdən fərqli olaraq “İl min üç yüz on səkkiz” olduğunu göstərir. Bu isə miladi tarixlə 1901-ci ilə bərabərdir. Lakin bu tarix-1901-ci il məntiqi baxımdan düzgün sayıla bilməz. Çünki ustad-şagird ənənəsinə görə şagird gəncliyində ustadın sınağından çıxır. Şenliyin ustadı Aşıq Nurunun 1901-ci ildə artıq həyatda olmaması faktı da tarixin düzgün olmadığını göstərir.

Aşıq Şenlik ustadının bütün sözlərinə bacarıqla cavab verir, ilk sınaqdan Şenlik üzüağ çıxır. Bu baxımdan Aşıq Nurunun Şenlik haqqında söylədiyi rəy də maraqlıdır: “Bu oğlan məni tərlətdi, bu çox yaman (yaxşı mənasında-Q.V.) bir şair olacaq”. Bir neçə il sonra önündə əyilməyən bir şair qalmaq. Aşıq Şenliyin sonrakı fəaliyyəti, Borçalı aşiq mühitində yüksək mövqeyə, nüfuza bağlanan bütün ümidləri doğrultdu.

Şenliyin dünyagörüşünün formalaşmasında, şairlik qüdrətinin artmasında Borçalı aşiq mühitinin rolu əvəzsizdir. O, öncə yaradıcılıq ənənələri üzərində yüksəlmişdir. Aşığın yaradıcılığında ustad-sənətkar Qul Allahqulunun poetik ənənələri aydın duyulur:

Qul Allahquluyam, ay nəşib eylə,
Şəçərdən baş verib, ay nəşib eylə,
İsgəndər mülküdü, ay nəşib eylə,
Nə Cəmşid padişah, nə də cam qaldı.

Aşıq Şenlikdə:

Güvənmə dünyada dövlətə, vara,
Fani dünya bir insana qalmadı.
Səddi İsgəndərə, Rüstəmi-Zala,
Əli kimi ac aslana qalmadı.

Aşıq Şenlik ustaddan gələn bu deyim tərzini sadəcə olaraq təkrar etməmiş, ona yaradıcı şəkildə yanaşmışdır. Aşığın belə şeirlərində hökmdarların, tarixi şəxsiyyət yətlərin, sərkərdələrin adlarını tez-tez çəkməsi onun dünyagörüşcə elmlə bir şəxs olduğunu göstərir.

Ustaddan xeyir-dua aldıqdan sonra Şenlik ədəb-ərkanı, yüksək ifaçılıq mədəniyyəti ilə tez bir zamanda tanınır. O, yalnız Qars, Anadolu, Ərdəbil bölgələrində deyil, Qafqazın Azərbaycan türkləri yaşayan mahallarında da ağır yığnaqlı məclislər keçirir, toy məclislərində gənclərin xeyir işlərinin duaçısı olur. Borçalı, Ağbaba-Şörəyel mahalları aşığı qarış-qarış gəzdiyi oba-oymaqlar olmuşdur. O, Borçalı mahalının, Hoqam, Xırtız, Xosbiyə, Azqur, Sarvan, Qəmərli, Qasımlı, Hacı, Qasımlı, Gorarxı, Meçidli, Arıxlı, Saraçlı, Ağbaba-Şörəyel mahalının Sultanabad,

Dələvir, Xozu, Mağaraçıq, Seldağılan, Ağüzüm, Baş-Şörəyel, Balıqlı, Təpəköy, Düz kənd, Qımılı, Oxçoğlu, Oğuz, Qaraxan və başqa kəndlərində gördüyü, şahidi olduğu hadisələri, yurdun gözəlliklərini, xalqın adət-ənənəsini, ağır –acılarını qələmə almışdır. Cahannamələrinin birində oxuyuruq:

Tarixi min üç yüz on dörd sənədə,
Seyhat etdim, gəzdim diyar qürbəti.
İbtida Hoqamda oldum sakinət,
Sizə agah edim hər məlumatı.

Burada göstərilən hicri 1314-cü il, miladi tarixlə 1897-ci ilə uyğundur. Deməli, aşiq 1897-ci ildə Hoqamda olmuşdur.

Aşiq Şenlik ilk sevgisinin uğursuzluğundan sonra Hürü adlı bir qızla evlənmişdir. Onun iki oğlu-Qasım, İsgəndər, üç qızı –Hənifə, Gülənaz, Gülxanım dünyaya gəlmişdir. Şenliyin böyük oğlu Qasım da aşiq olmuş, 1954-cü ildə vəfat etmişdir. Qasımın oğlu Yılmaz Şenlik babasının ədəbi irsinin kamil bilicisidir. Yılmaz Şenlik Qarsda yaşayan məşhur aşıqlardan sayılır. Yaradıcılığından əldə olunan örnəklər onun Aşiq Şenlik ənənələrini məharətlə davam etdirdiyini göstərir:

Ay aydındı gəlimmə,
Ay qız , məsməli gəlin?
Daş-divarı dəlimmi,
Qurban kəsməli gəlin!

Aşığın həyatının qaranlıq tərəflərini, ən çox da son dövrlərini öyrənmək üçün yaradıcılığı yetərincə material verir. Bu baxımdan onun “Kağız” və “Bağışla məni” rədifli qoşmaları ciddi maraq doğurur. Hər iki qoşmada aşığın qocalıq dövründə keçirdiyi sarsıntılar, ağırlı-acılı dəqiqələri, atalıq qayğısı və övlad məhəbbəti bədii şəkildə ümumiləşdirilmişdir.

“Kağız” rədifli qoşması aşığın oğlu Qasımla Suxara kəndinin ağası Yusif ağa arasında olan anlaşılmazlıqla bağlı deyilmişdir. Qış günlərinin birində Yusif ağa Qasımı güllə ilə vurub yaralayır. Aşiq Şenlik həmin şeiri yazıb oğlu İsgəndərlə Şəvşət elində yaşayan dostu Molla Ziya və Yeksan ağaya göndərir:

Gəl səni göndərim Şəvşət elinə,
Qəryeyi-Qüçəndə əylən qal, kağız.
Tənəzzül eyləyib istiqbalinə,
Get Arif ustaya təzim qıl, kağız.

Molla Ziyaynan etmişik ilqar,
İgid ilqarını eyləməz inkar,
Şiddətli şaxtadı,ixtiyarlıq var,
De ki, zalım dağlar vermir yol, kağız.

Aşiq dövrünün xeyirxah şəxslərinə -Arif ustaya, Əhsən ağaya, Molla Talıba, Molla Ziyaya olan rəğbətini bildirməklə yanaşı, düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün kömək istəyir. Burada

aşığın ictimai kədəri də seçilir. “Zalım dağlar vermir yol” deməklə aşiq Yusif ağa kimi zalımın törətdiyi cinayəti tənqid edərək dostlarından kömək istəmişdir:

Şenlik der, səbəbsiz sağalmaz yara,
İlaç Allahdandı, qul edər çarə,
Yaralı Qasımı o loğmanlara,
Allaha amanat tapşır gəl, kağız.

Aşığın sədaqətli dostlarının köməyi sayəsində oğlu Qasım şəfa tapır. Lakin çox keçmir ki, ailənin sevinci kədərə bürünür.

Qasım atasının səfərdə olmasında istifadə edərək, Yusif ağadan intiqamını alır. Yusif ağanın oğlu Yunisi biyardan qayıdarkən güllə ilə vurub öldürür. Oğlu Qasımın tutulması Aşıq Şenliyi çox kədərləndirir. Uzun müddət divanxanalarda ayaq döyür. Vilayət xanı İsmayıl Vəzirova müraciətlə söylədiyi “Bağışla məni” rədifli qoşmasında oxuyuruq:

Familyan Vəzirov vilayət xanı,
Şərəfi Hatəmsən səxavət kanı,
Yeri, göyü, ərşi, kürşü rəhmanı,
Xəlq edib düzənə, bağışla məni

Aşıq Şenliyin ömrünün son günləri, ölümü haqqında mətbuat səhifələrində mübahisəli fikirlər vardır. Bu barədə folklorşünas Ə. Axundov yazır: “Aşıq Şenlik Ermənistanın Gümrü rayonunun Çobankərə kəndinə gəlmiş, ölənə kimi orada qalmış, XIX əsrin ikinci yarısında 80 yaşında ikən orada vəfat etmişdir”. Bu fikir dəqiqləşmə tələb edir. Çünki Çobankərə kəndi Gümrü (indiki Kumayri) rayonunda deyil, keçmiş Zəngibasar (indiki Masis) rayonunun ərazisindədir. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, əsrin əvvəllərində Çobankərə kəndində 2411 tatar (azərbaycanlı-Q.V.) yaşamışdır.

Doğrudur, Aşıq Şenlik Çobankərə kəndində dəfələrlə olmuşdur. Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan yazıya aldığımız “Aşıq Şenliyin Çobankərə səfəri” adlı kiçik həcmli ibrətamiz rəvayətdən görüldüyü kimi aşiq tez-tez Çobankərə kəndinə toy məclislərinə dəvət olunarmış, lakin Şenliyin Çobankərədə yaşayıb, orada da ölməsi fikri doğru deyildir.

Aşıq Şenlik heç bir sənət həmkarlarına nəsib olmayan tərzdə faciəli şəkildə dünyadan köçmüşdür. Aşıq özünü humanist ideyaları ilə, demək olar ki, bütün Qafqazda sənətsevərlərin rəğbətini qazanmışdı. Onun sənət şöhrəti ilə saysız pərəstişkarı olduğuna baxmayaraq bədxahları da yox deyildi. Çünki Şenlik həmişə aşiq sənətinin saflığı keşiyində dayanmış, bu sənətə kamil yiyələnmiş, “mərifət elmində dolu olmayan” lara qarşı həmişə barışmaz olmuş, ənənəyə uyğun olaraq saz-söz yarışında çoxlarını məğlub edib, sazını əlindən almışdı. Aşığın ölümü ilə bağlı Aşıq İsgəndər Ağbabalının söylədikləri maraqlıdır: “Aşıq Şenliyin şöhrəti ellərə yayılmışdı. Şeyirdləri saz məclislərində həmişə onun şeirlərini oxuyardılar, yüksək mənəbli şəxslər toy məclisini aparmaq üçün Aşıq Şenliyi dəvət edərtilər.

Aşıq İrəvanlı Mehdixan toy məclisinə dəvət edir. Mehdixan aşıqları, onların sənətini sevən, həmişə saz-söz məclisləri təşkil edən bir şəxs olub. Deyilənə görə, onun təşkil etdiyi saz-söz məclisində qırxa yaxın usta aşıqlar deyişərlərmiş... Aşıq Şenliyin bağlamalarına cavab verə bilməyən aşıqlar ona düşmən kəsilirlər. Saz-söz meydanında məğlub olmuş aşıqlar Şenliyin çayına vədəli zəhər qatırlar”.

Aşıq Şenliyin zəhərlənməsi ilə bağlı fakta yaradıcılığında da təsadüf olunur. Onun ölüm ayağında söylədiyi cığalı təcnisində bu fakt aydın görünür:

Şenlik der: məclisə sağı gələndə,
Qədəhi dəstində ağı gələndə,
Elə ağı gələndə,
Əjdər ağı gələndə,
Hicran şahı qan ağlar,
Cana yağı gələndə.
Şiddəti-şaxtanın çağı gələndə,
Dərər, talan eylər neçə dağları.

Aşıq Şenlik ağır vəziyyətdə İrəvandan Ağbaba mahalının Quzükənd kəndində yaşayan qızı Gülxanımın evinə gətirilir. Aşıq qızının evində vəfat edir. Vəsiyyətinə əməl olunaraq 1912-ci ildə Çıldır mahalının Suxara kəndində Təzə məzərlək deyilən yerdə dəfn olunmuşdur.

Aşıq Şenliyin ölümü sənət dostlarını dərinləndirmişdir. Şair Nəbi Borçalı aşığın qəfil ölümündən qəlbən kədərlənmiş, ona dörd bəndlik qoşma –mərsiyə də yazmışdır. Bu qoşmada dərin kədər hiss olunur:

Bir çıraq yandırdın Çıldır elində,
Nə qaranlıq etdin cahanı, Şenlik.
İsgəndər bac aldı dərin dəryadan,
Başatan varmadı dünyanı, Şenlik.

Aşıq Şenlik gəzdirdiyi yerlərdə gördüyü olaylara biganə qalmamış, cahannamələrində onlara münasibətini bildirmiş, elin ən yaxşı adət-ənənələrini yaymışdır. O, Borçalını həmişə özünə doğma bilmiş, dostlaşmış, ülfət bağladığı Səməd Ağa, Kor İsmayıl, Aşıq Qurban, Aşıq Həsən, Şair Nəbi və başqa şəxslərdən həmişə hörmət və rəğbət hissi ilə danışırmışdır.

Aşıq Şenliyin Borçalı səfərləri ilə bağlı olan “Məni”və “Bəyim” rədifli qoşmaları ayrıca maraq doğurur. Bu şeirlər aşığın həyatının qaranlıq tərəflərinin, ağrı və əzablarını öyrənmək baxımından diqqətəlayiqdir. Şenliyin Borçalı mahalında Şulaverdə silahlı erməni quldurları tərəfindən incidilməsi “Məni” rədifli qoşmada bədii əksini tapmışdır. Heç bir təqsiri olmayan Şenlik qoruqçulara üz tutaraq onu buraxmasını tələb edir:

Nədir bilməm qərib aşığın suçu?
Məryəm ana olsun sizə duaçı,
İstərsiz məzhəbi, kilsəni, xaçı,
Qərq etməyin dərdi –bəlayə məni

Ancaq qoruqçular şeirdə göstərilən müqəddəs inamlara da məhəl qoymurlar. El qəhrəmanı Səməd bəyə müraciətlə söylədiyi “Bəyim” rədifli qoşmada aşığın qoruqçular tərəfindən incidildiyini “soyulduğunu” oxuyuruq:

Sənsən Qul Şenliyin xoş vəfadarı,
Ol səbəbdən gəldim bu yana sarı,
Şulaver elinin qoruqçuları,

Bizi soyub yola saldılar, bəyim

Burada ictimai–siyasi məzmun özünü qabarıq şəkildə göstərir. Mahalda baş verən ədalətsizlik, quldurluq, soyğunçuluqdan aşığın qayğılandığı duyulur.

El sənətkarlarından yazıya alınmış “Səməd bəy”, “Cüyür ovu”, “Gürcüstan səfəri” dastan-rəvayətləri də Aşıq Şenliyin Borçalı mahalında şahidi olduğu olaylar və müasirləri ilə deyişmələri əsasında yaranmışdır.

Yuxarıda göstərdiyimiz faktlara əsasən, deyə bilərik ki, Aşıq Şenlik Borçalı mahalına dərinə bağlı olmuş, həmin ədəbi mühitdə sənət məktəbi keçmiş, yüksək hörmət və nüfuz qazanmışdır. Şenliyin Borçalı aşıq mühitində olan nüfuzu deyişmələrində də aydın görünür.

Şair Nəbi Borçalı, Aşıq Abbas, Şikəstə Pəri, Dollu Mustafa, Aşıq Mətun kimi tanınmış sənətkarlarla deyişmələri, səmimi münasibətləri də Aşıq Şenliyin bu mühitdə yüksək mövqə qazandığını göstərir. Bu deyişmələr Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığının bəzi cəhətlərini, kimlərlə sənət əlaqəsi saxlamasını öyrənmək baxımından da maraqlıdır. Bu deyişmələrdə Şenliyin güclü improvizasiya qabiliyyəti, həyat olaylarından düzgün nəticə çıxarmaq məharəti aydın görünür.

Şenlik Şair Nəbi ilə uzun müddət sənət əlaqəsində olmuşdur.

Azərbaycan folklorşünaslığına Aşıq Şenliklə Şair Nəbinin iki deyişməsi bəllidir. Bu deyişmələrin biri gözəlləmə, o birisi isə hərbə-zorbadır. Hərbə-zorbada ustadlar bir-birinə sözlə təsir göstərməklə yanaşı, özlərini şahinə, tər lana, aslana bənzədirlər.

Şair Nəbi Borçalı:

Əgər ki, aşıq isən hərf oxu, imlanı gör,
Sən bir axan çeşmə ikən mühiti-dəryanı gör,
Öz –özünü şahin sanma, zümrüdü-əfqanı gör,
Zərrəcən verməm əman, mərđi-meydan olmuşam.

Aşıq Şenlik:

Şenliyəm, belə afdan çəkərəm qovğaları,
Nə yerdə aşıx görsəm edərəm sualları,
Çoxlarını mətəl etdim, sən kimi ustaları,
Düşməndən geri dönməz mən bir aslan olmuşam.

Bu deyişmədə ustadların aşıqlıq sənətinin qayda-qanunlarına ciddi əməl etməsini görürük.

Aşıq Şenliyin Borçalı ədəbi mühitində əlaqə saxladığı sənətkarlar arasında Aşıq Abbas da vardır. O da ustad tərbiyəsi görmüş el sənətkarıdır.

Aşıq Abbasla Aşıq Şenliyin Türkiyədə çap olunmuş deyişmələrindən, şeirlərini ümumi ahəngindən yetkin bir sənətkar olduğu anlaşılır:

Aşıq Abbas:

Hardan urcah oldum qəlbi qaraya,
Naşı xoyrat, nə düşübsən araya,
Eylə bir eyvallah, qayıt geriyə,

Aşıq Abbas hər aşığa tay deyil.

Aşıq Şenlik:

Bəd baxma Şenliyə,tən etmə elə,
Şad gəlibdən məhzun göndərrəm yola,
Sənəm burçı-mehrab, bədənəm qala,
Cavabın ox, fəhmin qatı yay deyil.

Hər iki ustadın şeirlərindəki obrazlı deyim tərzini, axıcılıq, emosionallıq maraqlı təsir bağışlayır.

Aşıq Abbas Aşıq Şenliyin aşağıdakı bağlamasına cavab verə bilməmiş, məğlub olmuşdur:

Nə qəflətə daldın,irəm at görüm,
Şenliyin elmini bəyan et görüm,
O nə sirdir əhvalına yet görüm:
Cəsədsiz dəst,sərsiz muyu yaratdı.

Bu bağlama Şenliyin geniş dini-mifoloji bilgilərə malik olduğunu göstərir. Belə bağlamalar Aşıq Şenliyin Borçalı aşıq mühitində, ətraf əyalətlərdə nüfuzunu daha da artırmışdır.

Aşıq Şenliyin Borçalı mühitində qarşılıqlı ilgilərdə olduğu ustad sənətkarlardan biri də Dollu Mustafadır. Təəssüflər olsun ki, bu sənətkarın həyatı haqqında geniş bilgilər əldə edə bilmədik. Ancaq yaradıcılığında yazıya alınmış və çap olunmuş örnəklər bu ustad sənətkarın Aşıq Şenliklə sənət ilgilərini aydınlaşdırmağa imkan verir. Belə ki, hər iki ustad sənətkarın qadın haqqında vücudnaməyə müraciət etməsi və “Qaldırın” rədifli gəraylı, “Dəh deyiniz” rədifli qoşma bu baxımdan önəmlidir.

Vücudnamələrdə eyni yaş dövrlərinin poetik ifadəsinə baxaq:

Dollu Mustafa:

On birində kətan örtər başına,
On ikində vəsmə yaxar qaşına,
Elə ki,yetişdi on üç yaşına,
Qoyma qonşulara o bir söz olar.

Aşıq Şenlik:

On ikində gərdən qırar sallanar,
On üçündə günəş üzü xallanar,
On dördündə cığaları tellənər
Hər bir əzazında yüz min naz olur.

Burada sənətkarlar eyni formada yaratdıqları poetik detallara bir-birindən seçimli münasibət bəsləmişlər. Dollu Mustafanın “Qaldırın” rədifli gəraylısı da bu baxımdan ayrıca maraq doğurur.

Gəraylı baş vermiş bir hadisə ilə bağlıdır. Həsən adlı bir şəxsin atı quşdan hürkür və yolun kənarındakı bataqlığa batır. Yıxılmış atı qaldırmaq üçün yaxınlıqda olan qızlar köməyə çağırılır:

Həsən gəlirdi yoxuşdan,
Kiçi çıxıb bərkdən-boşdan,
Atı ürküb yolda quşdan,
Qaldırım, qızlar, qaldırım.

Həsən yorğun atı neylər,
Bu dərđini kimə söylər.
Mustafa iltimas eylər,
Qaldırım, qızlar, qaldırım.

Eyni hadisə ilə bağlı qoşmaya Aşiq Şenlik yaradıcılığında da rast gəlirik. Həmin şeirin bir bəndinə baxmaq yerinə düşərdi:

Mən də gəlirdim Qarsın elindən ,
Əylənin yəhəri alım belindən,
Kimi quyuğundan, kimi yalından,
Dah deyiniz, qızlarım, dah deyiniz.

Dollu Mustafanın gəraylısında bizim üçün maraqlı cəhət Həsən adıdır. Fikrimizcə, Dollu Mustafa gəraylını şahidi olduğu hadisənin təsiri ilə yaratmış və gəraylıda Aşiq Şenliyin təxəllüsünü deyil, əsil adını göstərməyi vacib bilmişdir. Axı, Aşiq Şenliyin əsil adı Həsəndir. Aşiq Şenliyin də eyni hadisə ilə bağlı qoşma yaratması onu göstərir ki, hər iki sənətkar Borçalı aşiq mühitində və ətraf ərazilərdə nüfuzlu sənətkarlar olmuşlar.

Hər iki ustad aşığın böyüklüyü ondadır ki, baş vermiş hadisəni bədii özünəməxsusluqla (biri gəraylı, digəri isə qoşma şəklində-Q.V.) şeirə gətiriblər. Odur ki, Dollu Mustafa gəraylısında Həsənin “bərkdən-boşdan” çıxdığını, xalq içərisində də tanınmış bir şəxs olduğunu söyləyir. Yəni hadisə təsadüfi bir adamın başına yox, məhz Aşiq Şenliyin –Həsənin başına gəlmişdir. Əks təqdirdə, Dollu Mustafa elə-belə Həsən adı çəkməzdi. Hər iki sənətkarın eyni bir hadisəni bədii şəkildə təsvir etməsi bizə haqq verir deyək ki, bu sənətkarlar həm dost, həm də düşdükləri aşiq mühitində sənət ilgilərində olmuşlar.

Aşiq Şenlik yalnız Borçalı mühitinin aşiq və şairləri ilə deyil, ətraflarda yaşayan ustad sənətkarlarla da görüşüb, yaradıcılıq söhbətləri aparmışdır. Belə qarşılımalardan biri də Dədə Ələsgərlə görüşü olmuşdur. El sənətkarları Ələsgərlə Şenliyin bir neçə dəfə görüşdüklərini söyləyirlər. Hətta prof. M.H.Təhmasib naxçıvanlı Abdulla kişinin (Aşiq Şenliyin yaxın dostu və şeyirdi olmuşdur) xatirələrinə əsaslanaraq Aşiq Şenliyin Ələsgərlə görüşdüyünü qeyd edir: “..Abdulla kişi söyləyir ki, o, Şenliklə yaxın dost olmuşdur.... Hətta Göyçəli Ələsgərlə də görüşüb deyişdiyini Abdulla kişi də təsdiq edir”.

Aşiq Ələsgərin varislərindən biri onun ədəbi irsinin tədqiqatçısı, filologiya elmləri namizədi İ.Ələsgərov bu haqda yazır:” Şeyidlərinin deməsinə görə, Aşiq Ələsgər Aşiq Alıdan başqa, Çıldırılı Aşiq Şenliklə, Şəmkiqli Aşiq Hüseynlə, Tiflisli Aşiq Əsədullahla, Sisyanlı Dəllək Əvəzlə, Göyçənin Zəd kəndindən olan Molla Tağı oğlu Məhəmmədlə deyişmişdir, lakin Aşiq Şenlik və Dəllək Əvəzlə deyişməsindən əldə heç nə qalmamışdır”.

Türkiyə folklorşünası Nijat Birdoğanın bu məsələ ilə bağlı fikridə maraq doğurur. Müəllif Aşiq Şenliyə həsr etdiyi məqaləsində yazır: “Bugünkü Van, Qars, Ərzurum ətrafında hər saz çalan aşığın dilində üç keçmiş ad əzbərdir. Göyçəli Aşiq Ələsgər, Tikmədaşlı Aşiq Qasım və

Çıldır Aşıq Şenlik. Bütün ruhu və ifadələri ilə xalqa bağlı bu üç aşıq bu gün də ətrafda yaşayanlara görə bütün keçmiş sənətkarlardan qabaqdadır. Onları hətta Sümmani və Aşıq Abbasdan üstün tuturlar. Zaman etibarını ilə bir-birinə yaxın olan bu üç sənətkar bir-birini tanımamışlar. Əsərləri isə tamamilə Azərbaycan dilindədir. Buna baxmayaraq, bu gün o yerlərdə gəzənlər Mudami, Hicrani, İslam, Lütfi Cövlani və Dəryami kimi sənətkarlardan danışanlar bu üç aşığın adı çəkiləndə onların sayğı salamına durduqlarını aydın görürlər”.

Göründüyü kimi Aşıq Şenlik ustad sənətkar kimi ehtiramla anılır. Bizcə “zaman etibarilə bir-birinə yaxın olan bu üç sənətkar bir-birlərini tanımamışlar” fikri doğru deyil. Aşıq Şenlik və Aşıq Ələsgər XX yüzilliyin əvvəllərində Ağbaba mahalının Qaranamaz /Yeniyol/ kəndində görüşmüşlər. Həmin görüş haqqında Ağbabalı Aşıq İsgəndərdən topladığımız kiçik həcmli materialı olduğu kimi veririk: “Əsrin əvvəllərində Ağbabanın Qaranamaz kəndində bir Alı ağa olub, Alı ağa öz bacısı oğlu Səfərin toyunu edirdi. Toyu keçirmək üçün aşıq çağırmaq lazım idi. Məsləhətləşirlər, Çıldır qəzasının Suxara kəndində yaşayan Aşıq Şenliyi toya gətirirlər. Toy başlayır. Belə qərara gəlirlər ki, Şenlik burada 5-6 gün qalib oxusun. Elə bu vaxt Göllü kəndində Saqamoy bəylərindən Yəhya bəyin bir qohumunun da toyu olası idi. Orada da Göyçəli Aşıq Ələsgərin adı çəkilir, amma özünü görməmişdilər. Bir ay qabaq Aşıq Ələsgərə məktub yazırlar. Məktub Aşıq Ələsgərə çatır. O da sevinir, deyir ki, atı minib gedərəm, həm o yerləri gəzərəm, həm də məclis keçirərəm. Aşıq Ələsgər vədə tamama olanda Qaranamaz kəndinə gəlir, artıq Aşıq Şenlik üç gün idi toy keçirirdi. Axşamüstü idi. Aşıq Ələsgər ehtiyat edir, fikirləşir: “Gedərəm yolda qaçaq-quldur olar, həm də nabələdəm: bu gecə burda qalib sabah yola düşərəm”. Amma bilmirdi ki, bu kənddə hansı millət yaşayır. Bu halətdə görür ki, dörd-beş cavan oğlan gəlir. Qabaqda duran oğlandan xəbər alır:

- A bala, bu kənd hansı kənddi, burda kimlər yaşayır?

Cavanlar görürlər ki, müsahibləri nabələddir, özünün də qoltuğunda sazı var. Deyirlər:

- Əmi, bura müsəlmanlıqdır. Bu kənd isə Qaranamaz kəndidir.

- Burada məni kim qonaq edər?

Cavan oğlanlar qəsdən Alı ağanın evini salğa verirlər. Əgər aşıqdırsa, getsin, Aşıq Şenliklə görüşsün. Odur ki, Aşıq Ələsgəri gətirirlər Alı ağanın evinə. Səsləyib Alı ağanı çağırırlar. Alı ağa Ələsgəri görüb şad olur, həm də fikirləşir ki, aşıq qəfil məclisə də aparmaq olmaz. Alı ağa arif adam idi. Aşıq Ələsgəri yoldan gəldiyi üçün əvvəlcə evinə aparır. Çay-çörək verdikdən sonra mətləbini Aşıq Ələsgərə bildirir və onu toyxanaya dəvət edir. Aşıq Ələsgərin sazsız məclisə gəldiyini görəndə Alı ağa təklif edir ki, “Aşıq, sazını da götür, toy damına gedək”. Aşıq Ələsgər deyir:

- Orada sənətkar varmı?

Alı ağa: “Aşıq Şenliyi dəvət etmişik”!-deyir.

Onda Aşıq Ələsgər cavab verir: “Ustaplarda adətdir, sənətkar sənətkarın üstünə sazla getməz, sazın burada qalması məsləhətdir”.

Alı ağa Ələsgərlə toyxanaya gedir. Ələsgərin ədəb-ərkanla salam verməsindən Aşıq Şenlik anlayır ki, bu boy-buxun, qiyafə, ədəb-ərkan ancaq Ələsgərdə olar. O idi ki, qolunu boynuna salıb deyir: Xoş gəlibsən, ustad Ələsgər. Sənin bu gəlişindən çox şad oldum, sinəmə üçcə xana söz gəldi. İcazə sizdən, deməsi bizdən.

Ey böyük vəsfikar, böyük sənətkar,
Qədəm qoydun bu diyara xoş gəldin.
Səni gördüm mənim könlüm şad oldu,
Qədəm qoydun bu diyara xoş gəldin.

Sən ümmansan, dərya sənə tay olmaz,
Ulduz günəş olmaz, ülkər ay olmaz,
Hər aşıqlar bu sənətdə sayılmaz,
Qədəm qoydun bu diyara xoş gəldin.

Mən Aşiq Şenliyəm, bəllidir adım,
Şahi-mərdan olub mənim ustadım,
Deməynən qorxuram, ucadır zatım,
Qədəm qoyun bu diyara xoş gəldin.

Qoşmanın tapşırma bəndi, Şenliyin məlahətli oxuması, ədəb-ərkanı Aşiq Ələsgərin xoşuna gəir. O idi ki, Aşiq Ələsgər üzünü tutur Alı ağaya deyir:

- Mənim sazımı gətirin.

Sonra Aşiq Şenliyə deyir:

- Aşiq Şenlik, sənin sözünə cavab verməsəm, dilim ağzımda kösöv olar, ürəyim çalın-çarpaz dağlanar.

Alı ağa deyir.

- Aşiq Ələsgər, bilirsən ki, ev bir az uzaqdır. Olmazmı ki, elə sözünü Şenliyin sazı ilə deyəsən.

Aşiq Ələsgər gülümsəyib deyir:

- O saz mənimlə danışmaz.

Camaat bir-birinin üzünə baxır ki, “niyə danışmır, hər ikisi aşiq deyilmi?”. Sazı gətirdilər. Aşiq Ələsgər sazı döşünə basıb sol əli ilə çalanda gördülər ki, doğrudan da, Aşiq Şenliyin sazı onunla danışmaz. Aşiq Ələsgər dedi:

Səni gördüm mənim könlüm şad oldu,
Doğrudan da, vəfalısan, a Şenlik.
Sinən dərya deyil, ümmandı, seldi,
Doğrudan da, vəfalısan, a Şenlik.

Xəliqi-ləmyəzəl qismətin verdi,
İstəkli bəndəsən, üstündə durdu.
Şarınla bəzədin bu gözəl yurdu,
Doğurdan da, vəfalısan, a Şenlik.

Ələsgərəm, Göyçə elim var mənim,
Qardaş olaq, şirin dilim var mənim.
Səfərdəyəm, uzaq yolum var mənim,
Mən gedirəm sən burda qal, a Şenlik.

Aşiq Ələsgər sözünü qurtarıb sazını Alı ağaya verdi. Məclisdəkilər onun da çalıb-çağırmasını xahiş etdikdə, Aşiq Ələsgər dedi:

- Xeyr, ustad sənətkar məclis aparən sənətkarın-özü də Aşiq Şenlik kimi ədəb-ərkanlı ustadın nəmərinə şəriq çıxmaz.

Həmin günün səhərisi Aşıq Ələsgər Göllü kəndinə gedəsi oldu. Aşıq Şenliklə vidalaşib ayrılıanda hər ikisi iki xana söz dedi.

Beytin birinci tərəfini Aşıq Şenlik, ikinci tərəfini Aşıq Ələsgər tamamladı.

Aşıq Şenlik: Eşitmişəm bu dünyanın,
Əzəl-axır yaxşılıqdır.

Aşıq Ələsgər: Könül sevən hər insanın,
Əzəl-axır yaxşılıqdır.

Aşıq Şenlik: Usta Şenlik Suxaralı,
Ələsgər Göyçə mahallı.

Aşıq Ələsgər: Nəyə lazım qalmaqalı,
Əzəl-axır yaxşılıqdır.

Hər ikisi əl tutub ayrıldılar”.

Göründüyü kimi, “ustadından dərs alıb daha dərinə dalan” hər iki ustad sənətkar bir-biri ilə:

Nəyə lazım qalmaqalı,
Əzəl-axır yaxşılıqdı”-deyə ülfət bağlamışdılar.

Aşıq Ələsgərlə Aşıq Şenliyin görüşündən bir parçanı filologiya elmləri namizədi M.Cəfərov “Şərq qapısı” qəzetində çap etdirmişdir. Aşıq İsgəndər Ağbabalıdan yazıya aldığımız nümunədən fərqli olaraq, misraların biri “kabeyi Beytulla qismətin verdi”-şəklindədir.

Təqdim etdiyimiz nümunədəki “xaliqi-ləmyəzəl”/əbədi yaradılan/ ifadəsinə Aşıq Ələsgər yaradıcılığında təsadüf olunur.

Xaliqi-ləmyəzəl-allah,
Möcüz bir qətrə eyləyib.
Görün bir qətrə mənindən,
Nə curə insan eyləyib!

Biz də həmin misranı “ Xəliqi ləmyəzəl qismətin verdi”-şəklində verməyi lazım bildik. Şübhəsiz, həmin sözlərdə Aşıq Ələsgərin üslubuna müəyyən qədər xələl gəlmişdir.

Aşıq Şenlik yalnız Borçalı mahalında deyil, Türkiyənin Ərzurum, Qars, Ərdəhan bölgələrində yaşayan sənətkarları da maraqlandırmışdır. Həmin bölgələrdə yaşayan tanınmış aşıqlar onunla görüşmək, deyişmək, yaradıcılıq söhbətləri etmək üçün Çıldır mahalına gəlirdilər. Aşıq Mustafa, Aşıq Summani, Aşıq Zülali və başqaları belə sənətkarlardan idi.

Aşıq Şenliklə görüşməyə gələn ustad sənətkarlar arasında Aşıq Summani daha çox maraq doğurur. Aşıq Summani Ərzurum ellərində sazı-sözü ilə tanınan, el sənətkarlarının söyləməsinə görə “haqq vergisi” almış ustad sənətkardır. Aşıq Şenliklə görüşünün məqsədi də saz-söz sənətindəki qüdrətini göstərməkdir:

Dost elinə varmaq şərəf dedilər
Dərdlilər halına arif dedilər,
Səni eşq əhlinə sərraf dedilər,
Qiymət üçün gövhər-kana gəlmişəm.

Aşıq Şenlik “usta ilə ülfət” məqsədilə gəlmiş Summanini deyişməyə çəkir. Summani Aşıq Şenliyin bütün kəlamlarına məharətlə cavab verir.

Summani:

Mənim kimi yar eşqiylə tutuşan,
Bir zaman da böylə gəzər pərişan,
Bir nur doğsa aləm olsa urüşən
Əlilə, zəlilə, kora fayda nə?

Aşıq Şenlik:

Sevda etdi məni böylə müşkül hal,
Bir zaman eşq ilə quraq qalmaqal,
İstər xəyal söylə, istər vəsfi-hal,
Sağıra, dilsizə, kara fayda nə?

Bu deyişmədə hər iki sənətkarın öz xarakterik xüsusiyyəti, zəngin düşüncə tərzini aşkara çıxır. Summani Aşıq Şenliyin imtahanından üzüağ çıxır. Şenlik Summaninin istedadlı bir aşıq olduğunu yüksək qiymətləndirir. Aşıq Şenliyin şagirdlərindən Aşıq Süleyman, Aşıq Məhmət, Aşıq Əsgər/ Çıldır mahalından /Aşıq Nəsib, Corru Məhəmməd /hər ikisi Ağbabalı/, Aşıq Balakişi, Aşıq Əhməd/ Axırkələk və Əsmincə rayonlarından/, Şahm Mahmudlu usta Abdulla və başqaları ədəb-ərkanda, sənətin yayılmasında həmişə ustadın ad-sanını uca tutmağa çalışıblar. El ağsaqqallarının söyləməsinə görə, Aşıq Şenlik bir şəxsiyyət kimi xeyirxah insan olmuşdur. O, gəncliyində gözləri tutulmuş, şairlik istedadına malik Aşıq Nəsibə qayğıkeşliklə yanaşmış, səbrlə ulu sənətimizin sirlərini öyrətmişdir. Aşıq Nəsib yaradıcılığında Aşıq Şenliyin təsiri aydın duyulur.

Onun yazıya alınmış və çap olunmuş şeirlərindəki bədiilik, el-obaya məhəbbət duyğuları istedadlı bir aşıq olduğunu göstərir:

Bu Ağbaba oylağından,
Bir cüt gözəl gəldi keçdi.
Qızıl tənə qulağında,
Bu dərdimi bildi keçdi.

Biri eşq əlindən xəstə,
Almayanaq, boyu bəstə,
“Hər nə desən gözüm üstə”.
Belə dedim, güldü keçdi.

Mən Nəsibə zülüm oldu
Ağladım, gözlərim doldu,
Dünya mənə həsrət qaldı,
Qara günlər gəldi keçdi.

Aşıq Şenliyin təsiri yalnız şagirdlərinin yaradıcılığında deyil, Borçalı aşıq mühitindən kənarında yetişən el şairlərinin yaradıcılığında da açıq-aydın duyulur. El şairi Salman Uğurlu Aşıq Şenliyin şeirlərinə nəzirələr yazaraq onun sənət qüdrətini yüksək qiymətləndirmişdir. Həmin nəzirələrdən bir bəndə diqqət yetirək:

Aşıq Şenlikdə:

Keçən günə gün çatarmı?
Günü-günə calasan da.
Dərdli adam heç yatarmı,
Şirin layla çalasan da?

Şair Salman Uğurluda:

Keçən anlar qayıdarmı
Min yol yada salasan da?
Bir xoş günə tay olarmı
Günü-günə calasan da ?

Belə faktlar Aşıq Şenliyin yaradıcılığının geniş təsirə malik olduğunu söyləməyə imkan verir. İlk dəfə Aşıq Şenliyin şeirləri 1928-ci ildə Tiflisdə çıxan “Dan yıldızı” jurnalında çap olunmuşdur. Şəmsilcədid aşığın Borçalı səfərləri ilə bağlı “Qoruqçular, siz Allahu seversiz” və “Həsərin çəkdiyim Tiflis şəhrinin” adlı qoşmalarını oxuculara çatdırmışdır. Bu şeirlər aşığın Borçalı aşıq mühitinə bağlı sənətkar olmasını göstərən faktlar kimi də dəyərlidir. Ancaq qoşmaların son bəndində Aşıq Şenliyin təxəllüsünün olmamasından görünür ki, şeirlər tam şəkildə verilməyib. “Həsərin çəkdiyim Tiflis şəhrinin” misralı qoşma on bənd olduğu halda topluda altı bənd verilmişdir.

Aşıq Şenliyin ədəbi irsinin nəşri işində çalışanlardan biri folklorşünas Ə.Axundovdur. O, “Telli saz ustaları” adlı kitabında aşığın həyatı haqqında qısa bilgi və “Muyların”, “Nə söz var” rədifli qoşmalarını vermişdir.

Fəlsəfə elmləri namizədi P.Mahmudovun “Aşıq Şenlik” adlı məqaləsində şair Nəbi Borçalının Şenliklə bağlı xatirələri maraq doğurur. Burada göstərilir ki, Şair Nəbi dastan danışmağın, məclis aparmağın, obrazların hərəsini öz dilində dilləndirməyin, onların roluna girməyin sirlərini Aşıq Şenlikdən öyrəndiyini söyləmişdir. Sonra müəllif yazır: “ Şair Nəbi məclislərdə dastan danışmazdan əvvəl ustadnamələr deyərəkən Xəstə Qasımdan başlayar, sonra Aşıq Şenliyə keçər, axırda isə bu iki böyük ustada özünün cavabı ilə məclisi hazırlayıb, bilavasitə dastana başlayırdı”. Bu faktın özü ustad-şagird ənənəsini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Məqalədə aşığın “Çalasan da”, “Dedim-dedi” gəraylıları oxuculara təqdim edilmişdir. Aşığın “Çalasan da” adlı gəraylısı türk nəşrlərinə daxil edilməmişdir. Ancaq bu gəraylının müəyyən üslubi və məna fərqi olan üç variantına rast gəlirik. Aşağıdakı bəndləri müəlliflər haradan, hansı mənbədən gətirdükləri haqqında bir söz demirlər.

P.Mahmudovun məqaləsində:

Oğul, sənə budur öyüt:
Öz dənini özün üyüt,
Alma, heyva verməz söyüt,
Peyvənd edib calasan da.

Prof.Sədnik Paşayevin məqaləsində:

Məndən sənə yaxşı öyüt:
Öz dənini özün üyüt
Haçan bəhrə verər söyüt?
Peyvənd edib calasan da.

E.Məmmədovun tərtib etdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri ” kitabında:

Öz dənini özün üyüt,
Alma, heyva verməz söyüt,
Anlamazlar almaz öyüd,
Şahmar olub çalasan da.

Bütün çap olunmuş variantlarda gəraylı dörd bənddən ibarət olduğu halda E.Məmmədov üç bəndini vermişdir. Həm də gəraylının P.Mahmudovun məqaləsində verilən variantı daha etibarlı görünür.

Həmin gəraylı prof.B.Vahabzadə və R.Bəşirlinin birgə tərtib etdikləri “Gəlimli, gedimli dünya” kitabındada vardır. Bu gəraylı P.Mahmudovun təqdim etdiyi variantında eynidir. Bütün bəndlərdə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri müraciət formasının qüsurlu olmasıdır. Gəraylı ustad nəsihəti məzmunu daşıdığından, aşığın “ Məndən sənə yaxşı öyüd” deməsi poetik deyim tərzini zəiflədir. Müraciətin bədii xitab şəklində /oğul, sənə budur öyüd/ ifadə olunması bədii intonasiyanı, emosionallığı artırır. Deməli, P.Mahmudovun verdiyi bənd sözlərin yerli-yerində çeşidlənməsi, axıcılığı ilə diqqətəlayiqdir. Belə faktların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Şair M.Aslan “Türk xalq şerindən seçmələr” kitabında Aşiq Şenliyin həyatına dair qısa məlumat verir. Aşiq Şenliyin dili, üslubu bəzində maraqlı fikirlər söyləyir: “Azərbaycan aşıqları arasında Qaracaoğlan qədər, bəlkə də bir qədər ondan artıq yayılmışdır.... Qarsda məskən salmış Tərəkəmə/ Qarapapaq/ boyundandır.... Türk məxəzlərində deyildiyi kimi, Azərbaycanla sıx bağlı olduğundan onun poetikasında “Azərbaycan, Gəncə ağzı” üstünlük təşkil edir”. M.Aslan kitabda əvvəlki müəlliflərdən fərqli olaraq aşığın şair Nəbi Borçalı ilə hərbə-zorbasını, “Çəkər”, “Çalasan günü-günə”, “İxtiyarlıq”, “Gedərəm”, “Qartal” şeirlərini vermişdir. Bu şeirlər sonradan E.Məmmədovun tərtib etdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri” kitabına da salınmışdır. Həmin mətnlər arasında heç bir nüsxə seçimi yoxdur.

Filologiya elmləri namizədi M.Cəfərov “El sənətkarı Aşiq Şenlik” adlı məqaləsində aşığın həyatına dair bəzi məlum faktları təqdim etmişdir. Məqalədə müəllif Aşiq Şenliyin atasının adının səhvən Qərib olduğunu göstərir. Burada Aşiq Şenliklə Aşiq Ələsgərin deyişməsindən bir parça da vardır. Məqalə aşığın həyatının öyrənilməsində atılan ilk addımlardan biri kimi diqqətəlayiqdir.

Azərbaycan folklorşünaslığında başqa aşıqların şerlərinin Aşiq Şenliyin adına çıxılmasına da rast gəlirik. Bu baxımdan Həmid Vəliyevin “ Şeir kimindir?” adlı məqaləsi yada salınır. Müəllif gürcü mənəblərində Azərbaycan folklorunu araşdırarkən Səfil təxəllüslü aşığın doqquz bənddən ibarət “ Ola” rədifli gəraylısını aşkara çıxarmışdır. Şeir bəzi bəndlərinə baxaq.

Allahdan dövlət istərəm,
Yerin düzü bağım ola.

İçində mərmər hovuzu,
Dörd yanı otağım ola.

Qaraxağın dağ havası,
İçəydim gümüş tası,
Yeddi min Hələb muşəsi,
Yeddi min də sağım ola.

Səfil deyər: az istərəm,
Hər sürüdən yüz istərəm,
Mən beş arşın bez istərəm,
Qaraxaç da dağım ola.

Əvvəla, bu gəraylının birinci bəndi “Koroğlu” dastanının “Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi” boyundakı gəraylı ilə yaxından səsləşir. Dastandakı gəraylının birinci bəndi belədir:

Tanrıdan dövlət istərəm,
Qaxetdə bir bağım ola.
İçində mərmər hovuzu
Üç güllü otağım ola.

Müəllif həmin şeirin Şenliyə məxsus olması haqda yazır: “Qocaman Aşıq Hüseyn Saraclının və bir çox ədəbi mənbələrin verdiyi bilgiyə görə, Aşıq Şenlik də Səfil təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Biz bu şeiri məhz onunku hesab edirik”. Deməli ki, Aşıq Şenliyin el sənətkarlarından topladığımız əsərlərində və Azərbaycan, türk mənbələrində çap olunmuş şeirlərində tək-cə “Səfil” təxəllüsünə rast gəlmirik. Onun bütün əsərlərində hər iki təxəllüs-Qul Şenlik, Biçarə Şenlik, Səfil Şenlik birlikdə verilmişdir. Gəraylı Aşıq Şenlik üslubuna uyğun deyildir.

H.Vəliyev “Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı gürcü mənbələrində” adlı monoqrafiyasında bu şeir haqqında danışarkən, onun Aşıq Şenliyə məxsus olması barədə qəti hökm vermir, öz fikrini ehtimal şəklində irəli sürür.” Deməli, bizim tanıdığımız və XIX əsrə aid edilən şeir onların / Səfil təxəllüslü şairlərin –Q.V./heç birinin əsəri ola bilməz”. Müəllif sonra, Səfil təxəllüsünün Şenliyə məxsus olduğunu söyləyir, lakin həmin şeirin konkret olaraq Aşıq Şenliyə aid olduğunu qeyd etmir. Burada bir cəhət də nəzərə çarpır. Müəllif İ.Qrişavilinin kitabxana muzeyində saxlanan həmin əlyazmasındakı /inv.3044, səh 19/şerin möhürbəndini kitabda aşağıdakı şəkildə təqdim etmişdi:

Səfil der, yanı neynirəm,
Bağçada barı neynirəm,
Dünyanın malın neynirəm,
Tək beş arşın bezim ola.

Ümumiləşdirəsi olsaq, deməli ki, bu şeir Aşıq Şenliyin deyil. Çünki Aşıq Şenlik kimi güclü Tanrı sevgisi olan sənətkar, “içdim eşqin camını” deyən bir sənətkarın “içəydim gümüş tası”, “yeddi min Hələb muşəsi”, “badəni dolu içərəm”, “başıaçıq qız istərəm” və sair ifadələr işlətməz.

“Professor K.Vəliyev “Elin yaddaşı dilin yaddaşı” kitabının “Dilimizin ustadları” bölməsində Qaracaoğlan, Aşıq Şenlik, Aşıq Ələsgər sənətindən də danışır. Müəllif Aşıq Şenliyin adını Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Xəstə Hasan, Aşıq Ələsgər kimi sənətkarlarla bir sırada çəkərək yazır: “Aşıq Nurunun sınağından üzüağ çıxan gənc Şenlik bir neçə il ona qulluq etmiş və ustad aşiq kimi ad qazanmışdır. Onun yaradıcılığı Azərbaycan aşiq mühitində dərin izlər qoymuşdur. Aşıq Şenliyin həyatı və yaradıcılığı Qars, Axısqa, Ağbaba, Borçalı bölgələrində yaşayan Azərbaycan elati, onun gün-güzəranı, şadlığı, sevinci ilə bağlıdır”.

K.Vəliyev Aşıq Şenliyin Qarapapaq tayfasından olmasını, ustadı Aşıq Nuru və şagirdlərindən birinin Aşıq Nəşib (Ağbaba mahalı, Güllübulaq kəndi) olduğunu yazır. Aşıq Şenlik irsinin bilicisi, onu xalq arasında təbliğ edən Aşıq İsgəndər Ağbabalı haqqında verilən bilgi də diqqətəlayiqdir: “Aşıq Şenlik adı ilə bağlı bütün rəvayətlər, saz havaları, dastanlar, şeirlər Aşıq İsgəndərə bəllidir. Aşıq İsgəndərin ifasında başqa aşiq məktəblərində qarşılaşmadığımız özünəməxsus cizgilər var. Ustadın deməyinə görə, onlar Aşıq Şenlik ənənəsi ilə bağlıdır. Bu sətirələr Aşıq Şenlik sənətinin bu gün də geniş təsirə malik olduğunu göstərir.

Kitabda Aşıq Şenliyin “Könül” və “Olub” rədifli qoşması verilmişdir. Müəllif qoşmaları ilk dəfə təqdim etdiyinə baxmayaraq, haradan toplandığını demir. Müqayisələr müəllifin həmin şeirləri Ensar Aslanın “Çıldır Aşıq Şenlik” kitabından götürdüyünü göstərir. Burada müəllifin müəyyən söz dəyişmələri də nəzərə çarpır.

Gah Şenliyi atır qəm dəryasına,
Gah dəm şəfa verir sirr dəryasına.

Türk nəşrində:

Gah Şenliyi atır qəm dəryasına,
Gah səhhət verir sirr qəfəsinə.

Aşıq Şenliyin ədəbi irsinin araşdırılması və öyrənilməsinə Türkiyədə 30-cu illərdən başlanılmışdır.

Folklorşünas alim E.Aslanın verdiyi bilgiyə görə, Tormutlu Erkem, Daşdəmiroğlu Ənvər, Nüsrət Feridun, Uraz Murad, Yağmurdərəli Nəşib və başqaları Aşıq Şenlik yaradıcılığından örnəklər çap etdirmişlər. Həmin materiallar əlimizdə olmadığından haqqında geniş danışmaq imkanımız yoxdur.

Fəxrəddin Kırzioğlu Aşıq Şenliyin ədəbi irsinin toplanıb nəşr edilməsi işinə böyük qayğı ilə yanaşmışdır. O, “Çıldır Aşıq Şenlik” adlı məqaləsində aşığın həyatı haqqında qısa məlumat vermiş, “Eşq atəşidir”, “İki arvad ilə evlənənlərə” gəraylısını təqdim etmişdir. Müəllif Aşıq Şenliyin olduğu yerlər, şagirdləri haqqında konkret bilgi verir və bildirir ki, Aşıq Şenlik on doqquz yaşında ikən Axırkələyin Lebis köyündə el sənətkarı Aşıq Nurudan saz sənətinin sirlərini öyrənmiş, Qars, Şövşək, Axıska, Tiflis, Borçalı, Gümrü, İrəvanda ağır yığnaqlı məclislər keçirmiş, Posoflu Fəryadi, Zulali, Nərimanlı Summani, Ərzurumlu İzani, Qarslı Mustafa Nihani, Borçalı Abbas, İranlı /qalayçı/ Nəcəf kimi saz aşıqları ilə deyişmişdir.” Qarapapaq tərəkmə türklərindən” olan aşiq on doqquza qədər “çıraq” /şagird/ yetişdirmişdir. F.Kırzioğlunun bu məlumatından çıxış edərək deyə bilərik ki, Aşıq Şenliyin yuxarıda adları qeyd olunan mahallarda bir-birindən maraqlı məclislər keçirməsini hal-hazırda yaşayan müdrik qocalar da təsdiqləyirlər.

Folklorşünas Akaj Beşmart Aşiq Şenliyin ədəbi irsinin kitab halında çap olunmasına xüsusi təşəbbüs göstərmişdir. O, "Aşık Şenlik" adlı kiçik həcmli kitabında aşığın yaradıcılığından az hissəni-təcnislər də daxil olmaqla iyirmi dörd şeirini vermişdir.

Aşiq İslam Ərdənərin "Aşiq Şenlik divanı" adlı kitabında aşığın divanı, təcnis və aşıqlarla deyişmələri vardır. Bu kitab Akaj Beşmartın tərtib etdiyi kitabdan divanı və deyişmələrin təqdim olunması baxımından seçilir. Aşiq İslam bu kitabı Aşiq Şenliyin oğlu Aşiq Qasımın verdiyi örnəklər əsasında hazırlayıb.

Folklorşünas İsmayıl Eşqoğlunun "Aşiq Şenlik" adlı kitabçasına aşığın 27 müxtəlif janrlı şeirləri, 5 aşiq ilə deyişməsi salınıb. Kitabdakı şeirlərin bəzisinə yersiz söz və ifadələr artırıldığından bəzən vəzn pozulub. Kitabın 55-ci səhifəsində verilmiş "Sevdiyim" rədifli müxəmməsinin, "Qamətin çimçirəq daşı, qəddi fanar sevdiyim" misrası isə Aşiq İsgəndər Ağbabalının, Aşiq Əmrah Gülməmmədovun ifasında belə səslənir:

"Qamətin şölə verir, qəddi fanar sevdiyim"

Bizcə, Aşiq Şenliyin Azərbaycan aşıqları - Aşiq İsgəndər Ağbabalı, Aşiq Əmrah, Aşiq Hüseyin Saraçlı, Aşiq Kamandar və başqaları tərəfdindən ifa olunan şeirləri öz axıcılığı, səlisliyi ilə seçilir.

H.Dizdaroğlu "Aşiq Şenlik üzərinə" adlı məqaləsində İ.Eşqoğlunun əməyini qiymətləndirməklə bərabər, tərtibat zamanı müəyyən prinsiplərin pozulduğunu, şeirlərin yazıya alınması zamanı yol verilən xətalara da göstərmişdir. H.Dizdaroğlu kitabda "tam, zəngin, tunc qafiyələr" başlığı altında verilən qoşmalarda bəzən qafiyə sisteminin pozulduğunu göstərir. Kitabın 22-ci səhifəsində verilən "Məni" rədifli qoşmasının:

Mən Şenliyəm ərsə çıxdı amanım,
Daha səndən özgə yoxdur gümanım.

misrasında "günahım" əvəzinə "gümanım" sözünün işlənməsini doğru sayır və bu, bizi də inandırır.

H.Dizdaroğlu Aşiq Şenliyin şeirlərinin dil xüsusiyyətlərindən danışaraq yazır: "Şenlik azəri türkcəsiylə söyləmişdir şeirlərini. Ləhcə özəlliyi vardır. Bunun üçün, şeirlərində keçən sözcüklərdən bir qisminin açıqlaması zəruridir". Müəllif eyni zamanda bəzi söz və ifadələrin (pənah-səh.32, naxələf-səh.33, gözəl-səh.35, saldın-səh.35, hərəmi-səh.37, ilqar-səh.38, huri-səh. 38, müxənnət –səh.49, qala-səh.49, bağban-səh. 53 və sair) Osmanlı şivəsində qarşılığının kitabın sonunda lüğət şəklində verilməməsini İsmayıl Eşqoğluya irad tutur: "Sözcüklərin anlamlarının verilməsində də gərəkən titizlik göstərilməmişdir. Kimi sözcüklərin qarşılığı yoxdur. Azəri türkcəsini bilməyənlər, mətnləri anlamaqda güclük çəkəcəklər".

1975-ci ildə İstanbulda çap olunan "Arpaçay köylərindən dərləmələr" kitabına Aşiq Şenliyin "Lətif şah" dastanı, "Qalmadı", "Bu gün", "Dolandırır" qoşmaları, "Görmədim" divanı, vücudnaməsi, "Aşiq Şenliyin macərəsi", "Aşiq Şenlik", "Şenliyin dastanı" kimi örnəklər salınmışdır. Kitaba salınan ədəbi örnəklərin hamısı pasportlaşdırılmış, hətta ayrı-ayrı kəndlərdən yazıya alınmış şeirlərin /"Dolandırır", "Bu gün" qoşmaları və sair/ variantları da verilmişdir.

Folklorşünas Orxan Özbək "Aşık Şenlik Deyişmələr Karşılaşmalar" adlı kitabına Aşiq Şenliyin Aşiq Nuru, Aşiq Abbas, Aşiq Mustafa, Aşiq Çebecli, Aşiq Qasım, Aşiq Zulali, Aşiq

Summani, Aşıq İzani ilə deyişmələrini daxil etmişdir. Müəllif həmin deyişmələri Susuzlu Aşıq Bino, İncəsulu Aşıq Sədi və başqa sənətkarlardan topladığını qeyd edir. Bu deyişmələr Aşıq Şenliyin ədəbi mühitdə mövqeyini, hansı sənətkarlarla əlaqə saxlamasını öyrənmək baxımından əhəmiyyətli-yətlidir. Kitabda aşığın həyatı romantik, deyişmələri isə dastanvari şəkildə verilmişdir.

Aşıq Şenliyin ədəbi irsinin öyrənilməsi və yayılması yönündə folklorşünas Ensar Aslanın əməyi daha çoxdur. O, “Çıldır Aşık Şenlik: həyatı, şiirleri və hikayeleri” adlı kitabında Aşıq Şenliyin Aşıq Nuru, Aşıq Abbas, Aşıq Qasım, Aşıq Mustafa, Aşıq İzani, Aşıq Summani, Aşıq Zulali, Aşıq Fəryadi, gürcüstanlı Şikəstə Pəri ilə deyişmələri, 70 bənd divanisi, 650 bəndə qədər qoşması, 6 cıqalı təcni, 2 “Şəki sicilləməsi”, “Lətif şah”/ Azərbaycan varinatı daxil olmaqla/, “Sövdəgar şah və Gülənaz Soltan”, “Salman bəy və Durnatəl xanım” kimi sənət örnəkləri vermişdir.

Orxan Özbək yalnız aşığın deyişmələrini seçmişdisə, E.Asan bütün yaradıcılığını əhatə etməyə çalışmışdır. E.Asanın tərtib etdiyi kitab aşağıdakı xüsusiyyətləri ilə də yadda qalır:

- elmi təhlil səviyyəsinə görə seçilən ön sözlə;
- aşığın ədəbi irsinin janrlar üzrə verilməsi ilə;
- lüğət və bibliografiyanın hazırlanması ilə.

E.Asan ön sözdə aşığın həyatından danışarkən mənsub olduğu Qarapapaq tayfası haqqında maraqlı fikirlər söyləyir. Müəllif aşığın atası Qədir ağanın 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra Qazax-Borçalı bölgələrindən Qarsın Suxara kəndinə köçdüyü fikrini bir daha təsdiqləyir.

Burada qədim dövrlərdən XX yüzilliyin ortalarına qədər Anadolu və Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf xüsusiyyətlərini göstərən elmi material da verilmişdir.

Aşıq Şenliyin əsərlərinin tərtibində müsbət cəhətlərlə yanaşı, mübahisəli fikirlər, nöqsanlarda yox deyil. Kitabda Xəstə Qasımın “Yaxşısı”, “Aşnalıqı” qoşmaları, Aşıq Hüseyn Şəmkirolinin “Yaxşısı” qoşması, xalq şairi O.Sarıvəllinin 1942-ci ildə yazdığı “Yaşamaq istər” şeri səhvən Aşıq Şenliyin əsərləri kimi verilmişdir. Həm də aşığın gəraylı, vücudnamə, əlif-lam, cahannamə, bağlama, əvvəl-axır zəncirləmələri sadəcə “qoşmalar” adı ilə qruplaşdırılmışdır.

Ensar Asan Aşıq Şenliyin başqa aşıqlara təsirindən danışarkən bəzən düzgün olmayan nəticələrə gəlir. O, Aşıq Şenliyin Dədə Ələsgərə təsir etdiyini söyləyir. Bu nəticənin əsassız olduğunu göstərmək üçün misal gətirdiyi hər iki qoşmanı olduğu kimi verir. Müəllif yazır: “Şenlik içəridə olduğu kimi, azəri sahəsi aşıqlarına da təsir etmişdir. Çağdaşı olan Göyçəli Aşıq Ələsgərin Şenlikdən qüvvətli təsir aldığı görülməkdədir. Ələsgərin aşağıda yazıya aldığı qoşması Şenliyin eyni ayaq və konudakı qoşmasının kopyası kimidir.

Bir igidin əsli-kökü düz olsa,
Baxarsan ki, günü-gündən yaxşısı.
Gəzəyən arvaddan, güləyən qızdan,
Mərdin qapısında iti yaxşısı.

O saqət könlümdən bu saqət olmaz,
Badə içməyənlə könül məst olmaz,
Yəqin bil ki, köhnə düşmən dost olmaz,
Yaxın getməkdənsə, gəndən yaxşısı.

Sənə qurban olam ey Şahi-Mərdan,
Aşıq Ələsgəri qurtar bu dardan,

Sələm yeyənlərdən, rüsvətxordan,
Mənim saz çalmağım ondan yaxşıdı.

Aşıq Şenliyin bu şeiri isə belədir:

Bir kəs könül sənə etmad etsə,
Biliynən ki, onun zətı yaxşıdı.
Namərd leyli nahar plov yedirtsə,
Mərdin quru məhəbbəti yaxşıdı.

Hərcayi əlindən dəng oldum başdan,
Baş qafa adamdan, ürəyi daşdan,
Bədnəzər qonşudan, kötü yoldaşdan,
Qədirbilənlərin iti yaxşıdı.

Dad həzar əlindən pərgarsız sazdan,
Ver qurtar özünü nəzir-niyazdan,
Gəyəzən gəlindən, güləyən qızdan,
Söyləyən arvaddan lotu yaxşıdı.

Qul Şenlik sözünü söylədi sağdan,
Piltəli çıxaxdı şamdanı yağdan,
Çörəksiz otaqdan, meyvəsiz bağdan,
Çayır çəmənlərin otu yaxşıdı.

Yuxarıda görüldüyü kimi, Azərbaycanın qüdrətli şairi Ələsgər Şenliyin şeirlərindən geniş ölçüdə etkilənmişdir” qətiyyənlə düz deyil.

E.Asmanın Aşıq Şenliyin adına verdiyi qoşma ondan yaşca böyük olan Aşıq Hüseyn Şəmkirolinin /1811-1891/ məşhur “Yaxşıdır” rədifli qoşmasının üç bəndində də bir əsaslı fərq yoxdur. Lakin qoşmanın son misrası başqa şeydir.

Aşıq Hüseyn söylər kəlməni teydən,
Dərsimi almışam əlifdən beydən,
Bəzəksiz otaqdan, gözəlsiz öydən,
Çölün, biyabanın otu yaxşıdır.

Aşıq Şenliyin adına verilmiş qoşmada misralara yeni söz və ifadələr artırmaqla şeirin ahəngdarlığına xələl gətirilmişdir.

Digər tərəfdən Aşıq Ələsgər yaşca Aşıq Şenlikdən böyükdür. Əgər Aşıq Şenlik Aşıq Ələsgərə təsir etmiş olsaydı, onda Aşıq Ələsgər də öz yaradıcılığında heç olmazsa lirik-epik janra-dastançılığa ciddi meyl edərdi. Göyçə aşıq mühitində yetişən Aşıq Ələsgər qüdrətli sənətkardır. O, aşıq sənətinin aparıcı, yaradıcı söz ustasıdır. Novator sənətkar kimi aşıq poeziyasını yeni şeir şəkilləri ilə zənginləşdirmişdir. Şübhəsiz, eyni dövrdə yaşayan iki ustad sənətkarın qarşılıqlı yaradıcılıq ilgiləri var idi.

Aşıq Şenlik də yaradıcı sənətkardır. Lakin o, Aşıq Ələsgərdən yaradıcı faydalanmışdır, lakin heç vaxt onu təkrar etməmişdir.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Ensar Aslanın “Təcnis Aşiq Şenliyə qədər ədəbiyyatımızda pekullanılmazdır. Bu türkü ədəbiyyatımıza tam mənasıyla mal edən və bunun ən gözəl örnəklərini verən Şenlikdir”. -mülahizəsinə görə prof. V.Vəliyev onu qınağa çəkmişdir. Ensar Aslan “ədəbiyyatımız” dedikdə, Azərbaycan aşiq ədəbiyyatını deyil, türk ədəbiyyatını nəzərdə tutmuşdur. Bu fikri E.Aslan daha da genişləndirərək yazır: “İştə səscə eyni anlamları fərqli olan bu kəlmələrə yapılmış olan böylə şerlərə aşıqlar “təcnis” derlər. Əgər bizim örnəkdə olduğı kimi qoşma, yəni yedəkli qoşma olunca buna da aşiq dilində “cığalı təcnis” deyilir. Azərbaycan sahəsi aşıqlarının kullandığı bu türü bizə mal edən, aşiq ədəbiyyatımıza gətirən Aşiq Şenlikdir”.

Bizim əlimizdə olan materiallardan göründüyü kimi, Aşiq Şenlik ömrünün sonlarında təcnisin bir neçə nümunəsini yaratmışdır. Bu da şübhəsiz ki, Aşiq Ələsgərlə onun görüşündən sonrakı dövrlə bağlı olan hadisədir. Aşiq Şenliyin “Mövlam” rədifli cığalı təcnisi elə ölüm ayağında /zəhərləndiyi vaxt/ yaranmışdır.

Şübhə etmirik, Aşiq Şenliyin yaradıcılığının forma və məzmun rəngarəngliyi baxımından zənginləşməsində Aşiq Ələsgərin, ümumiyyətlə, Azərbaycan aşiq məktəbinin güclü təsiri olmuşdur.

Türk folklorşünasları folklorun bu və ya digər nəzəri məsələlərindən danışıanda həmişə Aşiq Şenliyə müraciət etmişlər. Folklorşünas Hikmət Dizdaroğlu Aşiq Şenliyin qəzəl janrında şeirlər yazdığını söyləyir: “Ancaq oxuma, yazma bilmədikləri, örgənim görmədikləri halda, bu kuralın dışına çıxan, aruzla söyləyən aşıqlar da vardır. /Summani, Aşiq Şenlik kimi/”. Demək lazımdır ki, aşiq ədəbiyyatı tarixində qəzəl yazan aşıqlara /Aşiq Ələsgər, Molla Cuma, Dollu Mustafa və s./ təsadüf olunur. Lakin Aşiq Şenliyin istər Azərbaycan, istərsə də Türkiyədə nəşr olunmuş əsərlərində qəzələ təsadüf olunmur. Əsasən heca vəznli şeirlər sazın pərdə düzümünə ahənglə kökləndiyində, əruz vəznli şeirlərə aşıqların yaradıcılığında nadir hallarda təsadüf olunur. Aşiq Şenlik də sələfləri və müasirləri kimi aşiq ədəbiyyatında geniş yayılmış şeir formalarından gen-bol faydalanan ustadlardandır. Xüsusilə, onun da Abbas Tufarqanlı, Koroğlu, Aşiq Valeh, Məlikballı Qurban, Molla Cümə kimi aşiq ədəbiyyatında az-az təsadüf olunan vücudnaməyə müraciət etməsi, divanının ölçü, qəlibindən fərqli Şeki sicilləməsi yaratması, yaradıcılığının ideya, məzmun xüsusiyyətləri, özünəməxsusluğu Aşiq Şenliyin kamil el sənətkarı olmasına vəkalət verir.

Aşiq Şenlik XIX əsr saz aşıqları içərisində öz dəsti-xətti olan sənətkardır. Onun ədəbi irsinin toplanması, nəşri, geniş oxucu kütlələrinə çatdırılması xeyirxah bir iş olardı. Ustadın el arasında müdrik qocaların sinədəftərində olan irsinin toplanılması, çap nüsxələri ilə tutuşdurulması folklorşünaslığımızın qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biridir.

AŞIQ ŞENLİYİN LİRİKASI

Aşiq Şenlik də sələfləri kimi, klassik aşiq şeiri ənənələrindən bəhrələnərək zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. Aşığın lirik poeziyası öz bəşəriyyəti, xəlqiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Ustad Şenlik real həyati müşahidələrinə əsaslanaraq yaşadığı dövrün tələblərinə cavab verə bilən ən aktual, məzmunca ən kamil sənət əsərləri yaratmışdır.

Lakin aşığın lirik poeziyası öz ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Ənənəvi olaraq saf məhəbbəti tərənnüm etməklə bərabər, o həm də dövrünün ictimai-siyasi hadisələrinə də öz sənətkar mövqeyini bildirir. Digər tərəfdən aşiq ustad kəlamları ilə insanları doğru yola,

ədəb-ərkana, xeyirxahlığa, ürəyi açıqlığa səsləyir. Bu mənada, Aşıq Şenliyin lirik poeziyasını ideya-mündəricəsinə görə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur:

- a) məhəbbət lirikası;
- b) ictimai-siyasi motivlər;
- c) nəsihətamiz-didaktik motivlər.

Məhəbbət lirikası. Sələfləri kimi, Aşıq Şenliyin də yaradıcılığının əsas ilham mənbəyi ülvü məhəbbət, insan gözəlliyi olmuşdur. Məhəbbət insanda olan hissələrin ən alisi, ən ülvüsüdür. Bu hiss insanın mənəvi aləmini zənginləşdirir, insanı daxilən saflaşdırır, onun həyat eşqini, yaşamaq və yaratmaq əzmini gücləndirir.

Aşığa görə, ailə özlüyündə kiçik olsa da, ən ali, toxunulmaz bir cəmiyyətdir. Buna görə də aşıq bəşəri məhəbbətin saflığını, bütövlüyünü qorumağı, onun ülviliyinin keşiyində durmağı məclis əhlinə dönə-dönə tövsiyə edir:

Könül, hər qəflətə enmə,
Ya dalınır, ya dalınmaz.
Məhəbbət bir ərməğandır,
Ya bölünür, ya bölünməz.

Aşığın lirik “mən”i öz mübarizliyi, sabitqədəmliyi, vəfəlılığı, gələcəyə nikbin baxışı ilə diqqəti cəlb edir. Şeirdəki “mən” Məcnun duyumlu Aşıq Şenlik deyil, könülləri fəth edən söz xiridarı Aşıq Şenlikdir. Onun məhəbbət şeirləri təkcə gözəlin zahiri görünüşünün təsvirindən, yandırıcı ah-zardan, umu-küsülərdən ibarət deyildir. Bu məhəbbət insanları daxili ehtiyacı kimi daim onları bir-birinə yaxınlaşdıran, ünsiyyət yaradan məhəbbətdir. Məhz Aşıq Şenlik də məhəbbətin ülviliyinin tərənnümündə heç bir bədii detalı, boyanı əsirgəməmişdir.

Aşıq Şenliyin poeziyasında tərənnüm olunan lirik qəhrəman sadəliyi və səmimiliyi ilə seçilsə də, öz məhəbbəti, vüsali yolunda mübarizə aparmağa qadirdir. Lirik qəhrəman məhəbbətinin saflığını qorumaq, sevgilisinə qovuşmaq üçün dünyanın bütün ağrı-acısına dözməyə, hətta lazım gəlsə həyatından belə keçməyə hazırdır:

Bir söz deyim, ay qız məndən incimə,
Ah çəkib qəmlərə batma, sevgilim.
İstəsən yolunda can da verərəm,
Sən məni kənara atma, sevgilim.

Aşıq Şenliyin məhəbbət lirikası bəşəridir. Lirik “mən”in duyumları dinamikdir, könül oxşayandır. Süzlük, zikr etmə Şenlik aşıqlərinə yaddır. Gözəllik, həya-ismət, qeyrət poetik məqamlarda ön plandadır. Şenlik lirikasında məhəbbət amala, ideala layiq duyumlarla zəngindir. Onun “Eşq atəşidir” qoşmasında saf məhəbbətin poetik tərənnümündə özünəməxsus xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Lirik qəhrəman nəcib insani keyfiyyətlərə malik olmaqla bərabər, onda daxili bir qürur, gələcəyə inam hissi güclüdür. O, heç bir “xana, sultana baş əymədiyi” halda, saf məhəbbəti, eşqi, ideali uğrunda hər cür əzab-əziyyətə, məhrumiyyətlərə sinə gərməyə hazırdır:

Hikmət məclisində olan alimlər,
Çəşmimi sel edən eşq atəşidir.
Baş əyməz ikən mən xana, sultana,

Məni müşgül edən eşq atəşidir.

Aşığa görə, eşq insanı həyatda mənəvi cəhətdən dözümlü edir, eşqin ucbatından sinəsi oxa düçar olan və nəticədə səadətə qovuşan lirik qəhrəman Şərq ədəbiyyatında ümid simvolu kimi işlənən Yunislə müqayisə olunur. Eşqin insan idrakına, psixologiyasına təsir etdiyi, insanda təbii potensial imkanların genişlənməsinə xidmət göstərdiyi nəzərə çatdırılır. Azad sevgiyə qadağalar qoyulduğu, ictimai haqsızlığın mövcud olduğu bir zamanda Məcnun “eşq” adlı dünyasını bu cəmiyyətdən uzaqlaşdırır, onun saflığını, paklığını azad təbiətin qoynunda yaşadır. Məcnun öz səadətində qovuşmasa da, eşqi ideal səviyyəsinə qaldırılır. Aşıq Şenliyin də eşqi müqəddəs amal səviyyəsində təənnüm etməsi o deməkdir ki, gənclərimiz eşqi qeyri-adilikdən adiliyə, əyləncəyə çevrilməsinə yol verməsinlər:

Yunis kimi mən qalmışam dəryada,
Qoy haqqı sevənlər yetsin imdada,
Yeddi il Məcnunu çöldə, səhrada,
Leylaya qul edən eşq atəşidir.

Yaxud:

Binəva bülbülü güldən ötəri,
On bir ay lal edən aşq atəşidir.

Aşıq eşqin müqəddəsliyini nəzərə çarpdırmaq üçün xalqın qədim mifoloji-fəlsəfi görüşləri ilə bağlı yeddi, on bir rəqəmlərindən istifadə etmişdir.

Lirik qəhrəmanın eşqi oxucuda özünə inam hissini artırır. Bu eşq insan idrakına, onun fiziki kamilliyinə böyük təsir göstərir. Şirinin eşqi Fərhadla elə bir fiziki və əqli kamillik bəxş edir ki, o, dağları belə fəth edir:

Şenlik der: düşünün keçən işləri,
Nə sorarsız məndən bu təşvişləri,
Fərhad külüng ilə dəldi daşları,
Dağlarda yol edən eşq atəşidir.

Lirik qəhrəmanın məşuqəsinə bəslədiyi səmimi məhəbbət duyğuları aşığın təcnislərində daha qabarıq ifadə olunmuşdur. Burada sevən aşığın qəlb çırpıntılarını, sevdiyi gözəldə qarşılıqlı məhəbbət hissi oyatmasını duyuruq. Lirik qəhrəman üçün məhəbbətin cəfası da şirindir. Məhəbbət yolunda çəkilən cəfanın səfası, səadəti insan ömrünü zینətləndirir:

Ala gözlüm, məni Məcnun eylədin,
Xumarlanıb sərxoş baxma bir yana.
Əzizinəm bir yana,
Dara zülfün bir yana,
Od saldın ürəyimə,
Bir alışa, bir yana.
Əgər bənd olmasam zülfün telinə,
Baş götürürəm bu ölkədən bir yana.

Yaxud:

Çox çəkmişəm cövrü-cəfa bu canda,
Göz önündən pünhan olma bir yana.

Aşığın lirik qəhrəmanı öz sevgilisinə qəlbinin iztirabını, səmimi duyğularını açıb söyləyir. Aşıq öz eşqinə sadıqlığını, vəfalılığını bildirmək üçün bütün imtahanlara, sınaqlara hazırdır:

Bir salatın məni təklif eylədi,
Doldurdu badəni, oğlan, bir-bir çək.
Mən aşığam bir-bir çək,
Bir-bir doldur, bir-bir çək.
Yığ gözəllər karvanını,
Gəl qarşımdan bir-bir çək.
Dedim: ay qız, qəm dağları var məndə,
Dedi: gətir sinəm üstə bir-bir çək.
Mövlam mənə nəsis etdi bir səni,
Bülbül könlüm bir gül istər, bir səni.
Mən aşığam bir səni,
Vəsfim anlar bir səni,
Şəmsdən ziyalı billəm,
Bir qəməri, bir səni.
Min gözələ mən vermərəm bir səni,
İnanmazsan imtahana bir-bir çək.

Aşıq Şenlik gözəlin zahiri görünüşünün tərənnümündə təbii bənzətmələrdən, poetik detallardan özünəməxsus tərzdə istifadə etmişdir. El gözəllərinin təbiətin əsrarəngiz gözəllikləri ilə qarşılıqlı müqayisədə tərənnüm edilməsi poetik məqamda bir özünəməxsusluq yaratmışdır. Öz təbii gözəlliyi ilə könül oxşayan sevgili özünə “tovuz kimi sığal vermiş”, süni təmtəraq, boyadan uzaqdır. On beş günlük ay parlaqlığı, cazibədarlığı ilə mələksifət gözəllə müqayisə məqamına qaldırılır:

Tovuz kimi sığal verib özünə,
Bəxtəvərin avazına nə söz var?
Təzələnib on beş günlük ay kimi,
Mələksifət, mah üzünə nə söz var?

Aşıq təbii insani gözəlliyi daha qabarıq göstərmək üçün gözəlin yanağındakı qırmızılığını xaşxaş (lalə) xəzəlinə (yarpağına) bənzədir. Çünki xaşxaş yarpağı özünün təbii görkəminə, mütənasib formasına görə yaraşılıq, estetik duyumludur. Burada insanda olan təbii gözəlliklə təbiət gözəlliyinin harmoniyası özünü biruzə verir. Digər tərəfdən gözəlin “qəh-qəh çəkib gülməsi” kəklilik misalı, şirin, lətafətli danışığı bülbül avazıdır:

Huridi, qılmandı xublar gözəli,
Əndam güldü, yanaq xaşxaş xəzəli,
Qəh-qəh çəkib gülər kəklik misalı,
Bülbül kimi avazına nə söz var?

Aşıq Şenliyin məhəbbət lirikasında gözəl öz zahiri füsunkarlığı ilə bərabər, həm də həyası, isməti, nəciibliyi ilə də diqqəti cəlb edir. Aşığın “Əlif-lam” üstündə söylədiyi qoşmada yeni poetik nəfəsi duyuruq:

“Əlif”dən sürəhi alagöz yarım,
“Ba” bəbi cahanda qılmana bənzər.
“Te” təkmil muyları cüvələndi,
“Se” sərxoş sallanıb sərgəndər gəzər.

“Cim”dən hicab edər, “ha”dan həyalı,
“Xa”ya müştəq olur fikir, xəyalı,
“Dal”ın daldası var, qəmər ziyalı,
“Ze” zalım qətlimə fərmanı yazar.

“Re”dən iraq düşdüm, mənzilim cüda,
“Za”zar çəkib zardan yanaram oda,
“Sin” səlbi boyludu, yar mələkzadə,
“Şin” şövqü günəşdir, hüsnu ləli-zər.

Aşığın gözəlliyin tərənnümündə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarından yaradıcılıqla bərinə girməyi görürük. Dastanda Dirsə xanın xatununa söylədiyi gözəlləmə poetik detalların təbii biçimi baxımından nadir sənət nümunəsidir:

Bəri gəlgil, başım baxtı, evim taxtı,
Evdən çıxıb yüyürəndə səlbi boylum.
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım.
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım.
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım.
Güz almasına bənzər al yanaqlım.
Qadınım, dirəyim, döləyim.

Bu baxımdan aşığın klassik ənənədən bərinə girməsi yeni çalarda, poetik deyim tərzində özünü bərinə verir. “Zübeydə” gəraylısı axıcılığı, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin yerli-yerində sənətkarlıqla işlədilməsi baxımından daha önəmlidir:

Qaş, kipriyi qaradı,
Kəkil, birçəyi daradı.

Gövədən insan yaradı,
Naxışlar sala, Zübeydə.

Gəraylıdan göründüyü kimi, Aşıq Şenliyin tərənnüm etdiyi gözəl həm də mahir xalçaçdır. El gözəli xalqımızın milli xalçaçılıq sənətini dərinlən mənimsəmişdir. Burada zahiri gözəlliklə, daxili mənəvi aləm vəhdətdə təqdim olunmuşdur. Daxili mənəvi zənginlik aşığın məhəbbət lirikasında əsas amillərdən biridir. Aşığa görə, zahiri gözəlliklə daxili mənəvi zənginlik daim bir-birini tamamlamalıdır. Aşıq Şenlik “O dastan sinəsi” – deməklə gözəlin yüksək zövq, əxlaq və mədəniyyətinə, ədəb-ərkanlı olduğuna işarə edir:

Şenlik der: qoynunda şamama tağı,
O dastan sinəsi, büllur buxağı,
Qızıl gülə bəzənibdi yanağı,
Əlvən-əlvən gülgəzinə nə söz var?

Saf məhəbbətin tərənnümü aşığın divanilərində başqa səpkidə öz əksini tapmışdır. Burada sevən aşıqın coşqun hissləri, nikbinliyi, öz sevgilisinə, səadətinə qovuşmaq əzmi təbii və güclüdür. Bu məsələdən bəhs edən prof. V.Vəliyev haqlı olaraq yazır: “Məhəbbət mövzusunda olan divanilərdə həyata nikbin münasibət, çətinliklərə qələbə çalmaq əzmi üstünlük təşkil edir. Ustad sənətkarlar deyişmələrdə, hər bə-zorbalarda, vücudnamələrdə divaniyə ona görə müraciət etmişlər ki, öz sevgilərinin şiddətini, fəlsəfi məzmunlu şeir demək qabiliyyətini, şairlik istedadlarını nümayiş etdirlərlər”.

Maraqlıdır ki, bu formaya Aşıq Şenlikdə müasirləri Molla Cümə, Ağdabanlı Aşıq Qurban, Göyçəli Aşıq Musa və başqalarından fərqli olaraq deyişmə şəklində də təsadüf olunur.

Borçalı Şair Nəbi ilə divani formasında deyişmədə hər iki sənətkar saf məhəbbətin tərənnümündə sənət yarışına girirlər. Həmin deyişmədən bir bəndə diqqət yetirmək yerinə düşərdi:

Aşıq Şenlik:

Səfil Şenlik eşqə düşüb, yanında şərməndədi,
Könül xəstə, dil şikəstə, eşq atəşi candadı,
Camalına bənd olmuşam, ixtiyarım səndədi,
Gecə-gündüz, leyli-nahar intizarım sənsən, yar.

Şair Nəbi:

Şair Nəbi eşq ucundan sanki dönüb ümmana,
Xilaf eylər xam xəyalım, bax sərində dumana,
Saçılıb hüsnüyün şoxu, bənzər huri-qılmana,
Gözüm görüb, könlüm sevib, hax yaradan qulsan, yar.

Deyişmədən göründüyü kimi, Aşıq Şenlik “məst oldu didəm nuru”, “vücudum gəlir dilə”, “könül xəstə, dil şikəstə” və s. məcazlarla aşıqın öz eşqində vəfahlığını, sevgilisinə olan hərarətli, çılğın hissləri sənətkarlıqla ifadə etməyə çalışmışdır.

Aşıq Şenlik poeziyasında tərənnüm olunan həyat yoldaşı, gələcək nəslin tərbiyəçisi anadır. Bu mənada, aşığın yaradıcılığında tərənnüm olunan məhəbbət öz bəşəri mahiyyəti, əhəmiyyəti ilə dəyərlidir. Odur ki, Aşıq Şenlik qadın ömrünün qayəsini, şərəf və ləyaqətini daha bariz nəzərə çarpdırmaq üçün aşıq ədəbiyyatında nadir hallarda təsadüf olunan vücudnaməyə müraciət edir.

O, "Olur" rədifli vücutnamədə təsvir etdiyi qızın dünyaya gəlişini, uşaqlıq, növrəstəlik, ərğənlik, gəlinlik, ahıllıq illərini özünəməxsus poetik dillə sadalayır.

Bu şeir formasından bəhs edən prof. M.Həkimov yazır: "Aşiq ədəbiyyatında nadir növlərdən biri vücutnamədir. Vücutnamədə ustad aşiq bir növ özünün əsli-nəcəbəti, ata-anası, ana bətninə düşməsi, anadan olması, uşaqlıq illəri, təhsil alması, ədəb-ərkanı, qəhrəmanlıq göstərməsi, oturub-durmağını bilməsi, ailə-məişəti, məhəbbəti, eli-obası, həyat yollarında çəkdiyi məşəqqətlər, etiqadı haqqında avtobioqrafik məlumat verir... Vücutnamə eyni zamanda ustadnamədir. Vücutnamə nəsihət xarakteri də daşıyır. Belə hallarda müraciət və nəsihət olunan lirik qəhrəman poetik məqamda yerinə görə bəzən birinci, ikinci və bəzən də üçüncü şəxs kimi götürülür. Ustad sənətkar tövsiyə ilə öz fikrini bədii şəkildə 3 yaşından 100 yaşına qədər lirik qəhrəmanın keçdiyi yolu yada salır, dinləyici və oxucusuna həyat yolunu təlqin edir".

Aşiq Şenliyin "Olur" rədifli vücutnaməsi də alimin söylədiyi fikirlə çox səsleşir. Şeirdə bəzi yaş dövrlərinə diqqət yetirmək yerinə düşərdi:

Gözəl olan beş yaşından öyülür,
Yeddisində qönçə güldən sayılır,
Səkkizində hilal qaşlar əyilir,
Sifət bədirlənir, xumar göz olur.

On ikidə qumaş geyər sallanar,
On üçündə günəş üzü allanar,
On dördündə cığaları tellənər,
Hər bir əzasında yüz min naz olur.

Qırx üçündə gizli söylər sirrini,
Qırx beşində gözdən salar ərini,
Əllisində "nəvə" deyər torunu,*
Toylar mətbəxində həm aşbaz olur.

Doxsan beşdə Şenlik söylər sözləri,
Yüz yaşında çıxar quzu dişləri,
Baş yadığı olar ocaq daşları,
Tüstü döyər, var əndamı his olar.

Verilmiş nümunədə yaş dövrlərinin gözəllikləri bir-biri ilə olduqca rabitəlidir. Övlad ana ömrünün, nəvə nənə ömrünün bəzəyi kimi səciyyələndirilir.

Aşiq Şenliyin on doqquz bənddən ibarət olan "Qız ilə gəlinin deyişməsi" şeiri isə qızlıq və gəlinlik dövrünün bütün incəliklərinin təsvir edilməsi, ideyanın müasirliyi baxımından dəyərlidir. Şeirdə əvvəlcə gəlinlə qızın bir-birinin gözəlliyini tərif etmələri, gəlinin öz ömrünün zövqü-səfası, analıq şərəfi barədə söhbət etməsi olduqca maraqlı və təbii səsleşir. Gəlin qıza nəsihət verir: əsil sevgi var-dövlətlə alınmaz:

Qız der ki, elçilər düşüb dalıma,
Rica eylər ulusuma, elimə,
Çoxlar əmlakını qoyub yoluma,
Görünməz gözümə dövləti-malı.

Gəlin “Meydanda satarlar heyvanı, malı” – deyərək qızı ucuz şöhrətə, saxta parıltılara aludə olmamağa çağırır. Saf və qarşılıqlı məhəbbət əsasında qurulan ailə həyatı daha mənalı olur. Odur ki, gəlin deyir:

Gəlin der ki, ağılı nöqsan, bivəfa,
Həmdəmsiz dünyada sürülməz səfa.

Aşıq Şenlik qadın gözəlliyinin tərənnümündə ənənəyə söykənmişdir. Sələfi Aşıq Valeh, müasiri Xəyyat Mirzə kimi, o da qız-gəlin bəhsləşməsinə müraciət etmişdir. Aşıq Valehin “Məndədi” şeiri 5 bənddən, Xəyyat Mirzənin “Qızla gəlinin bəhsi” şeiri isə 11 bənddən ibarət olub, əsasən qız və gəlinin özünəməxsus zahiri gözəlliklərinin tərənnümünə həsr edilmişdir. Aşıq Şenlikdə isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi, gəlinin dili ilə müəyyən əxlaqı nəticə nəzərə çarpdırılır.

Şeir müasir gənclik üçün çox böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Qızları var-dövlətə aldanmamağa, əsil məhəbbətin müqəddəsliyini qorumağa çağırır.

Aşığın məhəbbət lirikasında ata-ana, övlad-valideyn, dost məhəbbət hissləri ən müqəddəs hisslər kimi qorunub saxlanması tövsiyə olunur:

Anaya, babaya sən olma asi,
Asi olanların çoxdur cəzası.
Əlindən gəldikcə et iltiması,
Əgər ki, gəlirsə mehmanın sənin.

Yaxud:

Dost dostuna etsə iqrar imanı,
Qiyamətə gedər müddət zamanı,
Könül uman yerdən kəsməz gümanı,
Çünki əzəldən etibarın görübdü.

Aşıq Şenliyin lirikasını zənginləşdirən mövzulardan biri də təbiətdir. Aşığın yaradıcılığında təbiətin özünəməxsus əsrarəngiz gözəlliyi, füsunkarlığı insanların fəaliyyəti ilə bağlı tərənnüm olunmuş, təbiətə qayğıkeş münasibət bəsləmək hissi təbliğ olunmuşdur.

Aşıqların təbiətə münasibətlərindən bəhs edən akad. H.Araslı yazır: “Azərbaycan aşıqları təbiət gözəlliklərini ən xırda incəliklərinə qədər tərənnüm etməyə can atmışlar. Onlar qartalın uçuşuna, ceyranın yerişinə, qızılgülün xoş görünüşünə, bənövşənin bükülmüş boynuna ayrıca şeir həsr etdikləri kimi, yazın, yayın, payızın və qışın da Azərbaycan şəraitindəki xüsusiyyətlərini təsvir etmişlər”.

Bu baxımdan Aşıq Şenliyin iyirmi üç bənddən ibarət olan “Qış ilə baharın deyişməsi” şeiri maraq doğurur. Deyişmə şəklində qurulan hər bir bənddə qışın və baharın özünəməxsusluğu, gözəlliyi ən xırda incəliklərinə qədər tərənnüm olunur. Şeirdə qış öz hökmü, hikkəsi, qəzəbi, “dərələri dondurması”, “sarı qayalar ovgahını kəsməsi”, “dağlarla ədavət etməsi” ilə öyünür. Bahar həlim təbiəti, nəzakəti ilə diqqəti cəlb edir, “süsən, sünbül, mor bənövşə” bitirməsi, “cəlvəli qızların seyrəngahı” olması ilə fəxr edir.

Qış ilə növbahar düşdülər bəhsə,

Bahar dedi nəbahatım var mənim,
Qış dedi ki, zəhmi-zəhər kanıyam,
El içində ədalətim var mənim.

Bahar der ki, mən özüm yetirrəm,
Zövqi-ziynət, nuri-rəhmət bitirrəm.
Süsən, sünbül, mor bənövşə bitirrəm
Əlvan-əlvan nəbatatım var mənim.
Qış dedi ki, mənəm fitnə xaini,
Donduraram dərələrin suyunu.
Çox görmüşəm Əbu-Sinan oyunu,
Əfsun olmaz təriqətim var mənim.

Bahar dedi, mən qiymətsiz bahayam,
Savalan yaylağı, el evgahıyam,
Cilvəli qızların seyrangahıyam,
Can almağa nəzakətim var mənim.

Qış ilə baharın deyişməsi qışın məğlubiyyəti ilə nəticələnir. Bahar öz isti nəfəsi, “abü-zülali” ilə qışı təslim edir. Təbiət öz yaşıl donunu geyir, insanlara xoş əhvali-ruhiyyə bəxş etməklə onlara daha çox xeyir verir. Elə buna görə Şenlik yaradıcılığında bahar fəslinə dönə-dönə müraciət edir, təbiətin oyanış dövrü kimi bahar fəslə aşığın ilhamını qanadlandırır:

Salsalın bağına uğrayanda yol,
Baxdıq ki, xoş oynar gül ilə bülbül.
Şiddəti-müzəyyən, bənövşə, sünbül,
Sanarsan açılıb fəslə növbahar.

Əzəli-əbədi təbiətə məhəbbət, onun flora və faunasının qorunması aşığın “Qartal” qoşmasında öz əksini tapmışdır. Qartal istər yazılı ədəbiyyatda, istərsə də folklorda həmişə məğrurluq, ucalıq rəmzi kimi diqqəti cəlb etmişdir. Qoşmanın ideya-məzmunundan görüldüyü kimi, Aşıq Şenlik təbiətin bu vüqarlı quşunun məhv edilməsinə qəzəblənir, qartalın ölümü ilə sanki aşığın ürəyinə dağ çəkilir:

Nə baxırsan məlul-məlul üzümə,
Qoydun ürəyimə vərəmi, qartal.
Qanad çaldın, pərvaz etdin uçmağa,
Zalım güllə kəsdi aranı, qartal.

Aşıq qartalın özünəməxsus xüsusiyyətlərini bədii boyalarla ifadə edir. Uca, yalçın, şiş qayaların zirvəsində dayanmış qartal həmişə öz ovuna qarşı amansız olmuşdur.

Zəhmin ağır, pəncən aslan pəncəsi,
Qorxundu quşların zor işgəncəsi,
Ovçusan, ovçunun olmaz gecəsi...
Gör saldın yadıma haranı, qartal?

Lakin “sarı gözlü, məğrur başlı” qartalın insafsızcasına öldürülməsi oxucuda təəssüf hissi oyadır.

Sarıdı gözlərin, məğrurdu başın,
Caynaqlıdır pəncən, kəskindir dişin,
İnsafsız, zülmkar zabit yoldaşın,
Öldürməkdə səni məramı, qartal.

Aşıq Şenlik qartalın ölümünü şerin poetik anlamında zülm-sitəm kimi qiymətləndirir. Aşığa görə ən qüdrətli loğmanlar belə qartalın yarasını sağaltmaqda acizdirlər:

Səfil Şenlik zülm eylədi sənə,
Çalardın, çapardın, batardın qana,
Dərdin həddən aşıb, ta gəlməz sana,
Loğman da sağaltmaz yaranı, qartal.

“Qartal” rədifli qoşma oxucuda təbiətə, onun nadir faunasına qarşı qayğıkeş münasibət bəsləməyi təbliğ edir. Qoşma sənətkarlıq baxımından Aşıq Şenliyin ən yaxşı şeirlərindən biridir. Aşığın qartal haqqında işlətdiyi bənzətmələr təbii və inandırıcıdır. Qoşmada qartalın pəncəsi aslan pəncəsinə bənzədilir. “Ovçusan, ovçunun olmaz gecəsi...” misrası xalq məsəli kimi elat deyimində-duyumunda məşhurdur. Aşıq Şenliyin məhəbbət lirikası öz bəşəriliyi ilə səciyyələnməklə bərabər, insanın zahiri gözəllikləri daxili-mənəvi aləmlə vəhdətdə tərənnüm edilmişdir. Saf, ülvi məhəbbət, təmiz ad-san bəşəri mahiyyətli əmanət kimi gələcək nəsillərə ərməğan verilir.

İctimai-siyasi motivlər. Aşıq Şenliyin poeziyasında ictimai-siyasi motivlər öz kəskinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu, hər şeydən əvvəl aşığın cəmiyyətdə baş verən ictimai, sosial-siyasi hadisələrə obyektiv münasibəti ilə səciyyələnir. Dərin həyatı müşahidələrin nəticəsi kimi yaranan şeirlərdə aşığın hadisələrə olan fəal vətəndaşlıq mövqeyi diqqətəlayiqdir.

Aşıq Şenlik xalqın övladı kimi yaradıcılığı boyu zəhmətkeşlərin hüquq və mənafeyi uğrunda mübarizə aparmış, haqqın, həqiqətin, sosial ədalətin carçısı olmuşdur. Aşığın yaradıcılığında ictimai-siyasi motivləri araşdırarkən, həmin dövrün ictimai-siyasi mühitinə nəzər yetirmək lazımdır.

Məlumdur ki, yalnız Zaqafqaziya xalqları deyil, Türkiyənin Qars-Anadolu bölgələri də Çar Rusiyasının işğalına məruz qalmışdır. Xüsusən, aşığın yaşadığı dövrdə Qarsı öz hakimiyyətinə tabe edən çar çinovniklərinin, pristavlarının özbaşınalığı, zülm, mühacirlik, 1905-1907-ci illərdə erməni-müslman ixtilafı, yerli bəylərin istismarı və s. hadisələr Aşıq Şenliyin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Elə Aşıq Şenlik yaradıcılığının mütərəqqi cəhətlərindən biri də onun dövrünün vətəndaşlıq borcu kimi ictimai hadisələrə fəal münasibətindədir. El sənətkarı Aşıq Şenlik də xalq üçün yaşayıb-yaratmışdır. O da bir çox müdrik sələfləri kimi, vətəndaşlıq mövqeyinə sadıq qalmış, bütün yaradıcılığı boyu bu cəhəti şeirlərinin işlək məqamında yaşatmışdır:

Yoxsulluq çətindir fani dünyada,
Səni möhtac edər düşməyə, yada,

Varı olan nə qəm çəkər dünyada,
Yoxsulun cəsədi yanar, ha yanar.

Aşıq Şenlik öz əlinin zəhməti ilə güzəran keçirən insanların mənafeyinə müdafiəçisi kimi, cəmiyyətdə ictimai, sinfi bərabərsizliyin doğurduğu mənəvi eybəcərlikləri ifşa etmişdir.

Aşıq Şenlik bir vətəndaş kimi, vətəni Qars-Anadolu torpaqlarının çar orduları tərəfindən işğalına qarşı etiraz səsinə ucaltmış, bu hadisələrə “Düşdü”, “Oldu”, “Qarsın” rədifli cahannamələrini həsr etmişdir.

Aşıq “Can sağ ikən yurd verilməz düşmənə” – deyərək Vətəni yadellilərin tapdağından qorumaq üçün bütün yurddaşlarını səfərbərliyə çağırır. Vətən yolunda şəhid olmağı zülm, əsarət altında yaşamaqdan şərəfli sayır:

Qurşanın qılıncı, geyinin donu,
Qovğa buludları sardı hər yanı,
Doğdu qoç igidin şan alma günü,
Can sağ ikən yurd verilməz düşmana.

Məlumdur ki, çar hökuməti öz süqutunun qarşısını almaq üçün ucqarlarda qonşu xalqlar arasında milli ixtilaf yaradır, qırğın törədirdi. Aşıqlarımız bu faciəli hadisələrin şahidi olmaqla bərabər, bu fəlakətləri öz yaradıcılıqlarında əks etdirməyə çalışmışlar. Aşıq Ələsgər, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Zodlu Abdulla və başqa sənətkarların bu mövzuya həsr etdikləri şeirlərdə milli qırğın törədənlər tənqid atəşinə tutulurdu. Aşıq Şenlik də 1905-ci il erməni-müsəlman qırğınının şahidi olmuş, baş vermiş fəlakətə qarşı xalqı birliyə çağırmış, milli qırğın törədənləri lənətləmişdir:

Millət komutanı Vağarşah ağa,
Səbr eylə başına gör nələr gəlir.
Yığıbsan başına bir bölük dığa,
Demə ki, onlardan bir hünər gəlir.

Uyma canfidaya, o qaxdağana,
Bir gün şəhərini verər talana.
Nə Bakıya bənzər, nə də Şirvana,
Hazır ol üstünə yüz min ər gəlir.

Şörəyel sancağı yalnız qalıbdı,
Ağbaba bu işə müştəq olubdu,
Min beş yüz Çıldırlı hazır gəlibdi,
Keçib başı-candan, sərbəsər gəlir.

Bu cəhətdən Aşıq Şenlik yaradıcılığı bu günümüzlə sözün əsil mənasında tam müasirləşir. Erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağa olan torpaq iddiaları ilə əlaqədar olaraq Qərbi Azərbaycandan 200 mindən artıq azərbaycanlı doğma yurdundan didərgin salındı, yüzlərlə günahsız insan qətlə yetirildi.

Aşıq Şenlik yaşadığı cəmiyyətin ziddiyyətlərini, nöqsanlarını sənətkar müşahidəsi ilə duyub dərk edirdi. Yerli bəy və çinovniklərin özbaşınalığının, mənəm-mənəmliyin, xalqı

yoxsulluğa, məhrumiyyətlərə düşər etməsi aşığın bir vətəndaş kimi narahat edir, qəm, kədər bürüyürdü:

Varmı mənim kim qəm talanan,
Xabi-qəflət niqabına bələnən
Yalan deyər məmləkəti dolanan,
Çıldırılı Şenliyin axan selidi.

Aşığın yaradıcılığını diqqətlə izlədikdə aydın olur ki, mövcud ziddiyyətlərdən doğan qəm-kədər motivi nöqsanlara fəal sənətkar münasibəti ilə əvəz olunur. Əliəyriilik, hakimlərin haqqı-ədaləti tapdalaması, rüşvətخورluğu kəskin tənqid hədəfinə çevrilir:

Ətrafda qalmadı doğru bir kişi,
Hiyləylə edərlər alış-verişi,
Hakimlər rüşvətsiz kəsmirlər işi,
Kimə olsun əhdi-peymanın sənin.

Aşıq Şenlik XIX yüzilliyin sonunda “dürlü-dürlü əlaməti” olan Tiflis şəhərinin ictimai mühitini realistcəsinə təsvir etmişdir. Şəhərdəki ictimai bərabərsizliyin, özbaşınalığın, laqeydliyin doğurduğu acınacaqlı vəziyyət dözülməzdir. Aşıq varlılara yaltaqlanmağı, kasıblara qeyri-insani münasibət bəsləməyi, “birinin yeyib, birinin baxmasını” ictimai eybəcərliyin təzahürü kimi qiymətləndirir:

Cibgirləri var ki, gözdən qıl qapar,
Hər biri bir yandan ölkəni çapar,
İynəynən axtarar, qapını tapar,
İblisdən oyunbaz, hiyləgər imiş.

Yoxsul imran olsa bunlar inanmaz,
Öz eyiblərini özləri qanmaz,
Biri yeyər, biri baxar, utanmaz,
Qəlbləri çox qara, gözü dar imiş...

Aşıq Şenlik dövrün, zamanın doğurduğu ictimai haqsızlıqların, bərabərsizliklərin əsil mahiyyətini, onun aradan qaldırılması yollarını bəzən görə bilmir. Bu, onun dünyagörüşündəki siyasi məhdudluqla əlaqədardır. Lakin aşıq “fələk”dən narazıdır, “onunla şətrənc oynamağa” belə hazırdır. Prof. M.H.Təhmasib aşıqların fələyə müraciət motivi ilə bağlı fikrində haqlı olaraq yazır: “... Aşıq şeirindəki ... bu narazılıq fələkdəndir. Lakin belə şeirlərin əksəriyyətində haqqında danışılan fələk, ... əksər halda sadəcə zamandır, dövrüdür”. Aşıq “Görmədim” divanında fələyə (dövrə) müraciət edərək göstərir ki, dövr insanlara azadlıq, abadlıq bəxş etməmişdir. Zalım zülmə ölkəni idarə edib “taxtında bərqərar” ola bilməz.

Ey fələk, sənə əlindən abad olan görmədim,
Düşüb cənginə bir daha geri gələn görmədim,
Neçə yüz min Süleymanlar hökm etdi qafdan-qafa,
Taxtında bərqərar olub, binə salan görmədim.

Buradan da, aşığın gələcəyə olan nikbin baxışı aydın görünür. Bu amalla aşıq cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi prosesləri, mövcud quruluşa qarşı etiraz əlamətlərini diqqətlə izləyirdi. Xüsusən, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Zaqafqaziyada geniş vüsət alan kəndli üsyanları, qaçaqlıq hərəkatı aşığın yaradıcılığında geniş bədii əksini tapmışdır. Müasirlərindən fərqli olaraq, Aşıq Şenlik elin mərd, mübariz oğullarını el-obada daha çox təbliğ etmiş, onları xalqa tanıtdırmışdır. Əyyub Pirməmməd oğlu, İsmayıl, Dədə bəy və s. el qəhrəmanlarının göstərdikləri hümmət poetik şəkildə tərənnüm olunur.

Aşıq “Söylənir” rədifli qoşmasında Əyyub Pirməmməd oğlunu “zəmanənin qəhrəmanı”, “mətanətdə ismi-şanı” olan “Koroğlu sədalı, ünü” söylənən bir el qəhrəmanı kimi təqdim edir:

Cəng etsə cahana salar talanı,
El içində aslan kimi dolanı,
Ziri-dəst eylədi dövlət olanı,
Zəmanənin qəhrəmanı söylənir.

Qəmzəsində qeyzə gəlsə damar qan,
Diz çökdü çoxları dedi: əl-aman,
Rüstəm-Zal kimi aldı şöhrəti-şan,
Koroğlu sədalı ünü səslənir.

Aşığın poetik müraciətində Pirməmməd oğlu təsadüfən Koroğlu sədalı qəhrəman səviyyəsinə qaldırılmaz. Çünki xalq zülmə, fəlakətə üzləşəndə azadlıq uğrunda mübarizə aparan el qəhrəmanlarını Koroğlu kimi görmək istəyir. Eyni mübarizlik əhval-ruhiyyəsini, poetik müraciəti “İsmayıl” rədifli qoşmada da görürük:

Qovğa günü dağı dələr cidası,
Koroğludan çoxdur bunun ədası,
Zaloğludan artıq gələ sədası,
Bərəkallah böylə ünə, İsmayıl.

Yaxud:

Qovğa günü çürük olar sağ işlər,
Əlamətdən zühur edər çox işlər,
Qalxan tutar, şəmşir dəyər, ox işlər,
Böylə igid daha nədən tay çəkər.

Aşıq Şenliyin el qəhrəmanlarını cəsarətlə öyməsi, xalq arasında geniş şəkildə təbliğ etməsi, şübhəsiz, zəmanəsinin ictimai-siyasi hadisələrinə münasibətindən irəli gəlirdi. Çünki aşıq el qəhrəmanlarına xalqı azadlığa çıxaran bir qüvvə kimi baxır və onların hünərini bəyənir, məhəbbətlə tərənnüm edirdi.

Aşığa görə, yaşadığı cəmiyyət sinfi təbəqələrə bölündüyü kimi, insan qəlbi də lirik-psixoloji məqamda təbəqələrə bölünür, narahatlı və təlatümlüdür. Dövrün feodal-patriarxal münasibətləri, dərəbəylik, özbaşınalıq mühitində insanın “duru”, “abad” qəlbi bulanır, talan olur. O, nə qədər məzlumlaşsa da, dövrün zalımlarına qarşı Rüstəm-Zal kimi mübarizə aparmaq iqtidarına malikdir. “Könül” rədifli qoşmada aşıq yüksək nikbinlik idealına sadıq qalır:

Gah d m durulanır, gah d m bulanır,
Gah d m abad olur, gah d m talanır,
Gah d m mahzunlanır, səfil dolanır,
Gah d m  r st m-Zal olur, könül.

Aşıq yaşıdığı cəmiyyətin t zadlarını, istismarçı mahiyyətini dərk edərək “q m libası”na bürünür. Lakin bu ictimai d rd keçici v  müvəqqətidir. Aşıq haqqın, ədalətin qalib g l c yine inanır, onun q m  bürünmüş könlü “cilt l nib al” olacaqdır:

Gah Őenliyi atır q m libasına,
Gah d m Ő fa verir sirr dəryasına,
Gah d m olur girir q m libasına,
Gah d m cilt l nib al olur, könül.

Aşıq Őenlik azadlıq, gözəl cəmiyyət idealına  mr  boyu sadıq qalmıŐdır.  z yurddaŐları arasında bu nəcib ideyaları t blię edərkən bəzən “zalım fələk”l   zl Őm li də olmuŐdur. Lakin “zalım fələk” lirik qəhrəmanı v t nindən sürgün etsə də, o, yüksək amalından d nm miŐdir:

Yıęılan  hbablar, yaran, yoldaŐlar,
Q mli könlüm v t nindən yad olub.
Zalım fələk məni sürgün eylədi,
Dostlar aęlar, d Őmanlarım Őad olub.

Aşıq d vr n sit mkar bəylərini, qoluzorlularını cəsarətlə tənqid edərək,  z h mv t nl rini sayıqlıęa, birliyə  aęırmıŐdır. “He  kimsənin  ıraęı boŐ yerə yanmaz” – deməklə  m k ci insanların qəlbində azadlıq ideyalarına inam hissi yaratmaęa  aęırmıŐdır.

Daha keçdi dövran s rm k sırası,
EŐq oxunun məlhəm bulmaz yarası,

He  kimsənin boŐa yanmaz  ırası,
Çoxları bu sevdada namurad olub.

Aşıq Őenliyin ictimai-siyasi motivli Őerl rində dini alver m nb yine çevirən, din adından xalqı talayan mollaların, seyidl rin tənqidi xüsusi yer tutur. “Molla” rədifli Őeirində aşıq din adından Ő xsi məqsədlər g d n mollaı “olmusan aləmdə r zal t molla,” – deyə lənətləyir.

Nəsihətamiz-didaktik motivlər aşıq sənəti inkiŐafının ilk mərhələlərindən xalq həyatının aynası olmuŐdur. İnsanın cəmiyyətdə yeri, insanlıq vəzifəsi, birg yaŐayıŐ qaydalarına əməl etməsi, ədəb-ərkanı yüksək poetik duyumlarla ifadə olunmuŐdur. Aşıq poeziyasındaki nəsihətamiz-didaktik motivli Őeirld  ifadə olunan əxlaqi-etik normalar, poetik öyüd-nəsihətlər hər Őeyd n əvvəl milli və əxlaqi mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. İnsanları  min-amanlıęa səsləyən, onlarda xeyirxahlıq, nəciblik, səmimiyyət, mərdlik, səxavət görmək istəyən, gənclərə böyük yolu gözləməyə, ədəb-ərkanlı olmaęa  aęıran ustad sənətkarlar nəsillərin hami t rbiy ci si olmuŐ, milli adət-ənənələrə əməl olunmasını t blię etmiŐl r.

Özünə qədərki aşıq sənətinin yaradıcılıq ənənələrini inkişaf etdirən Aşıq Şenliyin nəsihətamiz-didaktik şeirləri mövzu rəngarəngliyi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri və kamilliyinə görə diqqəti cəlb edir. Onun şeirlərinin əsas ideya mənbəyi real həyatdır. Sənətkarın gələcəyə nikbin baxışını, humanist duyğularını ifadə edən öyüd-nəsihətləri poetik dəyərə malik olmaqla bərabər, tərbiyəvi əhəmiyyətilə də səciyyələnir. Çünki "... xalq aşığının qarşısında çox mühüm vəzifələr, "xalqa həqiqətdən mətləb qandırmaq", kamallı olub, ədəb-rəftar qanunlarını xalqa öyrətmək, onu mənəvi cəhətdən təkmilləşdirmək vəzifələri durur".

Aşıq Şenliyin insanlarda görmək istədiyi ən mühüm keyfiyyətlər ədəb-ərkanlı, ağıllı-düşüncəli olmaqdır. İnsan məhz bu əxlaqi-etik ölçülər daxilində yaşayır və fəaliyyət göstərir.

Ədəb-ərkan, ağıl, lisan, idrak-söz,
Bütün bunlar xəlv olubdur bizim üçün.

Aşıq insanları xeyirxahlığa, başqalarına təmənnəsiz köməklik göstərməyə çağırır. Çünki dünyaya bir dəfə gələn insanın ən böyük qazancı təmiz ad-sandır. Belə adamların adı həmişə hörmət və məhəbbətlə anılır. Aşıq Şenlik öz hakimiyyətləri dövründə xalqı incidən, "dünya mənimdir" iddiasında olan hökmdar və sərkərdələri nümunə göstərir. Var-dövlət hərəsliyi onlarda ən yaxşı insani keyfiyyətləri puç etmiş, insanlara yaxşılıq etməyi unudturmuşdur:

İnanma dünyaya, olmaynan dəli,
Bu dünya heç insana qalmadı.
Sultan Süleymana, Rüstəm-Zala,
Əli kimi ac Aslana qalmadı.

Dünyada cahangirlik iddiasında olanların həyatından ibrət dərsi almağın ən gözəl nümunəsini ifadə edən Aşıq Şenliyin səlafi Xəstə Qasım deyir:

Necoldu Keykavus, hanı Keyqubad,
Hansı bu dünyada almışdı murad?
Allahlıq eylədi Fironla Şəddad,
Nəmrudun qalası düz oldu getdi.

Aşıq Şenlik özünə qədərki ənənələri öz dövrünün ruhuna uyğun olaraq yaradıcılıqla inkişaf etdirir. Əgər istismar yolu ilə toplanan var-dövlət xeyirxah işlərə sərf olunmursa, sahibinə də qismət olmayacaq. Yalnız səxavət sahibi olan insan öz əməyinin bəhrəsini insanları səadət və xoşbəxtliyə qovuşduran işlərə sərf edə bilər. Odur ki, aşıq insanları mal-dövlət əsiri olmamağa, ona güvənməyə çağırır:

Güvənmə dünyanın səltənətinə,
Nə ömür adına mal-dövlətinə,
Bir gün mindirərlər məcər atına,
Çəkərlər dünyadan karvanın sənin.

Burada biz Aşıq Şenliyin müasiri Dədə Ələsgərlə həmfikir olduğunu görürük. Aşıq Ələsgər Annax bəyi mal-dövlətə etibar etməməyə, insanlara yaxşılıq etməyə çağırır:

Vaxt olacaq ömür yetəcək başa,
Hörmət qoy hamıya, hörmətli yaşa,
Bu dünya işinə qılsan tamaşa,
Mal-dövlətin sonu puşdu, Annax bəy.

Dünya malından yapışan, xalqa zülm-sitəm edənləri “allah xofu” ilə qorxudur. Dövrünün “sözü ötənlərinə” əlsiz-ayaqsızlara, kasıb-kusublara əl tutmağı, xeyirxah işlər görməyi məsləhət bilir:

Dördəlli tutma dünya malını,
Suval eylə axirətin halını,
Kiçiklər tutmurlar böyük yolunu,
Dövrən döndü bir zamana qalmadı.

Halal-haram anlayışları aşığın poetik öyüd-nəsihətlərində mühüm yer tutur. Ustad sənətkar zəhmət adamlarını öz mayalarını təmizliklə, alın təri ilə qazanmağa çağırır. Halal zəhmətlə qazanmağı, özgələrinə xəyanət etməməyi insan üçün ən böyük səadət sayır. Əliəyriilik yolu ilə əldə edilən qazancdan heç kəs xeyir görməmişdir. Aşıq insanlara haram sevənlərdən uzaq olmağı, “gözlərini harama baxdırmamağı” tövsiyə etmişdir:

Haramı halala qatmaq nə imiş,
İblisin yoluna sapmaq nə imiş,
Bu köşkü, sarayı yapmaq nə imiş,
Bir qaranlıq yerdir məkanın sənin.

Dünyada harama baxdırma gözün,
Haqqın dərğahından çevirmə üzün,
Əgər doğru yola getməzsə izin,
Ləin-şeytan alar imanın sənin.

Çünki halallıq olan yerdə doğruluq, saflıq, səmimiyyət, xoş ünsiyyət bərqərar olur. Haram isə cəmiyyətdə həmişə hərc-mərclik, fitnə-fəsad, xəbislik törədir. Bu mənada aşığın poetik müraciətləri daha ibrətli səslənir.

Aşıq Şenlik insanın cəmiyyətdə mövqeyini, ədəb-ərkan gözləməsini mənəvi gözəlliyin əlamətlərindən biri kimi qiymətləndirir. İnsanın məclisdə özünü aparması, sözünün yerini bilməsi, böyük yolu gözləməsini əxlaqi gözəlliyin əsas şərti sayır:

Laf atıb meydanda mədh etmə özün,
Gəlir birlik çağın, fərq etməz gözün.
Pozulur əlvanın, heç tutmaz dizin
Tökülür dəhandan əsnanın sənin.

Aşıq Şenlik nəcibliyi insanın ən mühüm keyfiyyətlərindən biri hesab edir. Nəciblik hissindən məhrum olan şəxs mənəvi cəhətdən şikəst adamdır. Bu baxımdan aşıq öz yurddaşlarında bu gözəl əxlaqi xüsusiyyəti görmək istəyir, onları nəcib adamlardan uzaq

olmağı məsləhət görür. Çünki nanəcib şəxslər insana dar ayaqda, yaman gündə heç vaxt arxa durmazlar:

Yaxın durma əsli xarab olana,
Yaman gündə səni verər talana.
Mən sərrafam zər qədrini bilənə,
İndi də mətahı satmaq istərəm.

Yaxud:

Nanəcibnən söhbət etmək,
Axırda yaman zor imiş.
Nanəcibə sirin vermə,
Yəqin qəlbi dar imiş.

Nanəcib adamlar abır-həya hissindən məhrum olduqlarından onlara etibar etmək, bel bağlamaq da olmaz. Aşıq Şenlik insanlar arasında etibar, inam hissinin nə qədər gərəkli olduğunu təbliğ etməklə, onu “müxalif” (zərif) şüşəyə bənzədir. Etibar da sının şüşə kimidir. Sınan şüşə bərpa olunmadığı kimi, itən etibarı, inamı qaytarmaq mümkün deyil. Aşıq insan həyatını gözəlləşdirən etibar, inam hissələrini uca tutmağa çağırır. “Faydası nə?” rədifli divanisində aşıq poetik duyumunu belə ifadə edir:

Mənasız, məntiqsiz sözü bilmənin faydası nə?!
Az anlayıb, çox söyləyib, gülmənin faydası nə?!
Etibar dediyin əldə müxalif şüşədi,
Qaldırıb bihudə daşa çalmanın faydası nə?!

Aşıq burada sözün qədir-qiymətini bilməyin, ondan yerində və məqamında istifadə etməyin, az sözlə geniş fikirlər ifadə etməyin vacibliyini də göstərmişdir.

Mərdlik, namərdlik mövzusu aşıq ədəbiyyatının əzəli-əbədi mövzusu olmuşdur. Aşıq Şenliyin poetik öyüd-nəsihətlərində mərdlik mənəvi ucalıq rəmzi kimi tərənnüm olunur. Mərd insan öz səmimiyyəti, sadəliyi, təvazökarlığı, yüksək əxlaqı, vicdani saflığı ilə aşığın poetik müraciətlərində təbliğ olunur. Həm də yaşadığı dövrün ruhuna uyğun olaraq mərdliyin təbliği daha geniş məzmun kəsb edir. Odur ki, aşıq mərdlərin qorunmasını, namərdlərin xəyanətindən uzaq olmasını vacib sayırdı:

Ey irəbbim, bu dünyada namərddi şad eyləmə,
Mərdi gözdən cüda qılıb, könüldən yad eyləmə,
Məhəbbətli möminləri saxla öz pənahında,
Məşhər günü mürcim edib, qəbrini od eyləmə.

Aşıq Şenlik “məhəbbətli möminlər” dedikdə təmiz, ləyaqətli insanları nəzərdə tutmuşdur. Çünki mərd insanların yaşadığı cəmiyyətdə gözəllik, firavanlıq mövcud ola bilər.

Aşıq poetik duyumlarında namərdlik cəmiyyətdə baş verən rəzalətlərin, xəyanətlərin, mənəvi eybəcərliklərin mənbəyi kimi tənqid olunur, lənətlənir. Namərdlərin harınlığı, mənəm-mənəmliyi, satqınlığı insanlar arasında laqeydlik, soyuqluq yaradır, onları bir-birindən

uzaqlaşdırır. Buna görə də aşiq namərdin suyunun abi-kövsər (dirilik) suyu olsa belə içməməyi, çörəyini yeməməyi məsləhət bilmişdir. Yaşadığı mühiti namərdlərdən xali görmək istəmiş və bu inamla yaşayıb yaratmışdır:

Namərdlərin qanadıyla uçmam, allah kərimdi,
Coşqun suya körpü olsa keçməm, allah kərimdi,
Təklif etsə yeyə bilməm namərdlərin çörəyini
Suyu abi-kövsər olsa içməm, allah kərimdi.

Namərdlərin yolu insanları fəlakətə aparan yoldur. Odur ki, Aşiq Şenliyin “coşqun suya körpü olsa keçməm, allah kərimdi” poetik duyumu namərdlərə, əliəyriyə qarşı sənətkar mövqeyinin ifadəsidir.

Aşiq Şenlik müasirlərinə cəmiyyətdə əxlaqi-etik normalara ciddi əməl olunmasını, “əxlaqda həlim” olmalarını, namus-ar gözləmələrini tövsiyə edirdi. Aşiq “Yazıqdır” rədifli qoşmasında insanın mənəvi-əxlaqi dünyasını zənginləşdirən amilləri ön plana çəkir:

Havayı həvəsə ciyərin yaxma,
Ərənlər verdiyi gözə yazıqdır.
Hər gördüyün məhbub dilbərə baxma,
Sorarlar hesabı, gözün yazıqdır.

Əxlaqda həlim ol, pəncədə polad,
Lisanda kamalın hal eylə qat-qat.
Əvvəl sərraf ara, sonra sözün sat,
El qədrin bilməzsə sözün yazıqdı.

Aşiq Şenliyin nəsihətamiz-didaktik motivli şeirlərində qonaqpərvərlik, dostluqda, yoldaşlıqda səmimiyyət və s. kimi keyfiyyətlər müasir gənclər üçün mühüm tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

Aşığın zəngin yaradıcılığı yalnız məhəbbət, ictimai-siyasi, nəsihətamiz-didaktik motivli şeirlərdən ibarət deyildir. Onun yaradıcılığının əsas hissəsini həm də dastan yaradıcılığı təşkil edir.

DASTAN YARADICLIĞI

Aşiq Şenlik də sələfləri Qurbani, Xəstə Qasım, Abbas Tufarqanlı, Aşiq Alı Şəmkirli Hüseyn, Aşiq Hüseyn Bozqanlı və b. kimi öz dövrünün mühüm ictimai- siyasi ideyalarını, xalqımızın adət-ənənələrini, arzu-dilçəkələrini yaratdığı dastanlarda bədii detallarla əks etdirmişdir. Aşiq “Lətif şah”, “Məhəmməd və Guldənə”, “Səməd bəy”, “Əhməd və Gözəl” dastanlarında zamanın qarşıya qoyduğu ən vacib problemləri xalqın arzusuna uyğun olaraq yaradıcılıqla inkişaf etdirmişdir.

Aşiq Şenliyin yuxarıda sadalanan dastanlarından əlavə türk folklorşünası F.Kırzioğlu “Sövdəgar şah”, “Salman bəy”, “Cahan şah” dastanlarının da olduğunu söyləyir .

Aşığın dastan yaradıcılığı üzərində müşahidə apararkən özünəməxsus xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Belə ki, Aşiq Şenlik ilk dastanı-“Lətif şah”ı klassik dastan yaradıcılığı ənənələri əsasında yaratmışdır. Burada geniş lirik-epik lövhələr, macəra səhnələri diqqəti cəlb edir. Lakin

“Məhəmməd və Guldənə”, “Səməd bəy”, “Əhməd və Gözəl” dastanları nisbətən kiçik həcmli dir. Burada konkret bir ideya, problemin həlli ön plana çəkilir. Bu da təsadüfi deyildir. XIX əsrin sonları xalqımızın tarixində milli azadlıq mübarizəsinin gücləndiyi, ziddiyyətlərin kəskinləşdiyi bir dövrdür. Bu dövr şifahi və yazılı ədəbiyyatda realizm güclənmişdi. Realizm sənətkarlar qarşısında mühüm həyati əhəmiyyətli məsələləri yaradıcılıqda əks etdirməyi tələb edirdi. Hadisələrin dialektikası, sürətli inkişafı bədii formada konkretliyi, yığcamlığı tələb edirdi. Geniş epik-lirik lövhələri əks etdirən əsərlərə nisbətən xırda janrın imkanları daha geniş idi. Sənətkar ifadə edəcəyi ideyanı kiçik həcmli əsərlərdə daha konkret göstərə bilirdi. Aşıq Şenliyin XIX əsrin sonuna təsadüf edilən dastan yaradıcılığında konkretlik və yığcamlıq yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblərlə bağlı idi.

Aşıq Şenliyin iri həcmli dastanı “Lətif şah” dastanıdır. Dastan öz ideya-məzmununa görə folklorşünasların diqqətini cəlb etmişdir. Folklorşünas Ə.Axundov ilk dəfə “Lətif şah” dastanında vətən sevgisi haqqında çıxış etmişdir. Lakin Ə.Axundov dastanın müəllifi haqqında heç bir məlumat verməmişdir. Uzun zaman belə hesab edilirdi ki, “Lətif şah” dastanı dastan iştirakçısı “Lələ” təxəllüslü aşığındır. Bu məsələ ilə əlaqədar prof. M.H.Təhmasib yazır: “1962-ci ildə şifahi ədəbiyyat şöbəsinin Naxçıvanın ekspedisiyası zamanı toplanmış mükəmməl bir variant bu məsələni tamamilə aydınlaşdırdı. Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində yaşayan 95 yaşlı Abdulla kişinin dediyinə görə, “Lətif şah” dastanı məşhur Aşıq Şenliyin əsəridir... Abdulla kişinin dediyinə görə, Lətif Şenliyin çox sevdiyi yaxın bir qohumunun adı imiş. Çox gözəl təbə malik olan Lətif gənc ikən ölmüşdür. Şenlik bu məharətli şair-aşığın ölümündən çox mütəəssir olmuş və həmin “Lətif şah” dastanını onun adına bağlamış, bu yolla Lətifin xatirəsini əbədiləşdirmək istəmişdir. Lətif öz dövründə hələ çox gənc də olsa, şöhrətli bir aşıq-şair olduğu üçün Şenlik bu dastanı Lətifin deyil, özünün əsəri olduğunu bildirmək məqsədi ilə, özünü də Qoca Lələ adı ilə bir iştirakçı kimi əsərin işlək məqamına daxil etmiş, lap sonda isə Qoca Lələnin də Şenlik olduğunu belə bir bəndlə bildirmişdir:

Səfil Şenlik dərdin çoxdu sinədə,
Söz bənd oldu yüz yetmiş dörd xanada,
Min iki yüz altmış iki sənədə,
Sərkərdən Lətifin yadigarıdı.

Beləliklə, məharətli aşıq ustalıqla deyilmiş bir bənddə həm dastanın “müəllifi”, həm yazıldığı il, həm də hətta içərisində neçə xanə şeir olması barədə məlumat vermişdir”.

Bu məsələ ilə əlaqədar prof.M.Həkimovun dastan yaradıcılığı haqqındakı bir fikri daha diqqətəlayiqdir. Professor dastançı aşıqların dastan yaradarkən istifadə etdikləri üsullardan bəhs edərək yazır: “Dastançı aşıqların məlum əfsanə, nağıl, rəvayət süjetlərindən yaradıcı yolla istifadə edib yaratdıqları dastanlar çoxdur. Belə dastanları aşıq öz adı ilə deyil, qəhrəmanın adı ilə bağlayır. Lakin çox incə eyhamlarla özünün müəllif olduğunu əsərin sonunda, şeirin tapşırma-möhür bəndində verir”.

Deməli, dastanın möhür bəndinə uyğun olaraq, hicri 1262-ci il miladi tarix 1884-cü ilə uyğun gəlir. Aşıq Şenliyin “Lətif şah” dastanını 31 yaşında yaratdığı məlum olur.

Türk folklorşünası alimi F.Kırzioğlu “Lətif şah” dastanının 1292 /1876/-cı ildə “təsnif” edildiyini qeyd edir ki, bu da möhür bənddə göstərilən tarixə uyğun deyildir.

Türk folklorşünası E.Aslan “Lətif şah” dastanının yaranma tarixi, dastandakı nəzmin həcmi barədə çap etdirdiyi dastanın sonunda yazır:

Mən Lələyəm, dərdim çoxdu sinədə,
Hekayə bənd oldu yüz altmış yeddi xanada
Tarix min iki yüz doxsan sənədə,
Çıldırılı Şenliyin yadigarıdı.

Bəndə diqqət yetirilərsə, ikinci misranın texniki quruluşunun kobudcasına pozulduğu görünür. Halbuki Şenlik kimi son dərəcə zəngin yaradıcılıq qoyub gedən bir ustad aşığı şerini bütün incəliklərini mükəmməl bilən sənətkardır. O, heç cür on bir hecalı qoşmanı on dörd hecada dinləyicisinə təqdim etməzdi. Şenlik şeirini sinədəftər edib qoruyan, yayıb yaşadan Aşıq İsgəndər bu misranı bizə belə təqdim etdi: “Sözlər bitdi yüz yetmiş dörd xanada”. Dastanın yazıldığı tarix isə 1873-cü il göstərilir ki, bu da Aşıq Şenliyin gənc yaşlarına /20 yaş/ təsadüf edir.

Biz, folklorşünas Ə.Axundovun dastanın yuxarıda göstərdiyimiz möhürbəndində göstərilən tarixi və dastandakı nəzm parçalarının sayını həqiqətə uyğun hesab edirik.

“Lətif şah” dastanı çoxvariantlı dastandır. Dastan yalnız Türkiyədə deyil, Azərbaycan ərazisində də geniş yayılmışdır. Bu, onu göstərir ki, “Lətif şah” dastanı aşığıların repertuarında geniş yer tutmuşdur. Şifahi xalq ədəbiyyatında variantlılıqdan bəhs edən prof.V.Vəliyev yazır: “Yadda saxlamaq lazımdır ki, variantı olmayan hər hansı bir nümunəni folklor əsəri hesab etmək qətiyyəən düz deyildir. Variantı olmamaq o deməkdir ki, o əsər xalq arasında ağızdan-ağıza, nəsilən-nəsilə keçmir, eldən-elə dolaşmır, demək belə əsərləri folklor nümunəsi hesab etmək olmaz”

Prof.M.H.Təhmasib “Azərbaycan xalq dastanları /orta əsrlər/” monoqrafiyasının istifadə edilmiş əsas dastanlar siyahısında “Lətif şah” dastanının altı variantı olduğunu göstərir:

- “Lətif şah” Əsəd Bayram oğlu, Xanlar , 1957
- “Lətif şah”, Söyləyəni, yeri və ili məlum deyil. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, arxiv № 729.
- “Lətif şah”, Söyləyəni, yeri və ili məlum deyil. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, arxiv № 728.
- “Lətif şah”. Söyləyəni, yeri və ili məlum deyil. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, arxivi № 713.
- “Lətif şah” dastanı İbrahim Mirzə oğlu, Şahsevən, 1956.
- “Lətif şah” haqqında dastan. Bayramqulu İbrahim oğlu, Xaldan, 1956

“Lətif şah” dastanının çoxvariantlı olması onu göstərir ki, dastan dinləyiciləri ona böyük maraq göstərmişlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi arxivində tədqiqat zamanı həmin variantların heç birini əldə edə bilmədik. Yalnız elmi arxivdə dastanın bir əlyazmasına təsadüf etdik ki, bu da Ə.Axundovun 1961-ci ildə çap etdirdiyi “Xalq dastanları” /səh.327-354/ kitabındakı variantdır.

“Lətif şah” dastanının bir variantı Ə.Axundov və M.H.Təhmasibin tərtibi ilə 1965-ci ildə beş cildlik “Azərbaycan dastanları”nın birinci cildində çap edilmişdir. Dastanın 1965-ci il nəşrində isə 105 bənd şeir vardır. Deməli, çap olunmuş bu variantlar Aşıq Şenliyin “yüz yetmiş dörd xanalıq” “Lətif şah” dastanının özü deyildir. Dastanın 1965-ci il nəşrinin “Qeydlərində” “Lətif şah” dastanının variantının toplanması haqqında deyilir: “Bu dastan Aşıq Şenliyin hicri 1262-ci ildə yazdığı “Lətif şah” dastanının bir variantıdır. Bu variant 1944-cü ildə Laçın rayonundakı Minkənddə yaşayan İfrat Cəfər oğlundan toplanılmışdır. Toplayanı Əhliman Axundovdur”.

Dastanın 1965-ci il nəşrinin “Qeydlərində” çap olunmuş variant ilə Aşıq Şenliyin “Lətif şah” dastanının bəzi qoşma və deyişmələrin nüsxə fərqləri də verilmişdir. Görünür , dastanın çap olunduğu vaxt “Lətif şah” dastanının özü mükəmməl şəkildə toplanmadığı üçün variantı çap etmək daha məqsədə uyğun hesab edilmişdir. “Qeydlər”in sonunda Aşıq Şenliyin yazdığı “Lətif şah” dastanının toplanması haqqındakı fikir maraqlıdır: “Aşıq Şenliyin yazdığı “Lətif şah” dastanı Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində yaşayan Aşıq Məmmədəli Nəbiyevin dəftərindən götürülmüşdür. Üzünü köçürən Əhliman Axundov olmuşdur. Aşıq Məmmədəli bu dastanı Şıxmahmudlu Abdulladan yazmışdır. Abdullanın dediyinə görə, o, “Lətif şah” dastanını Aşıq Şenlikdən öyrənmişdir” Aşıq Şenlik sənətinin mahir bilicilərindən olan İsgəndər Ağbabalı isə Aşıq Abdullanın Aşıq Şenliyin şagirdlərindən biri olduğunu bu sətirlərin müəllifinə söylədi.

Aşıq Şenliyin “Lətif şah” dastanının sorağı ilə mərhum folklorşünas Əhliman Axundovun şəxsi arxivinə müraciət etdik. Folklorşünasın oğlu Aydın Axundovun xeyirxahlığı sayəsində arxivlə tanış olduq, “Lətif şah” dastanını əldə etdik. Dastan 60 makina səhifəsi həcmindədir. Dastan qəhrəmanların adı ilə “Lətif şah və Mehriban Soltan” adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, folklorşünasın şəxsi arxivində Aşıq Şenliyin həyat və yaradıcılığı haqqında maraqlı materiallar, ərəb əlifbası ilə yazıya alınmış şeirləri /inv №-13, 17, 22, 2/3-30/saxlanılır.

“Lətif şah” dastanındakı ustadnamələr və duvaqqapma haqqında bir neçə söz demək yerinə düşərdi. Dastanın 1961-ci il variantında Xəstə Qasım, Aşıq Ələsgər, Molla Cümənin ustadnamələri və Xəyyat Mirzənin duvaqqapması, 1965-ci il variantında isə Aşıq Alı, Xəstə Qasım, Aşıq Ələsgərin ustadnamələri və yenə Xəyyatı Mirzənin duvaqqapması verilmişdir.

Ustadnamələr müəyyən mənada söylənilən dastanın ideya -məzmun xüsusiyyətləri ilə bağlı olmasa da, insanı ağıla-kamala, ədəb-ərkana səsləyən nadir sənət nümunələridir. Məlumdur ki, “bu qəbil öyüdləmələrdə nəsihət, məsləhət, atalıq-böyüklük qaygısı, fəlsəfi ümumiləşdirmə, kainat, cəmiyyət, ailə,məişət, insani keyfiyyətlər, yaxşılıq, gözəllik, mərifət, əqil, kamal, paxıllıq, riya, yamanlıq, yaltaqlıq və s kimi məsələlər haqqında düşüncələr əks etdirilir”.

Lakin “Lətif şah” dastanının türk variantı ustadnaməsiz təqdim edilmişdir. Ustadnaməsiz nəşr edilmiş dastanlara Azərbaycan folklorşünaslığında da təsadüf olunur. Folklorşünas H.Əlizadə “Tahir Mirzə”, “Şahzadə Qasım”, “Dilsuz-Xəzangül” və Ə.H.Tahirov isə “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Aşıq Təhmiraz” və s. dastanları ustadnaməsiz nəşr etmişlər. Xalq dastanları ustadnaməsiz də nəşr edilə bilər. Filologiya elmləri doktoru İ.Abbasovun qeyd etdiyi kimi “ əsas cəhət bu adı daşıyan şeirlərin mahiyyətində, mənə və məzmun çalarında, onların dastanın formalaşdığı tarixi kəsimlə uyğunlaşmasında, nə dərəcə səsləşməsindədir... Həmin nümunələr bəzən gözəlləmə xarakteri daşımış, ...tarixi ardıcılıq gözlənilmədən təqdim olunmuşdur . Bu prinsiplər dastanların son nəşri zamanı nəzərə alınmışdır. “Abbas-Gülgəz”, “Valeh-Zərnigar”, “Soltan-Qəndab” dastanları öz yaradıcıları, yaxud əsas qəhrəmanların ustadnamələri ilə oxuculara təqdim edilmişdir. Duvaqqapmalarda isə bu cəhət bəzən nəzərə alınmamışdır.

Maraqlıdır ki, “Lətif şah”dastanının folklorşünasın şəxsi arxivindən əldə edilmiş Ə.Axundov variantında isə ustadnamə və duvaqqapma Aşıq Şenliyindir. Usatadnamə və duvaqqapma dastanın ideya-məzmunu ilə yaxından səsləşir. Ustadnamələrdə aşığın dinləyicilərə aşılacağı mübarizlik əhvali-ruhiyyəsi aydın duyulur. Duvaqqapma-6 bəndlik “Gəlin” rədifli qoşma dastanın finalına uyğun olaraq, qadına hörmət, qadın gözəlliyinin tərənnümünə həsr edilmişdir.

Ustadnamələr cəmiyyətə didaktik-fəlsəfi baxışın poetik ifadəsi olduğundan, dastanların ustadnamələrlə təqdim olunması daha məqsədə uyğundur.

“Əsli-Kərəm”, “Tahir-Zöhrə”, “Aşıq Qərib” və s. dastanlarda olduğu kimi, “Lətif şah” dastanının da Azərbaycan və Türkiyə ərazilərində geniş yayılmasının səbəbi bu xalqların soykökünün, dilinin və adət-ənənələrinin oxşarlığının bir olmasından irəli gəlir. Eyni zamanda xalqlar arasında mədəni-iqtisadi əlaqələrin yaxınlığı və inkişafı çoxvariantlılığı şərtləndirən əsas amillərdir. Hər bir variantda xalq özünün mifik, əxlaqi-etik dünyagörüşünü, bir sözlə, milli yaddaşını hifz etdirir. Buraya həm də ifaçı və yaradıcı aşıqların ifa prosesində dastana əlavə və əskiltmələrini də əlavə etmək olar. Məhz “Lətif şah” dastanına da yuxarıda sadaladığımız məsələlər baxımından yanaşmaq lazım gəlir. Dastanın hər bir variantında azadlıq, humanizm ideyaları ön plana çəkilir.

Araşdırmalar göstərir ki, “Lətif şah” dastanı variantlar arasında bəzi cüzi fərqlərə baxmayaraq, əsasən eynidir. Həmin fərqləri müasir folklorşünaslıq baxımından sadalamaq yerinə düşərdi.

Dastanın bütün variantlarında Lətif şah padşah oğlu kimi təqdim olunur. Dastanın 1961, 1965-ci il Azərbaycan variantlarında padşahın adı Dərdli şah, türk variantında adsız, Ə.Axundov variantında isə Qəmsiz şah kimi göstərilir. Variantlarda şahın öz ölkəsini ədalətlə idarə etdiyi, “rəiyyətcanlı” bir şah olduğu diqqəti cəlb edir.

Klassik dastan yaradıcılığında əsas qəhrəmanlar dərviş libası geymiş nurani qocaların verdiyi almanın ata-ananın yeməsi ilə və nəzir-niyazla dünyaya gəlirlər. “Lətif şah” dastanının qəhrəmanı Lətif şah dastanının 1961, 1965-ci il Azərbaycan və türk variantlarında hər iki yolla, Ə.Axundov variantında isə ikinci yolla, yəni nəzir-niyazla dünyaya gəlmişdir.

Dastan qəhrəmanlarının dünyaya gəlməsindən bəhs edən dos. T.Xalisbəyli yazır: “Bizcə, birinci yol (alma ilə, Q.V ikinciyə nəzir-niyaz ilə-Q.V) nisbətən daha qədimdir. İkinci yolu izlədikdə aydın olur ki, bu, nisbətən, sonrakı dövrlərdə yaranmışdır. Heç şübhəsiz, birinci yol bizim ən qədim dastanlarımıza xas olmuşdur. İkinci yol isə ehtimal ki, islamiyyətdən sonra ortaya çıxmışdır. Bizcə, bir qocanın verdiyi almanın hikməti ilə qəhrəmanların dünyaya gəlməsi islamiyyətdən çox-çox əvvəl olmuşdur”. Bu fikrin inandırıcı olması ilə bərabər demək lazımdır ki, alma ilə qəhrəmanın dünyaya gəlməsi qədim mifoloji görüşlərlə bağlıdır. Ən qədim dastanlarda almanı əsasən, mifik obraz- dərviş verir. Nəzir-niyazın verilməsi sinfi bərabərsizliyin meydana çıxması ilə əlaqədardır və nəzir-niyaz real şəxslərin məsləhəti ilə verilir. “Qurbani”, “Leyli-Məcnun”, “Əsli-Kərəm”, “Şah İsmayıl-Gülzar” və s. dastanlarda nəzir- niyaz şahın arvadının və ya vəzirin məsləhəti ilə verilir.

Xalqımızın nadir sənət abidəsi olan “Kitabi Dədə-Qorqud” dastanının “Dirsəxan oğlu Buğac” boyunda Dirsə xan arvadının məsləhəti ilə nəzir- niyaz verir, ac qarınları doyurur. Dirsə xanın arvadı deyir: “İç Oğuzun, Dış Oğuzun bəylərini üstünə yığnaq etgil. Aç görsən doyurqıl, yalınçiq görsən donatgil. Borcluyu borcundan qurtargil. Təpə kimi ət yığ, göl kimi qımız sağdır. Ulu toy elə. Hacət dilə. Ona kimi, bir ağzı dualının alqışıyla tanrı bizə bir yetman əyal verə”.

Dirsə xan xanımının məsləhətinə əməl edəndən sonra övladı dünyaya gəlir. “Lətif şah” dastanında da Qəmsiz şahın övladı olmur. Övladsızlıq ona mənəvi əzab verir. 1961,1965-ci il nəşrlərinin Azərbaycan və türk variantlarında nəzir-niyaz verildəndən sonra dərviş almanı təqdim edir. 1961-ci il variantında deyilir: “Sənin dərdin züryət dərdidir, şahim, deyərək cibindən bir qırmızı alma çıxarıb şaha verdi. Al, bu almanı düz ortadan ikiye böl, yarısını özün ye, yarısını da xanımına ver. Xudanını izniylə oğlunuz olar. Amma mən gəlməmiş, nəbada ona ad qoyasan ha.”

Bundan sonra Lətif şah dünyaya gəlir. Göründüyü kimi, dastanlarda işlənən bir iki bədii priyom “Lətif şah” dastanında birləşdirilmişdir. Dastan bu kimi qədim mifoloji inam, görüşləri özündə əks etdirir ki, bunlar barədə yeri gəldikcə danışacağıq. “Lətif şah” dastanının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, dastan yaradıcısı qədim mifoloji düşüncədən dastanda

yaradıcılıqla istifadə etmişdir. Bu baxımdan "...hər hansı nağılda və ya dastanda elə məqamlar var ki, müəyyən mifoloji görüşlər kompleksini anlamaq və bərpa etmək işində yeganə etibarlı qaynaq kimi istifadə olunur".

Dastanın türk variantında çox qədim inam, etiqadlarla bağlı bir motiv vardır. Bu da padşahın və vəzirin oğullarının qaranlıq, qapalı şəraitdə böyümələridir. Biz bu motivə "Şah İsmayıl" dastanında da rast gəlirik.

Körpə uşaqlara xüsusi ayrılmış dayələr hamilik edir, onlara xüsusi yeməklər verilir, başqa heç kəsə onlara baxmağa icazə verilmir.

Bu qədim adət həmçinin monqol, uyğur, türk xalqlarının dastan yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Bu motivə dastanlarda aşağı zümrədən deyil, şah övladlarına münasibətdə təsadüf edilir ki, bu da onların toxunulmazlığı, müqəddəsliyi ilə izah edilməlidir.

Lətif şahın təlim-tərbiyəsi ilə dayələr məşğul olur. Türk variantında Lətif şahla vəzirin oğluna qapalı şəraitdə təlim öyrədirlər. On yaşına kimi uşaqlar adsız böyüyürlər. Ad qoymaq üçün məclis təşkil olunur. Dərviş qeybdən peyda olub uşağın adını Lətif şah qoyur. "Dünyada onun arxasını yerə gətirən olmaz" deyir. Dərvişin bu sözüylə elə bil ki, Lətif şah mərdlik, yenilməzlik keyfiyyəti qazanmış olur. Dastan boyu Lətif şahın qəhrəmanlığının şahidi oluruq. Lakin Ə.Axundovun variantında uşağın adını qoymaq üçün müxtəlif xasiyyətlərə malik qarılar yığılır. Biz hələ "Kitabi-Dədə-Qorqud" dastanında rast gəldiyimiz qarıların müxtəlifliyinə ənənəvi olaraq "Lətif şah" dastanında da rast gəlirik. "Qadınlar toplandı ki, uşağa ad qoysunlar. Göyə çıxan, tonqal yığan, zol qarı, zol qırtan qarı, iman-quran nəсіб, ilan vuran nəсіб, dırandazı, hoqqabazı, burnu sulu, tumanı düşük, balağı batdax, dabanı çatdax, sınırı əyri, karazan səslı, küləfirəngi baz, tısbağa yerişli, mamlı matan qarılar toplanmışdılar. Bəli, qarıların hərəsi bir ad söylədi".

Axırda ipək qarının qoyduğu Lətif şah adını məclis əhli bəyənir.

Lətif şah hələ gənc yaşlarından ox atmaq, qılınc oynatmaq, at çapmaq, ov ovlamaq, quş quşlamağın sirlərini öyrənməyə başlayır. Asudə vaxtlarında ovçuluqla məşğul olur. 1961, 1965-ci il variantlarında Lətif şahın "buta" alması göstərilir. Nurani dərviş yuxuda ona eşq badəsinı içirdir. "Ayineyi-dövranı çevirib, Hindistan şahının qızı Mehriban Soltanı ona göstərib dedi:

-Sənin qismətin budu. Bunu sənə buta verirəm"

Eyni vaxtda Mehriban Soltana da buta verilir.

"Buta" Lətif şahın daxili aləmini tamamilə dəyişdirir, o, yeni şəxsi insani keyfiyyətlər qazanır. "Buta"dan əvvəl o, günlərini kef məclislərində keçirirdisə, ov zamanı dovşanı vurmaqda belə çətinlik çəkirdisə, indi isə o, özünü fiziki və mənəvi cəhətdən möhkəm hiss edir, hətta şairlik istedadına malik olur.

Mehriban Soltan "buta"dan sonra xəstələnir. Bütün həkimlər onun dərvinə çarə etməyə çalışırlar. "Axırda həkimlərdən biri dedi: -Bunun dərdi sarılıqdı. Hindistan dağlarında bir bulaq var, onda çimsə yaxşı olar.

...Gethaget, günlərin birində Hindistan dağlarında haman bulaq olan yerə çatdılar. O gecə Mehriban Soltan bulaqda çimdi, xəstəliyi sağaldı. Dan ulduzu kimi işıqlanıb yanmağa başladı".

Azərbaycan folklorunda dirilik suyu, şəfaverici bulaqlar haqqında rəvayətlər xalqımızın mifik təfəkkürünün məhsuludur. "Azərbaycan mifoloji mətnləri" kitabında 37,46 №-li mətnlərdə dirilik suyu haqqında mifoloji görüşlərdən bəhs edilir.

Dastan yaradıcısı bu kiçik bədii detalla əski mifoloji inamlardan barınmaqla, ondan dastanda yaradıcılıqla istifadə etmişdir.

Dastanın türk, Ə.Axundov variantında “buta”dan tamamilə fərqli bir üsula rast gəlirik. Lətif şahın və Mehriban Soltanın bir-birinə olan qarşılıqlı məhəbbət hissi şəkil vasitəsi ilə yaranır.

Şəkil vasitəsi ilə aşiq ilə məşuqun bir-birinə qovuşmasına biz XII əsr dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında rast gəlirik. Poemada rəssam Şapur Xosrovun şəklini Şirinə üç dəfə göstərir. Elə birinci dəfə Xosrovun şəklini görməklə Şirinin qəlbində məhəbbət hissi oyanır:

...Xosrovun surəti dəydi gözüne
Gözəllərə dedi: “Şekli gətirin,
Kimdir onu çəkən, mənə yetirən”.
Şekli gətirdilər, əlinə aldı,
Bir saat lal-dinməz, seyrinə daldı,
Ürəyi gəlmirdi, qoysun irəğa,
Həya qoymayırdı qucaqlamağa,
..O şekli görürkən ruhu gedirdi
Gizlətsələr yenə tələb edirdi.

Məlumdur ki, Nizami yaradıcılığının əsas kökü, qaynaqları xalq yaradıcılığından, xalqın hikmət dünyasından yoğrulmuşdur. Eyni zamanda Nizami yaradıcılığı sonrakı dövr şifahi ədəbiyyatımızın inkişafına təsir göstərmiş, əsərlərinin el variantları yaranmışdır. Nizaminin “Xəmsə”si dastan yaradıcılığının əsas qaynaqlarından olmuşdur. “Leyli və Məcnun”, “Şahzadə Bəhram”, “Fərhad və Şirin” və s. dastanlar “Xəmsə”dən istifadə yolu ilə yaranmışdır. Deməli, “dastançı hər hansı bir yolla isə Nizaminin əsəri ilə tanış olmuş, ilk ilham, ilk yaradıcılıq təkanını ondan almış, sonra da xalq içərisində, şifahi ədəbiyyat xəzinəsində yaşamaqda olan nağıl, rəvayət, əfsanə, şeir və s. istifadə edərək öz dastanını yaratmışdır”.

Aşiq Şenliyin yaradıcılığında Nizami qəhrəmanlarına-Leyli, Məcnun, İsgəndər və başqalarına poetik duyumlarda tez-tez müraciət edilir. “Lətif şah” dastanında da bu kiçik epizodlar onun “Xəmsə”dən barındığını göstərir. Dastanda tacir Xoca Heydər həm də mahir rəssamdır. O, ticarət etdiyi ölkələrdə çəkdiyi şəkilləri satıb pul qazanarmış. Türbə yaylasında Lətif şahın gözəl simasını görüb şəklini çəkir. Həmin şekli Xoca Heydər evində Mehriban Soltan görür. “Bir könüldən min könlü Lətif şaha aşiq oldu. Xoca Heydərdən soruşdu:

• Xoca, bu şekil kimindir?

Xoca Heydər dedi:

• Xanım qız, Yəmən şahının oğlu Lətif şahın əksidi.

Qız Lətif şahın bir şəklini tacirdən alıb dedi:

• Xoca, bu şekili bundan sonra, heç kəsə verməzsən, əgər nəbadə verəsən, boynunu vurduracağam”.

Lakin Xoca Heydər verdiyi sözə əməl etmirdi: qazanc məqsədilə ticarət etdiyi ölkələrdə Lətif şahın şəklini satırdı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, variantlarda dastan qəhrəmanlarının bir-birilə ilk tanışlığı iki vasitə-buta və şekil vasitəsi ilə olmuşdur. “Buta”almaq orta əsr klassik dastanlarımız üçün səciyyəvi cəhətdir. “Lətif şah” dastanının XIX yüzilliyin sonunda yarandığını qeyd etmiş olsaq, dastan qəhrəmanlarının şekil vasitəsi ilə tanışlığının səbəbsiz olmadığını görürük. Çünki XIX yüzilliyin sonu, XX əsrin əvvəllində mövcud ictimai-siyasi şəraitlə, folklorun xalq həyatına daha dərinə nüfuz etməsi ilə əlaqədar, “buta” artıq özünün mifik tutumunu qoruyub saxlaya

bilmirdi. Dastan yaradıcıları bu cəhəti müəyyən qədər “reallaşdırmışlar” ki, son dövrlər /XIX-XX əsr/ yaranan dastanlarda bu, özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Bütün variantlardan fəqli olaraq 1961-ci il variantında Dərdli şah Lətif şahın xəstəliyini sağaltmaq, dərdinə əlac etmək üçün Lələyə üç gün möhlət verir. Lələ Lətif şahın eşqə mübtəla olduğunu bilirdi. Lələ dünya gözəli qızını bəzədib Lətif şahın yanına göndərir, lakin Lətif şah onu bəyənmir.

Dastanın türk variantında Fas padşahının pəhləvanı İsfəndiyarın anasının yuxusu verilmişdir. Digər variantlarda buna təsadüf etmirik. İsfəndiyarın anası gecə yuxuda görür ki, “İsfəndiyar qanı dəryanın içindədi. Nə qədər əlini atdı, tutamadı. On üç-on dörd yaşında gənc bir oğlan İsfəndiyarı öldürdü”. Sözsüz, sınaq, yuxu yozumlar əski inamlarla bağlıdır. İsfəndiyarın anası onu səfərdən yayındırmaq istəyir. İsfəndiyar buna razı olmur. Döyüş meydanında İsfəndiyar pəhləvan Lətif şahla qarşılaşanda anasının yuxusu yadına düşür.

Yenə həmin variantda Fasin xristian ölkəsi olduğu göstərilir. Mövcud variantların heç birində bu xüsusiyyətə rast gəlinmir. Xoca Heydər Mehriban Soltanın şəklini Fas padşahına göstərir. Padşah elçi göndərir. Hindistan şahı Əziz Soltan Fas padşahı müsəlman olmadığına görə qızı vermir. Belə olduqda Fas padşahı öz pəhləvanı İsfəndiyarı qoşunla göndərib Mehriban Soltanı zorla almaq istəyir. Lətif şah öz sevgilisinin vətəninə qoruyur, İsfəndiyarı məğlub edir. Fas padşahı bundan bərk qəzəblənib sərkərdəsi Xıdırcanı İsfəndiyarın qisasını almağa göndərir. Dəryada tufana düşən Lətif şah Xıdırcanın gəmisinə rast gəlir. Gəmidəki yaralı əskərlər Lətif şahı tanıyırlar. Xıdırcan Lətif şahı Fas padşahının yanına gətirir. İsfəndiyar pəhləvan həm də Fas padşahının bacısı Əsma xanımın nişanlısı idi. Padşahın vəziri müsəlman olduğundan Lətif şahı qanı qaynayı, ona kömək edir. Əsma xanımın köməkliyi ilə Lətif şah zindandan qurtarır. Lətif şah onu düşmən pəncəsindən xilas edən Əsma xanımla evlənilir. Dastanın 1961,1965-ci il Ə.Axundov variantlarında Əsma xanımın milliyyətə xristian olduğu göstərilir.

Dastanın türk variantında digər variantlardan fəqli cəhət nəzərə çarpır. Dastanın nəzm hissəsinin poetik forması rəngarəngdir. Belə ki, burada qoşmalardan sonra cinaslı, cinassız bayatılar verilmişdir. Ehtimal ki, bu, dastan söyləyən peşəkar ifaçı aşığın əlavəsidir. Dastanı söyləyən müəyyən epizod barədə lirik-psixoloji əhvali-ruhiyyəni daha emosional aşılamaq üçün yerinə və məqamına uyğun bayatılardan istifadə etmişdir. Həmin bayatılardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

Gözədə
Kəhlik otlar gözədə,
Sənə də qurban olum,
Sənə baxın gözə də.

Endi zülfün,
Gərdənə endi zülfün.
Dəstələ qoy qoynuma,
Qan eylər indi zülfün və s.

Bu qəbil poetik müraciətə biz Aşıq Şenliyin “ Məhəmməd və Guldənə” dastanında da rast gəlirik ki, bu barədə bir qədər sonra danışılacaqdır.

“Lətif şah” dastanının variantları arasındakı fərqli cəhətləri nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, variantlar arasında ümumi, oxşar cəhətlər çoxdur. Oxşar cəhətlər nəinki əsas qəhrəmanlar, hətta ikinci dərəcəli surətlərdə də nəzərə çarpır. Surətlərin psixologiyasında, onların cəmiyyətə

münasibətində ümumilik vardır. Lələ surəti insana qayğıkeş münasibətin nümunəsi kimi bütün variantlarda dəyişməz qalmışdır. Mənfi surət kimi İsfəndiyar pəhləvanın özgə torpağına göz dikmək, insan qanına susamaq və s. kimi qeyri-insani xüsusiyyətləri bütün variantlarda oxucuların nifrətinə səbəb olur. Variantlarda hətta bəzi yer adları da dəyişməz qalmışdır.

Dastandakı ümumi, oxşar motivlər aşağıdakılardır:

- Yəmən padşahı Qəmsiz şahın yüksək insani keyfiyyətlərə malik ədalətli şah kimi təsvir olunması;
- Padşahın övlad həsrətində olması. Yalnız türk variantında vəzirin də sonsuz olduğu göstərilir.
- Dastanın baş qəhrəmanı Lətif şahın nəzir-niyazla dünyaya gəlməsi;
- Lətif şahın ilk təlim-tərbiyəsinin dayələrə tapşırılması, atasından icazə alıb ova çıxması;
- Lətif şah və Mehriban Soltanın eşqə düşər olub xəstələnmələri;
- Lətif şahın Mehriban Soltanı axtarmağa getməsi, ata-anasının razı olmaması, onu ölkə gözəllərindən biri ilə evləndirmək istəmələri, axırda ələcsiz qalıb razı olmaları;
- Lələnin Lətif şahı qoşulub yola düşməsi;
- Mehriban Soltanı görmək məqsədilə Lətif şahın Hindistan bazarında “ arşın mal” alveri etmələri;
- Fas padşahının Mehriban Soltana elçi göndərməsi, İsfəndiyar pəhləvanın hücum etməsi və Lətif şahın ona qalib gəlməsi;
- Lətif şahın deryaya düşməsi, durna və deryaya müraciət etməsi;
- Lətif şahı Əsma xanımın xilas etməsi və onunla evlənməsi;
- Lətif şahın Mehriban Soltanı götürüb Lələ ilə birlikdə vətənə qayıtması;
- Digər dastanlarda olduğu kimi, Lətif şahın saz-söz sənətinin bilicisi olması və döyüş meydanlarından qalib çıxması və s.

Variantlar arasında bu ümumi oxşar motivlərə əsasən deyə bilərik ki, dastan eyni bir şəxs tərəfindən qoşulmuşdur.

Dastan variantları arasındakı oxşarlıqlar qoşmalarda özünü daha qabarıq biruzə verir. Nəzm hissədə bəzi söz, ifadə və misraların dəyişdirilməsinə, variantlarda onların sinonimlərinə rast gəlirik. Lakin bununla belə qoşmaların ümumi məzmunu saxlanılmışdır. Fikrin aydın olması üçün aşağıdakı qoşmanı misal göstərək.

1961-ci il variantında:

Dərdi-qəm içində yatan, ay oğlan,
Bir od saldın şirin cana, gedirəm.
Vallahı, kəsildi səbri-qərarım,
Atəş alıb, yana-yana gedirəm.

İnciynən tökəydim yaşılı,alı,
Bundan belə gözüm gözləyər yolu,
Amanətdi: verdim bu ərzi-halı,
Səlamət saxla, o yana gedirəm.

Bu Mehriban sənə muhtəla oldu,
Gözüm gördü, könlüm intizar qaldı.
Mənzildən məkana üç aylıq yoldu
Xəbər alsan, Hindistana gedirəm.

Türk variantında:

Hab içində yatan beyhaber oğlan,
Bir od saldın şirin cana gederem.
Yağın bil kesildi sebri gerelim,
Ataş alıb yana-yana gederem.

Eynimnen tökerem yeşimi, alı,
Gederem yas tutar, beklerem yolun,
Amanatım sahla bu erzuhalım,
Sana bir nişana verip gederem.

Mehriban Sultanım xuda yanıldı,
Gözüm gördü, könlüm intizar qaldı.
Menzildə mekanım üç aylıq yoldu,
Haber alsan Hindistana gederem.

Ə.Axundov variantında:

Xab içində yatan bixəbər oğlan,
Bir od saldın şirin cana gederem.
Dərdindən mən oldum dəli-divana,
Ataş tutub yana-yana gedirəm.

İnciynən tikərdim yaşılı,alı,
Qaralar geyibən gözlərəm yolu.
Sən saxla yadigar bu ərzi-halı,
Gövhərəm çatmışam kana gedirəm.

Qoşmalardan görüldüyü kimi, “Lətif şah” dastanı aşiqdar tərəfindən ifa edilərkən müəyyən fərqlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Belə fərqli xüsusiyyət hər bir folklor nümunəsinə xas olan cəhətdir və dastanın uzun müddət repertuarda olmasını, dinləyici rəğbətini qazandığını göstərir. Dastan yazıya alındığı zaman aşığın söyləmə tərzini, istedadını, bacarığını variantın güclü və ya zəif, sönük yaranmasına səbəb olur.

“Lətif şah” dastanının Azərbaycan dastanlarının hansı bölgəsinə daxil olduğunu izah etmək lazımdır. Prof. M. H. Təhmasib Azərbaycan dastanlarını qəhrəmanlıq dastanları, məhəbbət dastanları və ailə-əxlaq dastanları şəklində qruplaşdırır. O, məhəbbət dastanlarının bir növü olan məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüduqlarında dayanan dastanlar haqqında yazır: “Bir növ qəhrəmanlıq dastanlarından məhəbbət dastanlarına keçid mərhələsi təsiri bağışlayan bu əsərlərin xalq içərisində ən geniş yayılmışları aşağıdakılardır:

“Şah İsmayıl-Gülzar”, “Novruz-Qəndab”, “Məhr-Mah”, “Tahir-Zöhrə” nin bəzi variantları, “Xurşid-Mah Mehri”, “Şahzadə-Bəhram”, “Abbas-Dahadürüz”, “Dilsuz-Xəzangül”, “Məhəmməd və Güləndam”, “Seyfəlmülk”, “Hicran-İnsan” və s”.

“Lətif şah” dastanı da həmin qrupa daxil edilmişdir. Bu qrup dastanların burada məhəbbət əsas səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada məhəbbət və qəhrəmanlıq bir-bir ilə uzlaşdırılır, biri-digərini tamamlayır, bütövləşdirir. Dastan qəhrəmanı öz aşiqini çılğın bir

məhəbbətlə sevməklə yanaşı, bu sevgiyə qarşı mane olan qara qüvvələrə qarşı mübarizə aparır. Öz dövrünün hər b sənətinin mahir bilicisi olurlar. Dastan qəhrəmanları söz meydanında qalib gəldikləri kimi, qılınc-qalxan, gürz və s. vuruşunda da zəfər qazanır, öz sevgililərinə qovuşurlar.

Göstərilən xüsusiyyətlərə əsasən “Lətif şah” dastanının həmin qrupa daxil olması inandırıcıdır.

Bəs nə üçün “məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüdudlarında dayanan dastanlar” qrupu meydana gəlmişdir? Axı, hər bir təsnifatın müəyyən elmi-nəzəri əsası olmalıdır.

Yuxarıda adları çəkilən həmin qrupa daxil dastanların eyni əsrdə yarandığını söyləmək doğru olmaz. Məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüdudlarında dayanma mexanizmi müxtəlif tarixi dövrlərin kəsirlərində yarana bilər. Bu məsələyə “folklorun öz xüsusi yolu ilə tarixə yoldaşlıq etməsi” prinsipi ilə yanaşılmalıdır. Tarixi dövrün mürəkkəb siyasi şəraiti, ictimai-sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsi, qəsbkar müharibələr, vətənin taleyi məsələsi və s. məhəbbət dastanlarının strukturunda müəyyən dəyişiklik yaradır.

Məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüdudlarında dayanan dastanlarda məhəbbətin bəşəri məzmun kəsb etməsi, onun humanist xarakteri qəhrəmanın düşmən qüvvələrə qarşı vuruşmasının ədalətli mübarizə olduğuna oxucunu inandırır və onlarda xeyirxahlığa, azadlığa qənim kəsilən qüvvələrə qarşı mübarizlik hissi tərbiyələndirir.

Məhəbbət dastanı olan-məhəbbətlə qəhrəmanlıq hüdudlarında dayanan, “Lətif şah” dastanının hansı səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır?

Dastanda bir-birini qızgın bir məhəbbətlə sevən qəhrəmanların mənəvi aləmləri, xarakter-xüsusiyyətləri ön plana çəkilir. Əsərdə mühüm ictimai-siyasi hadisələr əsasən məhəbbət motivləri işığında əks etdirilir. Burada vətən məhəbbəti, vətənin azadlığı uğrunda mübarizə aparmaq ideyası əsas xətti təşkil edir.

Dastanda insanın şəxsiyyətinin toxunulmazlığı, ictimai hüquqlarının tapdanmasına yol verməmək, onun mənlik və şərəfinin qorunması, xeyirxahlıq, dostluq və sədaqət məsələləri Lətif şahla Mehriban Soltanın pak, ulvi məhəbbəti fonunda daha qabarıq göstərilir. Mövcud sinifli cəmiyyətin yaramazlıqları, ikiüzlülük, paxıllıq, yaltaqlıq, dönüklük və s. mənfi cəhətlər tənqid və ifşa olunur.

Təsədüf deyildir ki, “Lətif şah” dastanı folklorşünas Ə.Axundovun diqqətini cəlb etmiş, “Ədəbiyyat qəzetində” “Lətif şah” dastanında vətən sevgisi” adlı məqalə çap etdirmişdir. Məqalə ilə bağlı bir neçə iradə söyləmək yerinə düşərdi.

Məqalədə dastan müəllifi barədə heç bir məlumat verilmir. Burada Bəhram şah surəti haqqında danışılır ki, biz, mövcud variantların heç birində bu surətə rast gəlmədik.

Məqalədə Lətif şahla Mehriban Soltanın Hindistandan birlikdə yola salındığı göstərilir: “Onlar dərya ilə gedərkən fırtına qopur, gəmi parçalanır və Lətif şah öz sevgilisi Mehriban Soltandan ayrı düşür. Onlar hərəsi bir taxta parçasının üstündə qalır. Dalğalar Mehriban Soltanı Yəmən vilayətinə, (Lətif şahın atasının məmləkətinə), Lətif şahı isə dünyanın ən coşqun, girdablı və təhlükəli yerlərinə aparıb çıxarır. Lətif şah böyük bir fəlakət qarşısında qalır”. Yenə mövcud variantların heç birində belə bir epizoda rast gəlmirik. Variantlarda ancaq Lətif şahın dərya seyrinə çıxarkən fırtınaya düşməsi göstərilir.

Məqalədə Lətif şahın Əsma xanımın evlənmək üçün təklifini rədd etdiyi göstərilir. Ancaq dastanda Mehriban Soltanın razılığı ilə Lətif şah, onu ölümdən xilas etdiyinə görə Əsma xanımı da öz vətəninə gətirir, həmçinin Lətif şahın Mehriban Soltanın atasına elçi göndərdiyi qeyd edilir: “O, Lələsini padşahın yanına elçiliyə göndərir, ancaq padşah qızını ona verməyə razı olmayır.

Qüvvətli bir pəhləvan olan Lətif şah, Mehriban Soltanı zorla alıb öz ölkəsinə aparmağa qadirdir. Lakin o, gücsüzləri tapdalamaq və başqasının dinc ölkəsinə toxunmaq istəmir”.

Dastanın mövcud variantlarını diqqətlə nəzərdən keçirərkən Lətif şahın Lələni elçi göndərməsinin şahidi olmuruq. Lətif şahın Mehriban Soltanı istəməsi hadisələrin dramatik inkişafı prosesində məlum olur ki, bu barədə bir qədər sonra danışılacaqdır.

Məqalədə Bəhram şahın Lətif şahın ölkəsinə işğal etdiyi göstərilir. Variantlarda isə Lətif şah vətəninə şad-xürrəm vəziyyətdə, ölkənin azad və firavan günlər keçirdiyi dövrdə qayıdır.

Görünür, folklorşünas Ə.Axundov “Lətif şah”dastanının hər hansı bir aşığıdan yazıya aldığı variantına əsasən məqalədə öz fikir və mülahizələrini söyləmişdir. Lakin həmin varianta folklorşünasın şəxsi arxivində rast gəlmədik.

“Lətif şah”dastanının Türkiyə, Gürcüstan, Azərbaycan ərazilərində geniş yayıldığını nəzərə alsaq, onun ağızdan-ağıza dolaşaraq əlavələr və əskilmələr hesabına zənginləşdiyini və ya ixtisar edildiyini təsadüfi hesab etmərik.

Dastanın əsas qəhrəmanı Lətif şahdır. Dastanda bütün hadisə, epizodlar onun ətrafında cərəyan edir və bütün epizodlar onun xarakterinin bütövlüyünün açılmasına xidmət edir. Lətif şah şah oğlu olsa da, onda ərköynlük, ələbaxımlıq əhval-ruhiyyəsi hiss olunmur. O, gənc yaşlarından öyrənməyi, hər bir hadisənin mahiyyətinə varmağı sevir.

Lətif şahı bir dastan qəhrəmanı kimi, yalnız saz-söz meydanında deyil, döyüş meydanında da cəsur, mərd bir igid kimi görürük. Atasının qırx pəhləvanına qalib gəlməsi onu el arasında daha da şöhrətləndirir.

Lətif şah öz dövrünün təliminə yiyələnmiş tərbiyəli bir gəncdir. Yalnız gənclik illərində Türbə dağında soyğunçuluq etməsi onun mənfi cəhəti kimi diqqəti cəlb edir. Onun bu hərəkəti atasının ciddi danlağına səbəb olur. Lətif şah atasının nəsihətinə əməl edəcəyinə söz verir.

Lətif şahı hind padşahının qızı Mehriban Soltanı bütün varlığı ilə sevir. Bu yolda Lətif şah hər cür əzab-əziyyətlərə, məhrumiyətlərə sinə gərməyə hazırdır.

Ata-anasından xeyir-dua alan Lətif şah Lələsi ilə birlikdə sevgilisinin vətəninə yollanır. Onlar təhlükəli yollar keçib bütün çətinlikləri dəf edərək Hindistana çatırlar. Lətif şah Mehriban Soltanla görüşmək üçün “arşın mal” satmaq üsulundan istifadə edir. Sevgililərin bir-biri ilə görüşməsi üçün yasaqların qoyulduğu dövrdə bu vasitədən istifadə olunur. Folklorda bu motivə nadir hallarda rast gəlinir. Dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəyov da görünür ki, “Arşın mal alan” musiqili komediyasını məhz folklordan barınaraq yaratmışdır.

Dastanda Lətif şah Mehriban Soltanın görüşünə aşıq libasında gedir. Bu motivdə klassik ənənənin davamını görürük. Nadir sənət abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında on altı il zindanda yatan Beyrək öz sevgilisinin toyuna ozan libasında gedir. Məhz Lətif şahla Lələnin söhbətində aşığın müqəddəsliyi haqqında poetik duyumun şahidi oluruq:

Aşıq bilər, söhbət nədir, söz nədir,
Kişi nədir, çörək nədir, duz nədir,
Bivəfaya əmək versən az nədir
Çəkib dost yolunda vəfa, gedirəm.

Lətif şah saz-söz sənətinin sirlərinə bələd olan, bədahətən söz demək qabiliyyətinə malik bir gəncdir. Mehriban Soltan kənzlərinə onu haqq aşığı kimi təqdim edir. Qızlar “Haqq aşığınsansa bizim adımızı da çək”, -deyirlər. Lətif şah ustad aşıqlar kimi qızların tərifini verir:

Nigar nəzakətdə bənzər xanıma,

Bağdagül bacımdı gəlsin yanıma,

Huri bir od saldı şirin canıma,
Yox imiş imanı, dini qızların.

Mahitab sinəmə çəkibdi dağı,
Şəmsinurun qoynu behiştin bağı,
Yaxşının gözləri hərami, yağı,
Baxışı heyran etdi məni qızların və s.

Dastanda Lətif şah, gözəl qızları zorla saraylarına apararıq şahlara qarşı mübarizə aparır. Orta əsrlər feodal dünyasının bu mənfur qalığı dastanda ciddi tənqid olunur.

Tacir Xoca Heydər Mehriban Soltanın şəklini Fas padşahına satır. Fas padşahı öz pəhləvanı İsfəndiyarı çağırtdırır, Mehriban Soltanı zorla-xoşla da olsa sarayına gətirilməsini tələb edir. İşğalçı, qüvvətli, həm də hiyləgər bir pəhləvan olan İsfəndiyardan üç gün möhlət almaqla, Əziz Soltan qızının verilməsinə razılıq verir. Bu xəbəri eşidən Lətif şah sarsılır, Lələsinin yanına gəlib ondan məsləhət istəyir və deyir:

Lələm, sənə şikayətə gəlmişəm.
Bu gün əhvalımın yaman günüdür.
Fələyin tədbiri təğayir oldu,
Dövrən döndü, axır zaman günüdür.

Lələ Lətif şahı təsəlli verib, onu sakitləşdirir. Xəlvətə İsfəndiyar pəhləvanının döyüş meydanına getməsinə icazə verməyib, Əziz Soltanın yanına gedir. Bütün əhvalatı ona danışır deyir: “-Bu oğlan Qəmsiz şahın oğlu Lətif şahdır. Sənin qızın Mehriban Soltanın aşiqidir. Onun üçün ölkəsindən didərgin düşüb bura gəlmişdir. Mən də onun Lələsiyəm. İzn ver Lətif şah İsfəndiyar pəhləvanının meydanına getsin.

Əziz Soltan Lətif şahı dedi:

-İsfəndiyar çox qəvi pəhləvandı. Sən onnan bacara bilməzsən, yerində rahat otur. Ağrısız başuva duz bağlama”. Lətif şah öz hərəkətlərində qətiyyətlidir. O, sevgilisi Mehriban Soltanın namusunu hər şeydən uca tutur, hətta bu yolda canından belə keçməyə hazırdır. Heç kimin təkidinə qulaq asmayıb, İsfəndiyar pəhləvanının döyüş meydanına atılır, cəngavərlərə məxsus söz vuruşunda Lətif şahın məramı aydınlaşır:

Lətif şaham, mən də cana yağıyam,
Hicran möhnətinin qəm dustağıyam,
Mehriban Soltanın qurbanlığıyam
Yar yolunda mən ölməyə gəlmişəm.

Lətif şah İsfəndiyarı məğlub edir. Əziz Soltan ölkəni düşməndən azad etdiyinə görə qızını Lətif şahı verib, şadlıq məclisi qurdurur.

Dastanda hadisələrin inkişafı, süjet və epizodların bir-birini əvəz etməsi prosesində Lətif şahın bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri aşkara çıxır. Mehriban Soltana qovuşduqdan sonra Lətif şah dərya seyrində fırtınaya düşür. Dalğalar onu dəryanın ən coşqun yerlərinə aparır. O, yenə xilas olacağına ümidini itirmir. İsfəndiyar pəhləvanının qisasını almaq üçün səfərə çıxan Fas

padşahının adamları dəryada onu tanıyıb Fas padşahının hüzuruna aparırlar. Lakin Fas padşahı bu işə şübhə ilə yanaşır:

“-Nə cür olub ki, İsfəndiyarı öldürən pəhləvanı belə asanlıqla tutub gətiribsiniz? Yəqin burada bir hiylə var? Əvvəlcə Lələnin boynunu vurdurmaq lazımdı, sonra Lətif şahın.

Lələni dar ağacının yanına çəkəndə Lətif şah dedi:

-Şah, onun nə günahı var, onu niyə öldürürsən? Sənin tapşırığını yerinə yetirib. Ona ənam verməlisən”.

Biz burada Lətif şahı ölümün gözlərinə dik baxan, hər cür yalan və riyadan uzaq, vicdanlı, mərd bir folklor qəhrəmanı kimi görürük. Fas padşahına, doğrudan da, Lətif şah olduğunu inandırmaq üçün həqiqəti söyləyir:

...Hindistana qoymadım gedə yarı,
Tamamən düzünü qoy deyim barı,
Bir qılınca yıxdım İsfəndiyarı,
Fas elində qovğa etdim bir zaman.

Lətif şaham, Fas elini boyladım,
Şah əmr etdi, qulluğunda söylədim,
Mehriban Soltana düyün eylədim,
Ona murad verdim, aldım bir zaman

Fas padşahı onun həqiqətən Lətif şah olduğunu görüb, İsfəndiyarın Lələsini azad edir.

İsfəndiyar pəhləvanın Lələsi Lətif şahın mərdlik etdiyini görüb, onu zülümkar padşahın dar ağacından qurtarmaq istəyir. Lətif şah özünü cəza verəcəyini bildirir. Lətif şah Fas padşahının bacısı Əsma xanımın köməkliyi sayəsində xilas olur. Əsma xanım Lətif şahın qədd-qamətinə, mərdlik və səmimiyyətinə heyran olub ona vurulur. Lətif şah qarşı onda məhəbbət hissi oyanır. Lakin Lətif şah Əsma xanımın hisslərinə əvvəlcə laqeyd yanaşır, onu özündən uzaqlaşdırmağa çalışır:

Çox da cəfa çəkmə, hərəcəyi gözəl,
Sən deyən xəyala uyan deyiləm.
Mən öz məşuqəmin mübtəlasiyəm,
Hər kəsi bir gözdə görən deyiləm.

Əsma xanımın ona getmək üçün israr etdiyini görən Lətif şah fikirləşir: “ Bu ki qız ola-ola məni ölümdən qurtarıb. Bunu atmaq heç kişilikdən döy”. Lətif şah Əsma xanımı özü ilə birlikdə Hindistan ölkəsinə aparmağa razılıq verir.

Lətif şahın vətəninə olan məhəbbət hissi dastan boyu inkişafda verilir. O, Lələsi ilə birlikdə vətəndən ayrılıb Hindistana gedəndə, arxada qalan vətən dağlarını, axarlı-baxarlı çəmənlərini həsrətlə yad edir:

Kəsildi nişana, yad oldu vətən,
Gözdən itdi, bizim yerin dağları.
Leyli-nahar intizarı var canda,
Bülbül fəqan eylər sübhün çağları.

Lətif şaha vətən həsrəti qərib-qurbətlikdə belə rahatlıq vermir. Hətta Mehriban Soltanın atasının hüzurunda olarkən onun vətən həsrəti ilə yaşadığının, yanıb-yaxıldığının şahidi oluruq:

Tərk edib vətəni, eli, obanı,
Xan babamı ağlar qoyub gəlmişəm

Lətif şahı bir dastan qəhrəmanı kimi, oxucu və dinləyiciyə sevdiren onun vətənə qovuşmaq, vətənin azadlığı uğrunda mübarizə aparmaq əzmidir.

“Lətif şah” dastanının ikinci əsas qəhrəmanı olan Mehriban Soltan saf və ülvi bir məhəbbətlə Lətif şahı sevir. Qadın hüquqsuzluğunun mövcud olduğu dövrdə Mehriban Soltan öz istək və arzularında sərbəstdir. Şah qızı olmasına baxmayaraq, onda sevən qızlara məxsus bir sadəlik və səmimilik var. O, ətrafındakı kənzlərin qayğısına qalır, onlarla mehribancasına davranır. Eyni zamanda onların ədəb-ərkindən kənar hərəkətlərinə yol vermir.

Mehriban Soltanın Lətif şaha olan məhəbbətini dinləyiciyə lirik deyimlər vasitəsilə çatdırılır. Lətif şahın ayrılığı onun sevən qəlbini “qəm dağına” döndərir, ona qovuşmağa can atır. Mehriban Soltan öz intizarını real, təbii hisslərlə sevgilisinə çatdırır:

Yolların gözlədim müddət çağında,
Sinəm qəm dağıdı, qəm duzağında,
Yar, səhər çağında, gülşən bağında,
Qızılgüləm, bülbül kimi dər məni.

Mehriban Soltan öz eşqinə sadıq, əhdi-peymanə vəfalı bir gənctir. Lətif şahın dərya seyri zamanı “tufana düşməsi” Mehriban Soltanı sarsıdır, sevgilisinin həyatı üçün bərk narahat olur. Hətta Lətif şahın xilasını üçün müqəddəs, mövhumə qüvvələrdən imdad, kömək istəyir:

Mehriban Soltanam, deyərəm aman,
Açılmaz başımdan tüstüynən, duman,
Sıdqınən çağırım, ya Şahi-mərdan,
O ağam mövlaya bir niyaz etsin.

Geniş və həssas qəlbə malik olan Mehriban Soltan Əsma xanımın Lətif şahı ölümün pəncəsindən xilas etdiyini bildikdə, ona qarşı böyük rəğbət və hörmət hissi oyanır:

“- Mən sənə ölünə kənzəm. Sən ki Lətif şahı ölümdən qurtarmısan, bizim canımız, ciyərimizsən”-deyir.

Dastanın sonunda Mehriban Soltanın, Əsma xanımın, Lətif şahın, Lələnin vətənə qayıtlmaları Yəmən elində toy-bayrama çevrilir. Dastanın belə bir xoşməramlı sonluqla qurtarması müəllifin gələcəyə olan nikbin baxışının bariz ifadəsidir.

“Lətif şah” dastanında Lətif şah və Mehriban Soltandan əlavə öz təbiiliyi, səmimiyyəti ilə diqqəti cəlb edən surətlər vardır. Bu surətlərdən biri Lələ surətidir. Lələ dastanın əvvəlindən sonuna kimi iştirak edir. O, Lətif şahın xarakterinin açılmasında, bir şəxsiyyət kimi yetişməsində əvəzəlməz rolunu oynayan bir surətdir. Lələ surəti dastanın əlimizdə olan variantında /Ə.Axundov variantı/ dastan yaradıcısının özü-Aşıq Şenlikdir. Dastanda Lələnin dili ilə söylənən bir sıra nəsihətamiz, didaktik-fəlsəfi fikirlər Aşıq Şenliyin dünyagörüşü ilə dərinlən səsləşir.

Lələ surəti dostluğun, insanın insana olan sədaqəti, qayğıkeşliyin, humanizm və təmənnəsiz xidmətin nümunəsi kimi verilmişdir. Dastanda təbliğ olunan bu insani keyfiyyətlər öz müasirliyi ilə bu gün də əhəmiyyətini saxlayır.

Lələ öz sələfi Sofinin /“Əsli-Kərəm” dastanı/ yolunu layiqincə davam etdirir. Onların hər ikisi vəfalı dost, cəfakeş insan kimi diqqəti cəlb edirlər. Lakin Lələni Sofidən fərqləndirən bir cəhət vardır. “Əsli-Kərəm” dastanında Sofinin öz fikrini şeirlə ifadə etməsinə iki epizodda rast gəlirik. Lakin “Lətif şah” dastanında Lələ saz-söz sənətinə dərinədən bələd olan sənətkar aşiq kimi öz fikirlərini, demək olar, şeirlə ifadə edir.

Lələ dastan boyu Lətif şahın sədaqətli dostu, köməkçisi, yol göstərənidir. O, heç vaxt Lətif şahı darda qoymur. Ən təhlükəli anlarda Lətif şahın xilasına çalışır.

Lələ Lətif şahı həmişə səbrə, təmkinə çağırır. İsfəndiyar pəhləvan qoşun çəkib Mehriban Soltanı aparmağa gələndə Lətif şah bərk qeyzlənir, narahat olur. Lələnin ağıllı məsləhəti ilə bu vuruş Lətif şahın qələbəsi ilə bitir. Lələ həmişə Lətif şaha dünyanın gərdisindən, ağrı-acısından söhbət açır, öz mühakimələrini söyləyir:

Səbr eylə sən, zülmün hər bəlasına,
O dərgahda sınıanıbdı çoxları.
Bu darlığa bir sərbəstlik verən var,
Hikmətilə var edibdi yoxları.

Lələ Lətif şahın bütün təklif və arzularının həyata keçməsinə çalışır. Lətif şahın vətəni, atası, digər xüsusiyyətləri haqqında başqalarına məlumat verir. O, Lətif şahı həyatı qədər istəyir, hətta Lətif şahın dəryada həlak olduğunu yəqin edib, ona ehsan da verir. O, Lətif şahın yolunda həyatından keçməyə belə hazırdır:

Bir canım var , vur, qurtarsın Lələni,
Lətif şah yolunda qurban deyibdi.

Lələ Lətif şaha qarşı nə qədər mehriban, səmimi olsa da, onun ədəb-ərkandan kənar hərəkətlərinə qarşı çox ciddidir. Lətif şah Əsma xanımı kişi paltarında gətirib Lələnin yanına qoyub, geri qayıdır. Çox keçmir ki, Lələ həqiqəti öyrənir, Əsma xanımın məktubunu gətirib Lətif şaha verir və onu möhkəm danlayır.

“Lətif şah xəcalət çəkdi. Öz suçunu boynuna alıb dedi:

-Lələ, suçumu boynuma alıram. Ancaq Mehriban Soltandan keçmirəm. Bilmirəm, nə eyləyim? Doğrudan da, pis iş görmüşəm.

Lələ dedi:

-Mən Mehriban Soltanı razı salaram”

Lələ, axıra kimi vəzifəsini layiqincə yerinə yetirir. Dastanın sonunda Lələni böyük hörmət və rəğbətlə qarşılayan Qəmsiz şah deyir:

Etibarlı dostsan, etibarın var,
Qəmsiz şah mülkündə ixtiyarın var.

Lələ surəti yüksək bəşəri qayəsi ilə dinləyici və oxucunun dünyagörüşündə silinməz iz buraxır. Bu surətlə oxucu dərk edir ki, insan öz ömrünü xeyirxah işlərə sərf etməlidir, pislik və

paxıllıqdan uzaq olmalıdır. Çünki ömrü boyu xeyirxah işlərlə məşğul olan insanların həyatda nəsibi səadət və xoşbəxtlik olur.

“Lətif şah” dastanında öz müsbət keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən əsas surətlərdən biri Qəmsiz şahdır. Bu surət dastanın əvvəlində və sonunda iştirak etsə də, öz humansitliyi, uzaqgörənliyi, mülayim təbiəti ilə dinləyici və oxucuda rəğbət hissi oyadır.

Qəmsiz şah Nizami Gəncəvinin arzuladığı və təsvir etdiyi ədalətli hökmdarlara bənzəyir. Əlbəttə, XIX əsrin sonunda ölkənin ədalətlə idarə edilməsi, firavanlıq, nahaq qanların tökülməməsi, azadlıq xalqımızın ən böyük arzusu idi. Hələ XII əsrdə Nizaminin hökmdarların ədaləti sayəsində ölkədə firavanlıq, xoşbəxtlik və humanizmin bərqərar olacağı haqqındakı şəxsi düşüncəsi belə idi:

Şahın niyyətləri xoş olsa əgər,
Otdan gül yerinə gövhərlər bitər.
Ölkədə qəhətlik, bolluq olurkən,
O şahın əlindən verəcək nişan.

Zalım, pis niyyətli olsa şah əgər,
Dünyadan pis adla o köçüb gedər.

Aşiq Şenlik də Nizaminin ədalətli şah haqqında arzularını öz dövrünə uyğun olaraq, yeni şəraitdə yaradıcılıqla davam etdirmişdir.

Qəmsiz şahın ölkənin idarə edilməsində böyük təcrübəsi və öz ətrafında olan şəxslərə qarşı səxavətli olduğunu görürük. Ədalətlə idarə etdiyi rəiyyətin işgüzarlığı sayəsində çoxlu var-dövlət sahibi olmuşdur. Onun dünyada övladsızlıqdan savayı heç bir dərd-səri yoxdur. Övlad həsrəti ona rahatlıq vermir, mənəvi-ruhi aləmini sarsıdır. O, bütün var-dövlətini bu yolda qoymağa hazırdır. Təki ondan sonra xalqı ədalətlə idarə edə biləcək bir varisi olsun.

Qəmsiz şah abidin məsləhətinə əməl edərək övlad yolunda nəzir-niyaz verir: aqları doyurur, borclunu boredan qurtarır, bu qəbildən olan bir çox xeyirxah işlər görür, ölkə məmuralarını xalqla pis rəftar etməkdən çəkindirir. Onun qədərbilənliyi elin alqışına səbəb olur.

Qəmsiz şah yeganə övladı Lətif şahın tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olur. O, həssas bir ata kimi övladına qarşı çox ciddi və mehribandır. Oğlunun hər bir müvəffəqiyyəti, şücaəti ata qəlbində iftixar, fərəh hissi oyadır. On beş yaşına çatan Lətif şahın qırx pəhləvana qalib gəldiyini eşidən ata sevinir: oğlunun alnından öpüb, “afərin” deyir.

Lətif şahın nalayiq hərəkətlərinə qarşı Qəmsiz şah çox amansızdır. Lətif şahın Türbə dağında yol kəsdiyini, soyğunçuluqla məşğul olduğundan xəbər tutan ata kədərlənir, oğlunu bu yoldan çəkindirməyə çalışır. Ata oğlunun bu hərəkətini onun şərəfinə, ləyaqətinə ləkə gətirən bir iş kimi pisləyir:

“–Oğul, bu nə işdi görürsən? Hamı səndən şikayət eyləyir. Sən padşah oğlusan, sana quldurluq, soyğunçuluq yaraşarmı? Mən heç kəsi incitmirəm. Mənim adımla batırırsan. Bəs mənim ədalətim? Oğul, bu çirkin hərəkətdən əl çək”.

Lətif şah atasının məsləhətinə əməl edir, bir də belə çirkin hərəkətlərə yol verməyəcəyinə and içir.

Qəmsiz şah nə qədər ciddi hökmdar olsa da, öz mehribanlığı ilə diqqətimizi cəlb edir. Lətif şahın eşqə düşərək olub “xəstələndiyini” eşidəndə onun yanına gəlir dərdinə əlac etməyə çalışır. Oğlunun sevgilisinin vətəninə səfərə getdiyini eşidəndə həm sevinir, həm də kədərlənir. Sevinir ki, oğlu sağaldı. Uzaq səfərdə ona bir xətər toxuna biləcəyinə çox narahat olur. Oğlunu bu yoldan döndərməyə çalışır. Lətif şahı ölkənin ən gözəl qızlarından biri ilə evləndirəcəyini söyləyir. Lətif şah isə sevgilisi Mehriban Soltana qovuşmayınca evlənməyəcəyinin bildirir. Ata

ilə oğul arasında olan saz-söz dialoqunda biz, Qəmsiz şahın təmkinli, müdrik şəxs olduğunu görürük:

Qəmsiz padşah:

Gəda olub gədalara qarışma,
Saxla əldə namus, qeyrət, bir də ar.
Otur taxta höküm eylə sən mudam,
Gər olarmı bundan artıq ixtiyar.

Lətif şah:

Dərin-dərin dəryalara dalıbdı,
Şirin canım dərdə, qəmə salıbdı,
Mehribanın gözü yolda qalıbdı,
Getməsəm vücudum tapacaq azar.

Qəmsiz şah oğlunun iradəsinin əksinə getmir, ona ehtiyatla yanaşır. Hətta Lətif şahı tək buraxmayıb Lələ ilə birlikdə yola salır. Oxucu Qəmsiz şahla bir də dastanın sonunda “görüşür”. Biz oğlunun ayrılıq həsrətindən narahatlıq hissi keçirən ata qəlbinin çırpıntılarını duyuruq. Oğlunun gəlişi ona bir dünya sevinc bəxş etsə də, ata qəlbinin qəm-qubarını aşıq dinləyiciyə çatdırır:

Sən gedəli qəlbim olmuşdu qara,
Həsrətindən cismim tarimarıdı.

Qəmsiz şah hökmdarı olduğu ölkənin adət-ənənəsinə bağlı, ona riayət edən bir şəxsdir. El adətincə Lətif şaha toy-büsat qurdurur. Atanın sevinci xalqın sevincinə çevrilir. Qəmsiz şahda orta əsr hökmdarlarına məxsus sərtlik, qəddarlıq müşahidə edilmir. Dastanda bu surətin iştirakı çox məhdud olsa da, öz rəftarı, səmimiliyi ilə oxucu rəğbəti qazanır. Lətif şahın da atasının adına layiq, xalqın xeyrinə işlər görəcəyinə dinləyici və oxucu qəlbən inanır.

Dastanda İsfəndiyar surəti insan azadlığına və şəxsiyyətinə qənim kəsilən şər qüvvələrin təmsalidir. Haqq-ədalət, humanizm carçısı olan Lətif şahlə İsfəndiyarı dastan boyu mübarizədə görürük. Lətif şahın insan qanına susayan İsfəndiyar pəhləvanı məhv etməsi haqq-ədalətin, işıqlı arzuların, xeyirxahlığın şər qüvvələr üzərində qələbəsi kimi səciyyətləndirilməlidir.

Dastanda ana surəti öz səmimiliyi, övlada qayğıkeş münasibəti baxımından diqqəti cəlb edir. Lətif şahın anası Şəmsinar oğlunu insanlara daim əl tutan, ata-anasının adını ucaldan, şərəfini doğruldan bir vətəndaş kimi görmək istəyir.

Ana Lətif şahın sevgilisinə qovuşmaq üçün getdiyini bildikdə qəmgin olur.

Ana oğluna:

Şəmsinaram, budu sözüm əzəli,
Çoxdu bizim bu ölkənin gözəli.
Sana bir yar bulum huri-misali,
Abdal olub düşmə səhrayı-düzə.

-deyə yalvar-yaxır etsə də, Lətif şahı öz istəyindən döndərə bilmir. “Lətif şah” dastanında bir çox epizodik surətlər də öz təbiiliyi ilə diqqəti cəlb edir və əsas sujet xəttini inkişaf etdirən

personajlar kimi təsvir olunmuşlar. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Lətif şahın iki gözəllə vətənə qayıtması yalnız “Lətif şah” dastanı üçün xarakterik hal deyildir. Bu cəhətə biz “Şahzadə Əbülfəz”, “Novruz və Qəndab”, “Şah İsmayıl və Gülzar” və s. dastanlarımızda təsadüf edirik.

“Şahzadə Əbülfəz” dastanında Əbülfəz öz butası Rənaya qovuşduqdan sonra Yəmənə gəlib Sərfinazla evlənir. Onu da Rənanın yanına aparır. Rəna kənzlərin iştirakı ilə onların şərəfinə məclis təşkil edir.

“Novruz və Qəndab” dastanında bir gözəlin arxasınca gedən Novruz üç gözəllə vətənə qayıdır. “Şah İsmayıl və Gülzar”da Şah İsmayıl Gülzar xanım, Rəmdar Pəri və Ərəbzəngi ilə birlikdə vətənə qayıdıb toy-büsat qurdurur.

Bu xüsusiyyətə malik dastanlarımız haqqında Azərbaycan folklorşünaslığında iki elmi-nəzəri fikir mövcuddur. Prof. M.H.Təhmasib qəhrəmanın butadan əlavə qızlarla evlənməsinin aşağıdakı üç məsələ ilə bağlı olduğunu göstərir:

- İslamiyyətin çoxarvadlılığa münasibəti, hətta bunu təbliğ etməsi;
- Bununla əlaqədar inqilaba qədərki mühit, şərait-yəni, real həyat;
- Nəhayət, bütün dünya eposunda, eləcə də bizim eposlarımızdakı retardasiya, yəni “ucləmə” “ənənəsi”.

İkinci fikrə tədqiqatçı A.İbrahimovun “Dastanlarımızda tarixin izləri” adlı məqaləsində rast gəlirik. Müəllif dastanlarımıza tarixilik baxımından yanaşdıqdan sonra belə bir elmi nəticəyə gəlir:

“Dastandakı qızlar hərəsi bir ölkəni, məmləkəti təmsil edir. Özü də bu qızların əksəriyyəti ata-ananın yeganə övladıdır, ölkənin varisidir. Bu fakt özü imkan verir deyək ki, bu gözəllər ayrı-ayrı qohum xalqların, qonşu dövlətlərin vahid, bütöv Vətən halında birləşmək ideyasının dastan dilində şərhidir”.

Prof. M.H.Təhmasibin fikri ilə bağlı olaraq deməliyik ki, xalq ədəbiyyatı əsrlər boyu özünün yüksək amalı, ideya-tərbiyəvi məfkurəsi ilə nəsillərə ülvə hissələr aşılamışdır. Hətta İslamiyyətin təzyiqinin güclü olduğu dövrlərdə şifahi xalq ədəbiyyatı insan əxlaqına zidd ideyaları nəinki təbliğ etmiş, əksinə həmin ideyalar tənqid obyektini kimi ifşa olunmuşdur. Məsələn: çoxarvadlılıq kimi insan şəxsiyyətinə ləkə gətirən bir hərəkət atalar sözlərində gülüş obyektini olmaqla kəskin tənqid olunur:

İki arvadlıdan it urvatlı olar
İki arvadlının donu yırtıq olar
İki arvadlı ev bərəkətsiz olar,
Süpürülməmiş /zibilli/ qalar.

Bu baxımdan dastanın çoxarvadlılığı təbliğ etməsini məqbul hesab etmirik və bu qəbil fikir türk dünyasının söz incisi “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında da təbliğ olunur. İkinci fikrə gəldikdə, deməliyik ki, xalq yaradıcılığında müəyyən bir ideyanın rəmzləri simvollar, eyhamlar vasitəsilə deyim tərzinə təsadüf edilir. Dövrün ictimai-siyasi tələbinə uyğun olaraq azad fikrin təbliğinə yasaqlar qoyulurdu. Şübhəsiz, belə şəraitdə aşıqlar qohum xalqların vahid ölkə halında birləşdirilməsi, onların qanlı-qadalı müharibələrdən qorunması ideyasını dastan dili ilə oxucu və dinləyicilərə çatdırırdılar. Məsələn: tarixi şəxsiyyət olan Şah İsmayıl Xətayinin böyük dövlətçilik fəaliyyəti ilə bağlı tarixi gerçəkliklə “Şah İsmayıl-Gülzar” dastanının bədii gerçəkliyi arasında bir uyurluq vardır. Dastanda ictimai-siyasi fəaliyyətin bədii şərhini ön plana çəkmişdir.

“Lətif şah” dastanı da həmin ənənə əsasında yaranan dastanlarımızdan biri olmaqla, heç şübhəsiz XIX əsrin sonunda baş verən tarixi hadisələri özündə əks etdirir. Çünki dastanın əsas

qəhrəmanı Lətif şah yalnız məhəbbət aşiqi deyil, o, qılınca qurşanıb, qalxan tutan, vətən torpağını yad ellərdən qoruyan bir cəngavər, qəhrəmandır.

“Lətif şah” dastanının ideyası müasirdir. Dastanın vətənpərvərlik ruhu, xüsusilə Lətif şahın el-oba sevgisi erməni millətçilərinə qarşı oxucuda nifrət hissi oyadır, vətənin hər bir qarış torpağını göz bəbəyi kimi qorumağı təlqin edir.

Bütün deyilənlərə əsasən ümumiləşdirəsi olsaq, qeyd etməliyik ki, “Lətif şah” dastanı özünün ideya-estetik qayəsinə, bədii dəyərinə görə xalqa humanizm, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq və s. keyfiyyətlər aşılaman dastan kimi diqqəti cəlb edir.

Aşiq Şenliyin dastan yaradıcılığında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri el qəhrəmanlarının hünər və rəşadətini tərənnüm etməsidir.

Aşiq Şenlik Borçalı mahalının igid, hünərvər oğulları-Səməd bəy, Kor İsmayıl, Mehralının qəhrəmanlığını əks etdirən “Səməd bəy” dastanını yaratmışdır. Qaçaqçılıq hərəkətindən bəhs edən bütün tarixi qəhrəmanlıq dastanlarında olduğu kimi, “Səməd bəy” dastanında da Səməd bəy tarixi şəxsiyyətdir. Konevski familiarlı bir rus ədibi Borçalılı Eminağa Hacıliyəvlə tanışlığı nəticəsində Borçalıda məşhur olan qaçaqlar haqqında məlumat toplamışdır. O, topladığı rəvayətləri Lev Nikolayeviç Tolstoyun redaktorluğu ilə 1915-ci ildə “Eminağa Borçalinskiy /вспоминание бывшего разбойника/” adı ilə Tula şəhərində çap etdirir. Həmin kitabda Səməd bəy haqqında da maraqlı rəvayət vardır.

Folklorşünas R.Rüstəmzadə Səməd bəy haqqında yazır: “O, təxminən 1815-ci ildə Gürcüstanın Borçalı qəzasının Faxralı kəndində varlı bir ailədə doğulmuşdur. İcarəyə götürdüüyü torpağın vergisini vermədiyi üçün onu bərk incidirlər. O, bunun əvəzində əsil günahkarı-qəza pristavını öldürüb qaçaq düşür. Lakin təcrübəsiz olduğundan tez ələ keçir və sürgünə göndərilir. Sürgündən qaçan Səməd bəy başına bir neçə kəndli balalarını da toplayıb qaçaqçılığa başlayır. Əvvəlcə Borçalı ətrafında, sonra Qazax-Dilican tərəflərdə hərəkət edir. Ciddi təqiblər nəticəsində İrana, Gürcüstana və Türkiyəyə keçir”.

Göründüyü kimi, Səməd bəyin qaçaqçılığı, onun ictimai quruluşa qarşı narazılığı şəxsi intiqamdan başlayır. Əksər qəhrəmanlıq dastanlarında olduğu kimi, burada da şəxsi intiqam hissi ictimai xarakter daşıyır və geniş xalq kütlələrini əhatə edir.

1986-ci ildə Aşiq İsgəndər Ağbabalıdan yazıya aldığımız “Səməd bəy” dastanında Səməd bəyi dövrün hakim qayda-qanunlarından narazı qalan, pristavlardan xalqın intiqamını alan bir igid kimi görürük. O hətta sürgündə belə kəndlilərin qeydinə qalır, onları nikbinliyə səsləyir, azadlıq uğrunda mübarizədə dönməz olmamağa çağırır:

Çərxi-fələk döndəribdi taxtımı,
Ağlamağın nəfi varmı dünyada?
Qisas qiyamata qalmaz deyiblər,
Heyfə-heyif də qalarımı dünyada?

Dastanda Aşiq Şenlik öz qəhrəmanlarını xalqa sevdirmək, xalq rəğbətini qazandırmaq üçün onların qəhrəmanlığını vəsf eyləyir, fağır-füqəranın qədrini bilən yenilməz igid kimi təqdim edir:

Səmədlə İsmayılın seyrinə vardım,
Bu diyarı gəzə-gəzə, əfəndim.
Səməd bəy namında bir vəzir gördüm,
Vəsfini götürdüm saza, əfəndim.

Aydınoğlu deyilən bir ətdən qala,
Mehralı bənzəyir Rüstəm-Zala,
Kor İsmayıl boyun əyməz krala,
Girməynən onlarla bəhsə, əfəndim.

Səməd bəy yerli bəylərin, naçalnik və pristavların zorakılığına, özbaşınalığına dözə bilmir. O, kəndlilərə göz verib işiq verməyən, onları ağır məhrumiyyətlərə düşər edən, becərdikləri torpağın məhsulundan istifadə etməyə qoymayan pristavlara qarşı amansızdır. Sürgündənin yenice qayıdan Səməd bəyə xəbər verirlər ki, pristav camaatı möhkəm incidir, onların heysiyyətinə toxunur, adi insani hüquqlarını tapdalayır. Bundan xəbər tutan Səməd pristava kağız göndərir. Onu heç bir əsas olmadan günahsız camaatı incitməməyə çağırır:

Əcəlin gəlibdi, kəlməni söylə,
Camaatnan bir də işin olmasın.
Allahlıq edirsən, göydə gəzginən,
Yer bizimdi, yerdə işin olmasın.

El qəhrəmanı Səməd bəy öz başının dəstəsi ilə Türkiyə ərazisinə keçir. Dastanda təsvir olunur ki, onlar burada da haqqı nahaqqa vermirlər. Zəhmətkeş xalq onları hər cür təqiblərdən qoruyur. Səməd bəyin dəstəsi Aydınoğlu deyilən bir şəxsın evində qonaq olur.

Aydınoğlu onlara yaxşı hörmət edir və söhbət əsnasında camaatın Cəlali kürdləri tərəfindən incidildiyini, var- yoxunun talan edilməsini söyləyir. Səhəri gün Səməd bəyin dəstəsi Cəlali kürdləri ilə vuruşaraq xalqı onların zülmündən qurtarır. Dastanda Səməd bəyin dəstəsinin bu qəhrəmanlığı bədii şəkildə ümumiləşdirilir:

Alosman elinə talan saldılar,
Cəlali kürdünə qılınc çaldılar,
Endilər İrandan xarac aldılar,
Şahını qoydular yasa, əfəndim.

Səməd bəyin dəstəsi Çıldır mahalında 5-6 gün qalır. Orada el qəhrəmanlarının şərəfinə camaat məclislər keçirir. Həmin məclisləri Səməd bəyin dostu Aşıq Şenlik aparır. Sonuncu gün türk polis idarəsinə xəbər çatır. Mehdixanın başçılığı ilə 100 nəfər əsgər Aydınoğlunun evini mühasirəyə alır. Mehdixan vicdanlı adam idi. Odur ki, həmin igidlərə xətər yetirilməməsini əmr etmişdi. Səhərə yaxın atışma olur, amma heç kim yaralanmır.

Türk polis idarəsində Aşıq Şenliyi dindirib, onu incidirlər. Mehdixan Aşıq Şenlikdən Səməd bəyin necə adam olduğunu soruşur. Onda Şenlik sazla deyir:

Şenlik söylər bu bəylərin pirini,
Özgəsinə verməm onun sirrini,
Səmədlə İsmayılın, vallah yerini,
Tutan olmaz bu mahalda, əfəndim.

Burada Aşıq Şenlik həyatını təhlükə qarşısında qoysa da, öz vicdanının əksinə getmir, həqiqətin gözünə dik baxır. Bu mühüm insani keyfiyyəti aşiq öz yurddaşlarına təbliğ və təlqin etmək istəyir.

Böyük həcmə malik olmayan “Səməd bəy” dastanında Səməd bəy haqq-ədalət mücəssiməsi kimi təqdim edilir. Səməd bəyin dəstəsi yalnız kəndliləri istismar edən varlıları qəraət edir, kasıblara həyan olur. Dastanda Aşıq Şenliyi həyəcanlandıran ölkədəki ağır vəziyyət, yerli bəy, çinovnik və pristavların özbaşınalığı olmuşdur. Burada sənətin ictimai zülmə qalib gəlməsi bədii boyalarla ümumiləşdirilmişdir.

Dastanda Aşıq Şenlik Səməd bəyin hər cür əzab-əziyyətlərə düşər olduğunu, hətta Sibirə sürgün edilsə belə onu öz əqidəsindən, inamından dönməz bir şəxsiyyət kimi təqdim etmişdir. Aşıq, çar mütləqiyyəti dövründə hakimlik edən məhkəmə məmurlarının ədalətsizliyini, insan hüquqlarının tapdanmasını, şəxsiyyətinin təhqir olunmasını tənqid etmişdir:

Onları göndərdilər Sibir elinə,
Yüz min bəla gəldi onun sərinə,
Fərmansız şah oğlu qılınc zoruna,
Hökm eylədi divan kəsə, əfəndim.

Aşıq Şenliyin yaşadığı dövrdə xalqın azadlığı uğrunda mütləqiyyətə qarşı mübarizə aparan qəhrəmanları kütlələr arasında tanımaq, onların qəhrəmanlığını vəsf etmək, xalqda el qəhrəmanlarına qarşı rəğbət hissi oyatmaq böyük iradə tələb edirdi. Çünki elə sənətkarların özləri ciddi təqiblərə məruz qalırdılar. Bu məsələyə toxunan prof. F.Qasımzadə yazır: “...O zamanın senzura şəraitində mütləqiyyətin əsaslarına toxunmadan onun məmurlarını kəskin tənqid etmək özü də böyük cəsarət tələb edirdi”.

Tarixi sənədlərdə Aşıq Şenliyin vəsf etdiyi el qəhrəmanı Mehralı bəyin qəhrəmanlığından bəhs edilir. Hətta “Mehralı bəy” dastanının mövcudluğu qeyd edilir: “24 iyul 1877-ci ildə Arpaçayın hüddunu keçən general Loris Melikovun rus ordusu irəliləyincə Qarapapaq (Borçalı mahalı – Q.V.) boyundan igid Mehralı bəy 500 könüllü qarapapaq toplayaraq 8 ay düşməyə qarşı vuruşdu. Böyük qəhrəmanlıq göstərdi, “Mehralı bəy” adında bir dastan yarandı”.

Aşıq Şenliyin “Məhəmməd və Güldənə” dastanı yaradıcılığının son dövr məhsulu olub, nisbətən kiçik həcmlidir. Artıq “Lətif şah” dastanında müşahidə edilən lirik-epik, dramatik səhnələrə, süjetin saxəliliyinə bu dastanda təsadüf etmirik. Məlumdur ki, Aşıq Şenlik hələ gənclik dövründə “Lətif şah” dastanını klassik dastan yaradıcılığı ənənələri əsasında yaratmışdı. Lakin XIX yüzilliyin sonunda dövrün ictimai-siyasi, sosial ziddiyyətləri çox mühüm problemlər doğurmuşdu. Yazılı ədəbiyyatda olduğu kimi, aşıq yaradıcılığı da zamanın qarşısına qoyduğu həmin problemlərin bədii həllini ön plana çəkirdi.

“Məhəmməd və Güldənə” dastanında Aşıq Şenlik öz dövrü üçün son dərəcə zəruri olan varlı-kasıb, ailənin qarşılıqlı sevgi əsasında qurulması, humanizm məsələsini əks etdirməyə çalışmışdır.

Maraqlıdır ki, Aşıq Şenlik bilavasitə gördüyü, iştirakçısı olduğu hadisələri, cəmiyyət üçün xarakterik olan detalları qələmə almış, bədii sənət süzgecindən keçirərək öz yurddaşlarına təbliğ etmişdir. Sözün həqiqi mənasında el aşığının əsil sənət şöhrəti xalqın mənəvi diriliyinə xidmət etməsidir. Dastanın sonunda aşıq yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlə bağlı olaraq deyir:

Şenlik bu dastanı görəndə yazdı,
Gözəlin irəngi solanda yazdı,
Məhəmməd üstünə gələndə yazdı,
İnsan balasına düşmənlərimi?

Dastan maraqlı süjet – bir-birini qarşılıqlı məhəbbətlə sevən və bu sevgiyə mane olan qüvvələrin mübarizəsi əsasında qurulmuşdur. Aşıq Şenlik ailənin qarşılıqlı, azad sevgi əsasında qurulması ideyasını təbliğ edərək göstərmişdir ki, bu sevgiyə heç bir qara qüvvə mane ola bilməz. Dastanda təsvir olunan Xəlil ağa varlı sinfin nümayəndəsidir. Məhəmməd Xəlil ağanın sürülərini otarır. O, təmiz bir məhəbbətlə Xəlil ağanın qızı Güldənəni sevir. Güldənə də Məhəmmədin sevgisinə qarşı laqeyd deyil. Bir vaxt Xəlil ağa bundan xəbər tutub hirsələnir. Xəlil ağa öz sinfinin nümayəndəsi olduğundan tabeliyində olanlara bir növ yuxarıdan aşağı baxır, Məhəmmədi tənbeh etmək istəyir. “Özünə çörək tapmır, mənim qızımı istəyir” – deyir. Bir müddətdən sonra Rəsul ağa adlı birisi Güldənəyə elçi göndərir. Rəsul ağa Xəlil ağa ilə eyni sinfi təbiətə malikdir. Odur ki, Güldənənin şəxsi rəyi soruşulmadan Rəşyaq ağaya nişanlanır. Güldənə rəfiqəsi Səlbi xanım ilə Məhəmmədə öz hüquqsuzluğunu, onunla hesablaşmadıqlarını əks etdirən məktub göndərir. Məktubda Güldənənin Məhəmmədə olan sevgisi, bu sevgiyə ömrü boyu sadıq qalacağı təbii lirik boyalarla ifadə olunmuşdur:

Güldənə bu dərdə dözməz,
Fələk belə yazı yazmaz,
Sənsiz bu dünyada gəzməz,
Qoy axtarsın ata məni.

Məktubu alan Məhəmməd çox kədərlənir. Onu ata-anasının olmaması, kimsəsizliyi daha da sarsıdır. Lakin Güldənəyə olan ülvə məhəbbət ona mənəvi qüvvət verir. O da öz eşqində sadıq və dönməzdir:

Ala gözlü mənim yarım,
Atmaq olmaz oda səni.
Sənsən mənim intizarım,
Necə verim yada səni.

Atam yoxdu elçi gedə,
Anam yoxdu sinə didə,
Hər yaramaz gədə-güdə,
Əl atıban tuta səni.

Güldənə Rəsul ağanı sevmir. O, atasına, yaşadığı cəmiyyətin eybəcər adətlərinə qarşı etiraz əlaməti olaraq özünü Ərdahan çayına atır.

Güldənə xanımı eyləmə ibrət,
Atamla anamı bulmasın cənnət,
Çəksin həsrətini oğlan Məhəmməd,
Salsın dildən-dilə sorağa məni.

Güldənənin aqibətini – özünü çaya atmasını eşidən Məhəmməd çox sarsılır. Qəlbində onların ailə səadətində mane olan qüvvələrə qarşı nifrət hissi baş qaldırır. O, “yardan ziyadə” yaşamaq istəmir. Güldənəni xilas etmək üçün Ərdahan çayına doğru axışan camaata müraciətlə deyir:

Yar yanına gedən əziz qardaşlar,

Verin yar yolunda sadağa məni.
İstəməm yaşamaq yardan ziyadə,
Verin yar yolunda sadağa məni.

Xoşbəxtlikdən Güldənə xilas edilir. Elin qeyrətli oğlu Kərəm hadisənin səbəbini öyrənib, iki gəncin bir-birinə qovuşmasına kömək edir. Dastanda Kərəm epizodik surət olsa da, daha çox yadda qalır. O, qeyrət, ədalət nümunəsi kimi oxucu rəğbətini qazanır. Kərəm surəti bizə bir növ M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeməsindəki Nofəl surətini xatırladır. Nofəl də Məcnuna kömək etmək istəyir. Lakin sevgi məsələsinə gəldikdə, dövrün hakim feodal qayda-qanunlarına qarşı onun qılıncı kütləşir. Kərəm isə elin içərisindən çıxmış, xalqın dərd-sərinə yanan el qəhrəmanıdır. Onun mübariz silahı Nofəl kimi küt deyil, daha kəsərlidir. Artıq XIX əsrin sonunda xalq özünün inkişafında elə bir mərhələyə çatmışdır ki, dövrün hakim qayda-qanunlarına qarşı kəskin etiraz səsləri ucalırdı. El-obanın Kərəm kimi mərd, mübariz oğulları xalqın azadlığı, mənəvi əsarətdən xilasını uğrunda mübarizə aparırdılar. Onlar xalq arasında yeniliyi təbliğ etməklə, qədim adət-ənənələrimizin qorunub saxlanmasını tövsiyə edirdilər.

Bu baxımdan Kərəm ailənin qarşılıqlı sevgi əsasında qurulmasına zidd olan qüvvələrə imkan vermir. O, Güldənə və Məhəmmədin rəyini öyrənir. “Güldənənin əlini Məhəmmədin əlinə verib öz evinə gətirir. Üç gün toy eyləyir”.

Dastanın sonunda Xəlil ağa el tənəsinə məruz qalır. “İnsan da balasına düşmən olarmı?” – deyərək ona tənə edirlər. O, elin nifrətini qazanır. Dastan yaradıcılığında həmişə xalqın arzusuna, ədalətə, humanizmə qarşı çıxan qüvvələr elin qınağına çəkilir. Dastanda Xəlil ağaya qarşı olan el nifrəti belə ifadə olunur:

Fələk bu Xəlilin başından vursun,
Kor olsun gözləri, ürəyi dursun,
Xar olsun dünyada, el-oba gülsün,
Hər kim görsə divanlarda söyləsin.

“Əhməd və Gözəl” dastanı Aşıq Şenliyin canlı həyat müşahidələrinin bədii təsviri kimi meydana gəlmişdir. Aşıq həmişə ünsiyyətdə olduğu insanlara doğru yol göstərmişdir, el ağsaqqalı kimi hörmət-izzət sahibi olmuşdur. Dastan nisbətən kiçik süjet xəttinə malik olsa da, oxucu və dinləyiciyə aşıladığı fikir baxımından diqqətəlayiqdir. Maraqlıdır ki, Aşıq Şenliyin özü müdrik şəxs kimi dastan iştirakçılarından biridir.

Dastan bir-birini qarşılıqlı məhəbbətlə sevən Əhməd və Gözəlin sevgi macəraları üzərində qurulmuşdur. Dastan qəhrəmanlarının hər ikisi öz sadəliyi, zəhmətsevərliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Aşıq Şenlik zəhmətkeş xalqa rəğbət və məhəbbətinin ifadəsi kimi bu dastanın da mövzunu xalq həyatından götürmüşdür. Dastanda xalqımızın ən qədim adəti-elçilik mərasimi də öz əksini tapmışdır. Əhmədin anası kasıb olduğundan Aşıq Şenliyi Gözəli almaq üçün elçi aparır. Gözəlin atası tərəfindən səmimi qarşılanan Aşıq Şenlik əsas mətləbi söyləyir:

Bir oğlan ki bir gözəli sevəndə,
Yaxşı deyil könül qırmaq, əzizim.

Canı dildən ona ilqar verəndə,
Yaxşı deyil könül qırmaq, əzizim.

Şenlik deyər budur sözün əzəli,
Keçibdir söhbətim meyli-məzəli,
Əhməd üçün “yox” demədin Gözəli,
Yaxşı deyil könül qırmaq, əzizim.

Elin adəti üzrə Gözəli Əhmədə nişanlayırlar. Toy ərəfəsində Əhmədin gözləri tutulur. Gözəlin atası zorla onu başqa adama ərə verir. Əhməd mənəvi sarsıntısını, iztirablarını belə ifadə edir:

Bundan belə qan ağlaram,
Yar əlimdən gedər oldu.
Sinəmin başı dağlaram,
Bu dərd məni didər oldu.

Doymadım yarın dilindən,
Qucmadım incə belindən,
Gözəlim getdi əlimdən,
Bu, ölümdən betər oldu.

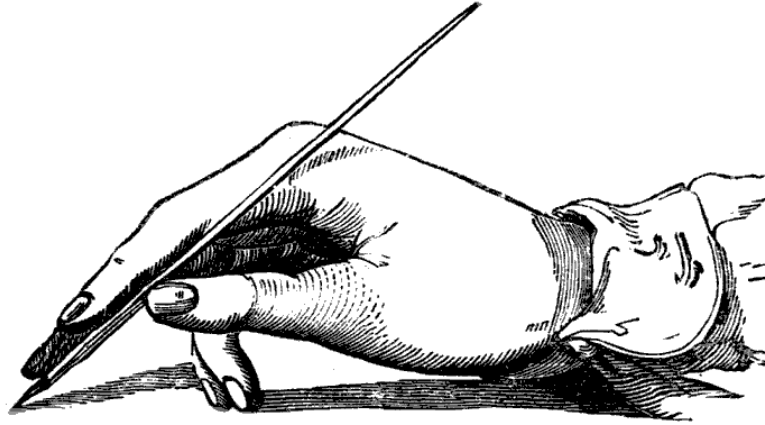
Gözəl başqası ilə yaşasa da, Əhmədi bir an belə unutmur. Bulağa gedəndə yolunu Əhmədgilin qapısından salır. Əhmədi görməklə təsəlli tapır. Gözəlin bu hərəkəti ərə tərəfindən qısqançlıqla qarşılır. Gözəl tənbeh olunur.

Gözəlin qaynatası dünyagörmüş şəxs olduğundan oğlunun bu hərəkətinə görə onu danlayır: “Oğul, indi eşit, allah o adama zülm edib, biz niyə edək, nə olar, hər görəndə salam versin, hal-kefini xəbər alsın” – deyir.

Əhmədə hamı qayğı göstərir, təsəlli verir, ona dərdlərini unutturmağa çalışırlar. Hətta el yaylağa köçəndə Əhməd yaddan çıxmır, onu da özləri ilə yaylağa aparırlar.

Dastan öz dinləyicilərinə cismən şikəst olan şəxslərə qayğıkeş münasibət bəsləməyi təbliğ edir. Gözəli Əhməddən ayrı salan şəxslər el qınağına çəkilir.

Aşıq Şenliyin dastan yaradıcılığı özünün ideya-məzmun xüsusiyyətləri, mövzu rəngarəngliyi baxımından əhəmiyyətlidir. Ustad sənətkar yaşadığı dövrün ab-havasını, xalqın arzu-istəklərini, özünəməxsus bir tərzdə əks etdirməyə çalışmışdır.

Şirəkli Həsən

Söylə

Ağbabadan əsən yellər,
Məndən yurda salam söylə.
Qocalmışam vaxt-vədəsiz,
Uçub bürcüm-qalam söylə.

Qaraçanta üzü bəri,
Sarıqamış dalda yeri.
Gümrü dilimin əzbəri,
De necədi, lalam söylə.

Ağbabada o bulaqlar,
Yenə də mi elə çağlar,
Dağlar, "Həsən" deyib ağlar,
Saç-saqqalı çalam, söylə.

Mən Həsənəm, Şörəyeldən,
Ulu yurddan, ağır eldən,
İndilər düşmüşəm əldən,
Qəddi artıq "dal"am, söylə.

Var

Yoldan çəkmərəm gözüümü,
Ağbabadan gələnim var.
Həsərimdən dağ-dağ olan,
Dərd-sərimi bilənim var.

Tanrı özü kömək etsin,
Əllərim doğmaya yetsin.

İtim hürsün, tüstüm tütsün,
Mənim qəmdən şölənim var.

Bağrına daşı bağlayan,
Ağbaba deyib ağlayan,
Arpaçay kimi çağlayan,
Həsən kimi ölənim var.

Var

Qəribliyə gedən oldum, a dağlar,
Amanatm neçə-neçə sözlü var.
Mən getməzdim bəxtim qara gəlməsə,
Ol Gümrüdə dərddi alagözlü var.

Sevişmişdik, sərvət düşdü araya,
Qız atası tamah saldı paraya,
Dağıl dünya, işə pullar yarayar,
Saf könülü belə yıxdı, üdü var.

Yazıq Həsən öz köyündən ayrıldı,
Gözəl günlər getdi, göyə soruldu.
Başım üstə qəm qılıncı sıyrıldı,
Bu ayrılıq , dağlar, mənli-sizli var.

Keçdi

Düşdü yol ağzına biçarə canım,
Bir də bu yerlərə gəlməyim keçdi.
Məni dərdə saldı Gümrü gözəli,
Onunla deməyim, gülməyim keçdi.

Əlvida söylərəm, ay uca dağlar,
Əlvida, əlvida, meyvəli bağlar.
Ürəyim kövrəlib, gözlərim ağlar,
Boğazıma dərdin ilməyi keçdi.

Dönmüşəm qəribə, düşmüşəm qısa,
Meylim-həvəsim yox qızıl-gümüşə,
Üzümü tutmuşam Sarıqamışa,
Yurdumda yaşayıb ölməyim keçdi.

Aşıq İsgəndər Ağbabalı

Telli sazım

Ay mənim, yarım-yoldaşım,
Danış, mənim telli sazım.
Həm qardaşım, həm sirdaşım,

Danış, mənim telli sazım.

Gözəllər məclisə gələr,
Gah danışır, gah da gülər.
Söz anlayıb mətləb bilər,
Danış, mənim telli sazım.

Ad-tarixin yazdırmışam,
Qürbət eldə gəzdirmişəm.
On iki tel düzdürmüşəm,
Danış, mənim telli sazım.

Ay İsgəndər, məclisə bax,
Dövrən edir axşam, sabah.
Qürbət eldə məndən qabaq,
Danış, mənim telli sazım.

Bəhanədi

Ətri tellərinin tez vurdu məni,
Əlbət ki, vuruldum, tel bəhanədi.
Əsdi asta bir meh, açdı üzünü,
Zühr oldu gözəllik, yel bəhanədi.

Dilim topuq vurdu, maşallah deyəm,
Bir onu bacardım sənə baş əyəm.
A gəlin, xoşbəxtədi sənə "can" deyən,
İstədim gül verəm, gül bəhanədi.

Yaylığın başından sürüşdü yana,
Baxdım çox gözəlsən, bir nazlı sona.
Rastına çıxanı salarsan qana,
İstər inci, istər gül: "bəhanədi".

Bədənliyin göydü, donun qırmızı,
Qaşların kamandı, zalımın qızı,
Mehmanın olaram olsan irazı,
Səni gördüm daha el bəhanədi.

Adım İsgəndərdir, a Telli xanım,
Səni görən vədə od tutdu canım.
İnsafsız, dərdinlə tutuşum, yanım ?
Verməz sözüm sənə, əl bəhanədi.

Gəlmədi

Qaçqınlıq tərəmədən döydü mənim də,

Heç kəs mənim kimi dizə gəlmədi.
Dedim car eləyim elə dərdimi,
Dərdim artdı-artdı sözə gəlmədi.

Sazım dilə gəldi, dindim qəm üstə,
Endim ucalardan, endim qəm üstə.
Dağlardan Şəmkirə döndüm qəm üstə,
Şadlıq yoxa çıxdı, üzə gəlmədi.

Ölsəm nə mən vardım, nə həsrət vardı,
Ölüm çoxlarını tapdı apardı,
Elimdən-obamdan çəkdi qopardı,
Bu Aşiq İsgəndər gözə gəlmədi ?!

Görünməz

Qapılı, eyvanlı verana damlar,
Səndəki o canlar hanı görünməz.
Dağıldı qürbətə nə qədər insan,
O gözəl cavanlar hanı görünməz.

Necoldu Ellərkənd-soyuqbulaqlı,
Çivinli, Quzükənd-sərin yaylaqlı.
Güllücə, Balıqlı-əziz qonaqlı
O keçən dövranlar hanı görünməz.

Öysüz, Qarabulaq dağın döşündə,
Şurabad, Təpəkənd gölün başında.

Yeniyol, Göllüyə yolun düşəndə,
Salamlar alanlar hanı görünməz.

Çaybasar, Düzkəndlə durubdur qoşa,
İbiş-Qönçəliyə edək tamaşa.
İşdir Mağaracığa yolumuz düşə,
Məclisi quranlar hanı görünməz.

Daşkörpü, Oxçaoğlu o şirin dilli,
Güllübulaq kəndi...bağçalı, güllü...
Qaraçanta kəndi...alt yanı yollu,
Gözəllər, ceyranlar hanı görünməz.

Dilə gətirməyək o Amasyanı,
Didərgin deyəndə quruyur qanım.
İsgəndər, cəsədim od tutub yanır,
Kəsilən qurbanlar hanı görünməz.

Yaz havası

Mələşir qoyun-quzular,
Gələn yazın havasından.
Bilinir ki, “Dübeyti”dir,
Telli sazın avazından.

Dayçalar oynar, qarışar,
İnsan torpaqla tapışar,
Cütün məcindən yapışar,
Cütçü çıxıb yuvasından.

Dəlilənən sellər-sular,
Bulanıq axar, durular,
Heydər ellərdən sorular.
Ağbabadan, obasından.

Yeri-yurdu qurulama

Durma məcdən yaxşı yapış,
Xərək qoyub qaralama.
Ək ürəklə, həvəs ilə,
Gəl torpağı yaralama.

Haqoşa bax, diqqət elə,
İşlə, çalış gülə-gülə,
Bu obadan sən naz ilə,
Gəl özünü aralama

Niyə olub halın xarab,
Peşən olsun özünə bab,
Heydər deyər başqa iş tap,
Yeri-yurdu qurulama.

Vədəsidi

Xal düşübdü yamac-yala,
Qar gedir, yaz vədəsidi.
Sevənlərə xəbər olar,
Gözəl avaz vədəsidi.

Nə gözəldi dağın döşü,
Danaqıran, mollabaşı,

Deyir, yola saldıq qışı,
Qızların naz vədəsidi.

Heydər, əsir dağın yeli,

İş-gücə tərpedir eli,
Çayın, gülün, suyun, selin,
Ördəklə qaz vədəsidi.

Çorlu Məhəmməd

Tutuldu

Yusif getdi, cavan getdi,
Ağlamaqdan göz tutuldu.
Mən bir sinli qoca kişi,
Dərdə-qəmə söz tutuldu.

Qəhərləndim, dözəmmədim,
Qara-ağı sezəmmədim,
El-obanı gəzəmmədim,
Kül içində köz tutuldu.

Məhəmməd ki əhli-dildi.
Betər dövrən, betər ildi,
Donuzlar axışdı gəldi,
Dərə-təpə, düz tutuldu.

Mən

Dərdim yandırır canımı,
Öz-özümə qadayam mən.

Dədə, abdal, dəli, dərviş,
Bir sirr dolu odayam mən.

Yurd xaraba, el dağılıb,
Açılan güllər soluxub.
Sinəm üstə dərd yığılıb,
Qan-yaş tökən didəyəm mən.

Məhəmmədin bağı yara,
Vətəninə düşüb dara,
Bir aşığı, bəxtiqara,
Oğlu ölən atayam mən.

Mənim

Bir gəzəri dərvişəm mən,
Dağılıbdı elim mənim.
Yolum, yönüm türk tərəfə,
Əyilibdi belim mənim.

Qohum-qardaş qırılıbdı,

Qanlar axıb durulubdu,
Nahaq divan qurulubdu,
Qan ağlayır dilim mənim.

Məhəmmədəm, öləydim kaş,
Bağlayımmı bağıma daş!
Bu dərdimə yoxdu əlac,
Vaxtsız solub gülüm mənim.

Gəlin

Özün dərd əhlisən, kişin də əhli,
Sənə bulunmazmı yol-ərkan , gəlin.
Məhbəsdə saxlanan dustaq kimisən,
Danışib gülməyə yox imkan, gəlin.

Gözünün yaşları qurumaz, axar,
Qoca eşin deyil, yandırar-yaxar,
Tanrı dərd-sərinə yuxardan baxar,
Sənə gor görünər bu məkan, gəlin.

Yoxuydu vaxtında dərdindən ölən?
Niyə eş olmadın sən bir mərdilən,
Çorlu Məhəmmədəm, betərdi çilən,
Sitəmin əlindən bağrın qan, gəlin.

Qalıbdı

Qəza gəlib, bəd dolanır zəmanə,
Gözdə yaşım, əldə camım qalıbdı.
Şura gəlib, dağlar düşüb amana,
Adım-sanım, ol məqamım qalıbdı.

Kafir olan türk qanının sümürüb,
Quduz it tək yaxamızı gəmirib,
El-obanı tamam yıxıb-yemirib,
Ermənidə intiqamım qalıbdı.

Göz tutulub, ayaq getmir, əl əsir,
Dərdli başım gor evinə tələsir.

Öz yurdumda həmi qulam, həm əsir,
Məhəmmədəm, bircə namım qalıbdı.

Tapılmadı

Müxənnət fürsəti aldı əlinə,
Qanıb anlayana yer tapılmadı.

Köylər viran oldu, ocaqlar sönük,
Meydanda görünən ər tapılmadı.

Urusun gəlişi verdi dərd bizə,
Dişini qıcağı hər namərd bizə.
Loğman bulunmadı bu dərdimizə,
Elini düşünən sər tapılmadı?!

Fələk bəla verdi şura adıynan,
Qocalar, qarılar nalə dadıynan...
Yandırdı türkləri qəmin oduynan,
Qatır, eşşək artdı, nə tapılmadı.

Dolandı, hərləndi betər zamana,
Var-dövləti aldı, verdi yamana,
Erməni kef görüb gəldi imana,
Bu necə iş idi, sirr tapılmadı.

Nə yaxşı gözlərin kordu, Məhəmməd,
Bu yaşamaq deyil, gordu, Məhəmməd,
Bu nə müsibətdi, gördü Məhəmməd,
Qırıldı qol-qanad, pər tapılmadı.

AŞIQ ŞENLİK VƏ QARTAL ƏHVALATI

Şenliyin iki qardaşı vardı, birinin adı Əhməd, digərinin adı Bayramdı. Qardaşların ikisi də xəstələnmişdi. Şenlik kəlləri arabaya qoşaraq Zabit adlı dostu ilə birlikdə buğda tarlasına getdilər.

Tarlaya çatıb arabanı buğda dərzləri ilə yükləyib evə doğru hərəkət etdilər. Yolda gedərkən gördülər ki, buğda yığınının üstünə bir qartal qonmuşdur. Şenlik ovçuluğa çox həvəsli olduğu üçün ov tufəngini yanında götürmüşdü. Şenlik qartalı görər-görməz həmin dəqiqə atəş açdı, qartal ot tayasının üzərindən aşağı yuvarlandı. Bundan peşman olan Şenliyin ürəyi ağrıdı. Qartalı vurduğuna çox peşman olan Şenlik arabadan enərək dostu Zabitlə qartalın yanına getdi. Qartalı güllə olduqca ağır yaralamışdı. Qartalın ciyərləri görünürdü və yazıq bir vəziyyətdə titrəyirdi. Qartalın bu pərişan vəziyyətini gören Şenliyin ürəyi qubarlandı görək nə dedi:

Aldı Şenlik:

Nə baxırsan məlul-məlul üzümə,
Ürəyimə qoydun vərəmi, qartal.
Qanad çaldın pərvaz etdin uçmağa,
Zalım güllə kəsdi aranı, qartal.

Zəhmin ağır, yapın aslan yapısı,
Səni görən quşlar titrər hamısı,
Öldürərdin ələ keçən hapısı
Alardın qaranlıq yerəni, qartal.

Yüksək-yüksək yığılara çıxardın,
Uzaq-uzaq mənzillərə baxardın,
Yüz siçanı bir deşiyə soxardın,
Kəsərdin ağzını haramı, qartal.

Sarıdı gözlərin, yekədi başın,
Qaynaqlıdı pəncən, kəskindi dişin,
İnsafsız, zülmkar zabit yoldaşım,
Öldürməkdə səni məramı, qartal.

Çünkü Zabit istəyirdi ki, qartalı öldürsün, Şenlik isə qoymurdu. Şenlik son sözünü belə bitirdi:

Səfil Şenlik zülüm elədi sənə,
Çalardın, çırpardın, batardın qana.
Dərdin həddən aşıb gəlməz hesaba,
Loğman, həkim sarmaz yaranı, qartal.

Beləcə qartal öldü, Şenlik bir çuxur qazaraq, qartalı basdırdı. Arabaya minərək evə gəldilər.

AŞIQ ŞENLİYİN ATASI QƏDİR AĞANIN QUŞLARI

Aşıq Şenliyin atası Qədir ağa qaz, toyuq, hinduşqa, ördək, göyərçin və müxtəlif ev heyvanları saxlayırdı, bunlara olduqca həvəsli idi. Bir də sarı tüklü qazı vardı ki, adına sarı qaz deyərdi və hətta sarı qazın başına and içərdi. Toyuqlar, qazlar, yəni hindəki heyvanların hamısı bala çıxarmışdı. Şenliyin atası Qədir ağa hindəki quşlara qulluq edərdi. O vaxt Aşıq Şenlik daha on beş-on altı yaşlarında idi. Bu arada Şenlik yeddi-səkkiz gün xəstə oldu, anası yalvararaq övladına, “canın nə istəyirsə de, sənə hazırlayım”-dedi. Şenlik anasına “heç bir şey istəmirəm, anacan yalnız toyuq əti olsa yeyərəm”-deyər- dəməz anası o an qaçaraq Qədir ağanı çağırdı. Qədir ağa həmin dəqiqə gələrək oğlu Şenliyə dedi: “Oğlum, sənə inək, qoyun, quzu kəsim ətindən ye. Şenlik: xeyri ata, olsa, bir toyuq əti yeyərəm, olmasa heç bir şey istəmirəm. Qədir ağa oğluna: “Oğlum neçə ildir çalışıram toyuqları yüz cüt edə bilmirəm. Ancaq bu il yüz cüt etmişəm. İndi mən toyuq kəsə bilmərəm”. Şenlik atasının sözünü eşidib dərindən bir ah çəkdi öz-özünə dedi: “Ey Allahım, atamın hindəki quşlarından birini də salamat qoyma”.

Şenliyin duası qəbul olmuşdu. Aradan beş-on gün keçdikdən sonra bir gecə yatırdılar, ancaq Şenlik oyaq idi. Elə bu zaman Şenliyin qulağına bir səs gəldi. Şenlik yatağından qalxaraq yavaşca bayıra çıxdı. Əvvəlcə hinə baxıb gördü hin çöküb. Heç bir səs çıxarmadan geriye qayıdıb yatağına gəldi. Yataqdan səslənərək: “-Ata qulağıma bir səs gəldi zəhmət olmazsa

axırlara, hinə baxın”. Qədir ağa o dəqiqə yerindən qalxaraq çölə çıxdı. Hin elə çökmüşdü ki, heç bir səs gəlmirdi. Evə gəlib oğlunu səslədi: Oğlum, Şenlik, ata övladı belə dar günlər üçün yetişdirir, kəndlilərə xəbər sal, dayanma tez ol. Şenlik: Baş üstə, baba, sənın mənə xeyirin çoxdur, sənın yaxşılığın üçün çalışacam. Paltarını geyindi və kəndə xəbər verdi. Bir az sonra kəndlilər yığışaraq gəldilər. Lampa yandırmışdılar. Qazma, kürəklərlə hinin torpağını təmizləməyə başladılar.

Şenlik yaxın dostlarından Kadı ilə birlikdə divarın çöl tərəfində durub Qədir ağaya baxırdı. Kadı ona dönərək dedi:

-Mənim eşitdiyimə görə özündən sözlər deyirmişsən, indi tam yeridi, nə deyəcəksən de.
Aldı Şenlik görək nə dedi:

Rəngarəng quşların bir bax halına,
Bizi səltənətdən salıbdır, baba.
Dost görsə bu gündə yazıqlar bizi,
Düşmənlər şad olub gülübdür, baba.

Göyərçinlər talxa vurur, havada,
Bizimkilər həm quruyub yuvada,
Bilmirəm alqışımı, yoxsa bəd dua,
Etdiyin qarşına çıxıbdır, baba.

Çox yalvardım beçələrdən qırmadın,
Tamahkarlıq etdin xeyrin görmədin,
Yüz beçədən birin zəkat vermədin,
O borc da boynunda qalıbdı, baba.

Uçqunda çalışan adamlar böyük bir köşə daşını qaldırdılar, sarı qazla qırx dənə ördək balası yamyastı, pəstil kimi olmuşdu.

Qədir ağa bunları belə görüncə ah çəkərək yerə oturdu. Şenlik dördüncü bəndi tamamladı:
And içərdin sarı qazın başına,
Nə sidq ilə seyr edərsən leşinə,
Qırx ördəklə bir divarın daşına,
Fələk qəzəbilə çalıbdır, baba.

İki-üç hindi toyuğu, bir neçə dənə də toyuq salamat qalmışdı. Şenlik bunları görüb üzünü atasına tutaraq belə dedi:

Hindilər qurtulub, damağın çağdı,
Elə bildin hər birisi bir dağdı.
Nə yaxşı pipikli toyuqlar sağdı,
Ürəyin ki fərəh bulubdu, baba.

Gəl bunların ölüsünü saxlayaq,
Hər yada düşəndə gedək yoxlayaq,
Ürəyin çox yanır otur ağlayaq,
Şenlik də bu işi bilibdi, baba.

Şenlik sözünü tamam etdi. Bu əhvalat tezliklə Çıldırdan Qarsa, Ağbabaya, Axıskaya, Borçalı ellərinə yayıldı. Altı ay sonra Qədir ağa vəfat etdi.

AŞIQ ŞENLİYİN NƏSİBLƏ GÖRÜŞÜ

Bir gün Güllbulaqda toy idi. Toya Aşiq Şenliyi də dəvət etmişdilər, amma Nəsib də burada idi. Göləli İbrahim öləndən sonra yazıq yarımçıq qalmışdı. Odur ki, hələlik aşiq adını almamışdı. Amma gələn qonaqlar çox idi. Xırtızdan, Sağamoydan, Çıldırdan, Qarsdan bəylər, ağalar gəlmişdilər. Məmiş Çaldan gəlmişdi. Bunu qoyub ona gedim, bunlar, yəni Pirəli ilə Məmiş yolda gələndə Nəsibin haqqında danışmışdılar. Pirəli demişdi ki, Nəsibin haqq aşığı olduğuna inanmır, amma Məmiş dediyinin üstündə durmuşdu. Sözləşib bura gəlmişdilər. Ona görə də, bir fürsət gəzirdilər buna imkan olsun, ürəklərində arzuları qalmasın, amma Aşiq Şenlik ortada dövrün eləyirdi. Beləcə, bir xeyli vaxt keçdi. Məmiş Aşiq Şenlik çay içməyə əyləşəndə ona tərəf gəlib dedi:

-Usta Şenlik, səndən mənim bir xahişim var, amma gərək yerə salmayasan.

-Buyur, buyur.

-Səndən gizli işim yoxdu. Yolda gələndə sınıqlı Pirəli ilə sözüümüz oldu, o elə dedi, mən belə.

-Kişi, sözünü açıq de.

-Bilmirəm, Nəsibi eşitmişəmmi?! Mən dedim o, haqq aşığıdır. O dedi: Yox. İndi deyirəm icazə versən Nəsib çıxma meydana. Qabaqdan bu Pirəlinin necə adam olduğunu ərz eyləyə, həm də onun Malaş adlı atına bir tərif deyə. Əgər bu işə icazə verilməsə, mənim bağrım çatlayacaq. Gərək haqq öz yerini tapa, həm də mərcimi bu tərs Pirəlidən alam.

Aşiq Şenlik gülə-gülə dedi:

-Çox yaxşı, Nəsib kimdi, burdadımı? Qabağa gəlsin. Nəsib camaatın içindən çıxıb Usta Şenliyin qabağına gəldi. Aşiq Şenlik onu görəndə yaman qanı qaynadı, amma özünü o yerə qoymadı, işin axırını gözlədi. Hə, Nəsib sazı sinəsinə basıb üzünü tutdu Pirəliyə. Görək burda nə dedi. Biz deyək, sizin də canınız sağ olsun:

Dad eləyir şir arvadın əlindən,
Baş yarılıb, üz cırılıb, nə deyim.
Əyal olan təpik atır ərinə,
Qədd əyilib, bel qırılıb, nə deyim.

Əzəl gündən bu ər olan küt olub,
Arvad zalım, kişi ölü bit olub,
Qocaldıqca arvad dönüb it olub,
Ney kürlənib, kef “durulub” nə deyim.

Mən Nəsibəm, yalan gəlməz dilimə,
Düz söylərəm lap getsəm də ölümə,
Yaxşı kişi dözüür dərdə, zülümə,
Yoldan gəlib, bərk yorulub nə deyim.

Söz tamama yetdi, camaatın içinə bir gülüşmə düşdü, daha nə deyim, amma biçərə Pirəli başını sallamışdı aşağı. Deyəsən, o mərc gəldiyinə görə peşman olmuşdu. Mamoş dedi:

-Sağ ol, Ay Nəsib, sənın qadanı alım, ancaq sən allah söhbəti yarımçıq kəsmə. Bizim Pirəlinin atının, Malaşın da tərəfini de qurtar.

-Bu saat.

Nəsib sazının yenidən sinəsinə basdı, görək burda nə dedi: Biz deyək sizlərin də canınız sağ olsun:

Yerişdi eşşəkdi, yoxdu sürəti,
İştahası yaman çoxdu Malaşın.
Yazıq sahabanı yollarda qoyar,
At kimi hünəri yoxdu Malaşın

Yoxuşda tərənəm, getməz irəli,
Sel-suyu görəndə gözü bərəli,
Arpa verən kimi sanki dirilir,
İnanma ki, qarnı toxdu Malaşın.

Domuşa-domuşa gəzir, dolanır,
Ha yesə, içsə də elə bulanır,
Nəsib tək Pirvəli oda qalanır,
Dedim tərifi, baxdı Malaşın.

Pirəli Nəsibin üzündən öpdü.

-Səni Allaha and verirəm, məni bağışla, amma mən özüm də söz deyənəm. Bir işdi, oldu da, keçdi də.

-Mən nə deyirəm ki?!

Hə, Aşiq Şenlik Nəsibi bir az da öyrənməkdən ötrü dedi:

-Nəsib, bir özün haqqında da bir şey de, bir öyrənim, görüm, kimsən nəçisən.

-Baş üstə, usta.

Nəsib sazını bir də sinəsinə basdı, amma Nəsibin çalıb çağırmağı Aşiq Şenliyin çox xoşuna gəlmişdi. Ayə, görək Nəsib aldı görək nə dedi, vəri ilə biz deyək, sizlərə də can sağlığı.

Ustam öldü, yenə qaldım ortada,
Yarımçıqdan aşiq olmaz, neyləyim.
Şeyirtliyə kimə gedim, bilmirəm.
Hər yetişən gözüüm almaz, neyləyim.

Sinəm dolu, nabələdəm yollara,
Mən naşıyam dərdə, qeyli-qallara,
Tanrı özü kömək olar qullara,
Kimsə məni yada salmaz neyləyim.

Qəza vurdu yetim qaldım atadan,
Könül evim qurtararmı xətdan.
Xəbərim var ərginədən, otadan,

Yazıq Nəsib belə qalmaz, neyləyim.

Söz tamama yetən kimi Senlik üzünü Nəsibə tutub dedi:

-A bala, mənim çox xoşuma gəldin...Gəlsənə bir elə burada yüngülvari deyişək.

-Mən razı.

-Onda qabaqcadan mən başlayıram.

-Buyur, usta.

-Ayə, indi görək burda Aşiq Şenlik nə dedi.

Deməyi bizdən, eşitməyi sizdən.

Aldı Aşiq Şenlik:

Dərdin nədi, oğul bala.

Eşqin atəşi səndədi.

Aparıblar üzüyünü,

Üzüyün qaşısı səndədi.

Aldı Nəsib:

Qədərim pis, özüm xəstə,

Təbibim bulunmur mənim.

Yar-yarımçıq qalmışam mən,

Qayğıma qalınmır mənim.

Aldı Aşiq Şenlik:

Allahın tutub bəlası,

Kimin var yerdə qalası,

Bir gözəlin ah-naləsi,

Gözünün yaşı səndədi?

Aldı Nəsib:

Ürəyim yaralı qalıb,

Allahım verdiyin alıb,

Qönçə gülü əğyar çalıb,

Qisasım alınmır mənim.

Aldı Aşiq Şenlik:

Şenlik səni çox bəyəndi,

Yerindədi misra-bəndi,

Bir dünya görəsən kəndin,

Sözlərin başı səndədi.

Aldı Nəsib:

Ustam Göləli İbrahim,
Fəryadam, naləyəm, aham.
Nəsibəm əlimdə yaxam,
Düyünüm çalınmır mənim.

Söz tamama yetdi, amma Aşıq Şenlik üzünü Nəsibə tutub dedi:

-Sən əyləş, oğul, amma mənim sənə bir iki sözüm var. Ayə, burda Aşıq Şenlik götürüb görək nə dedi, biz deyək, sizin canınız sağ olsun:

Dərd eləmə, cavan oğlan,
Hər gələn haqdan gələr,
Günlər ötər bircə-bircə
Qaradan-ağdan gələr.
Qovun-qarpız bostandadı,
Meyvələr bağdan gələr.
İsti-xəfə aran yerdən,
Sərinlik dağdan gələr.

Yetimliyin ayıb deyil,
Qəlbin olsun çox geniş.
Ərin yolu yoxuş olar,
Orda çox olmaz eniş,
Yüz kərə qəmə batarsan,
Şad olarsan bir dönüş.
Sözün safı, ən lətifi
Ürəyi sağdan gələr.

Qul Şenliyin düz söyləyər,
Həqiqəti düz deyər.
Haqqı sevər, aqilləri
Tərif edər, yüz deyər;
Yaxşı olar axrın sənin,
Tanrı "bəndəm,döz"-deyər,
Yol açılar, sədan sənin
Soldan, həm sağdan gələr.

Bəli, söz tamama yetdi. Aşıq Şenlik elə o gündən Nəsibi şagirdliyə götürdü. Məclis başa çatandan sonra Aşıq Şenlik Nəsibi götürüb Çıldıra yola düşdü.

MƏHƏMMƏD VƏ GÜLDƏNƏ

Ərbahan çayının yanında Reyhan bağının ətəyində Camqara kəndi var idi. Həmin kənddə Xəlil ağa adlı bir nəfər yaşayırdı. Onun uşağı olmurdu. Bir kişi də uzaq yerdən gəlib həmin Xəlil ağaya nökrər olmuşdu. Gün keçdi, ay keçdi həmin kişinin bir oğlu oldu, adını da Məhəmməd qoydular. Aradan iki il keçdi, Xəlil ağanın bir qızı oldu. Ailədə şadlıq elədilər. Aradan az keçməmiş Məhəmmədin atası öldü. Anası on yaşına kimi onu saxladı. Sonra o da vəfat etdi. Qürbət eldə qohum yox, qardaş yox, Məhəmməd sahibsiz qaldı. Nəhayət, 20 yaşı tamam oldu.

Xəlil ağanın qızının adı Güldənə idi. Məhəmmədlə Güldənə bir-birini pünhan olaraq canı-dildən sevmişdilər. Məhəmməd elin dana-quzusunu otardığı dərədə həmişə Güldənə ilə görüşüb danışardı. Bunu Xəlil ağaya xəbər verdilər. Xəlil ağa xəncər qurşanıb atı minərək Məhəmmədin yanına gəldi. Uzaqdan Məhəmmədi söyüb üstünə gələndə Məhəmməd bir yekə qayanın üstünə çıxıb qışqırdı. Bunu üç nəfər atlı görüb Xəlil ağaya dedilər ki, Xəlil ağa, onun günahı nədir öldürürsən. Xəlil ağa hirsli-hirsli dedi:

-Hələ baxın , özünə çörək tapmır mənim qızımı istəyir.

Kişilər Xəlil ağanın danladılar. Məhəmmədə də tapşırıdılar ki, bir də elə iş tutmasın.

Aradan çox keçmədi ki, Güldənəyə Rəsul ağa elçi göndərdi. Xəlil ağa qızı verdi. Toy tədarükünə on gün vaxt qoyuldu. Məclisi aparmağa Aşiq Şenlik dəvət olundu. Toya üç gün qalanda Güldənə beş nəfər öz rəfiqəsini yığıb Ərbahan çayının ətrafında gəzməyə çıxdı. Bulağın başında canbir qəlb rəfiqəsini bir sakit guşəyə çağıraraq dedi:

-Bir neçə söz deyəcəm, onu Məhəmmədə çatdır.

Aldı görək nə dedi:

Qan-yaş töküüb bu dünyada,
Salırsanmı yada məni.
Olmayaydı belə ata,
Çuladılar yada məni.

Əsən yellər qara əsdi,
Çəkəmmərəm, bu dərd bəsdı,
Molla gəldi, nikah kəsdi,
Qaladılar oda məni.

Güldənə bu dərdə dözməz,
Fələk belə yazı yazmaz,
Sənsiz bu dünyada gəzməz,
Qoy axtarsın ata məni.

Kağızı yazıb öz sirdaşı Səlbiyə verdi. Səlbi kağızı alıb cibinə qoydu. Qızlar yeyib-içib evlərinə dağılıdılar. Səhəri Səlbi dana-quzunu örüşə bir az gec apardı. Məqsədi xəlvətcə kağızı Məhəmmədə vermək idi. Səlbi Məhəmmədin kimi olduğunu soruşdu. Məhəmməd “ata yox, ana yox, qohum-əqrəba yox, bir tək mən o da belə, neyləyim”-dedi. Səlbi Güldənənin məktubunu Məhəmmədə verib onu sevindirdi. Məhəmməd namədən agah olub Səlbiyə dedi:

-Səlbi, qadan alım, bu sirri bir kimsə bilməsin. Amma bir kağız götür, nə desəm onu yazıb Güldənəyə çatdır. Aldı Məhəmməd:

Ala gözlü mənim yarım,

Atmaq olmaz yada səni.
Sənsən mənim intizarım,
Necə verim yada səni.

Atam yoxdu elçi gedə,
Anam yoxdu sinə didə,
Hər yaramaz gədə-güdə,
Əl atıban tuta səni.

Məhəmmədəm qan ağlaram,
Bağrımın başın dağlaram,
Mən Allahı çağıraram,
Yetirsin murada məni.

Həmin gün yenə qızlar seyrəngaha çıxdılar. Səlbi kağızı gizləndən Güldənəyə verdi. Güldənə namənin məzmununu başa düşüb daha yaşamaq istəmədi. Ərdahan çayının daşan vaxtı idi. Güldənə çay uzununu gəzib qızlara dedi ki, qulaq asın, qızlar, ürəyim elə doludur. Yanıqlı-yanıqlı dedi:

Eləmi bir çəməni,
Gəzərəm bir çəməni,
Gəlin halalın verin,
Görməzsiz bir də məni.

Qızlar dedi:

-Ay qız, nə deyirsən o qədər uzağa gedən olur ki, nişanlın da varlı adamdır.

Güldənə dedi:

Eləmi solar keçər,
Gül açar solar keçər,
Sevgisinə çatmayan,
Yaşamaz, ölər keçər.

Qızlar yenə dil-ağız elədilər. Güldənə bir də dedi:

Eləmi Ərdahandan,
Çay gəlir Ərdahandan,
Yaşama, ay Güldənə,
Alırlar canı candan.

Qızlar ona, “ağılına gələni danışma”-dedilər. Güldənə: “Vətən şirindir”-deyib asta-asta körpüyə çıxdı. Oradan da bir daşın üstünə atılıb “eşidin qızlar”-dedi:

Başına döndüyüm Ərdahan çayı,
Aparırısan hansı diyara məni.
Cəsədmi dolandır sellər içində,

Ölmüncə atma kənara məni.

Özümü qayadan atanda qərq et,
Əlimlə daşlardan tutanda qərq et,
Cəsədmi cəsədlə çatanda qərq et,
Qoyma döşəyimdə fuqara məni.

Güldənə xanımı eyləmə ibrət,
Atamla anamı bulmasın cənnət
Çəksin həsrətimi oğlan Məhəmməd,
Salsın dildən,-dilə sorağa məni

Güldənə özünü çaya atdı. Qızlar ağlaşıb o yan-bu yana qaçdılar. Bu səsi eşidib yaxınlıqdan keçənlər qaçıb gəldilər. Özlərini suya vurub Güldənənin çıxartdılar. Onu başı üstə ağacdən asdılar. Güldənə xeyli vaxtdan sonra özünə gəldi. Kəndə xəbər çatdı, el töküldü. Həmin xəbər gələn vaxt Şenlik də məclisin içində idi. Hamı Güldənənin boğulduğu yerə gəldi. Hamıdan qabaq anası Kübra qızına sarılıb belə dedi:

Başına mən dönüm Ərdahan çayı,
Niyə saldın bu balamı, bu hala,
Bu mənim dünyada bircə balamdı,
Niyə saldın bu balamı bu hala.

Saçlarım ağzımda qarğış eylərəm,
Balasız dünyada malı neylərəm?
Məhşər günü haq-divanda söylərəm,
Necə kəsdi nəsimimi bu bala.

Mən Kübrayam, halım oldu çox yaman,
Yaradanın özü qoy versin iman,
Xəlil ağa bir gün vermədi aman,
Niyə saldın bu balamı, bu hala

Məhəmməd çöldə gördü ki, el Ərdahan çayına doğru tökülür. Xəbər aldı, dedilər:

-Xəlil ağanın qızı Güldənə özünü suya atıb.

Bunu eşidəndə Məhəmməd ağlayıb dedi:

Yar yanına gedən əziz qardaşlar,
Verin yar yolunda sadağa məni.
İstəməm yaşamaq yardan ziyadə,
Verin yar yolunda sadağa məni

Tutunum tutmamış ağrıdı başım,
Hələ iyirmiye çatmadı yaşım
Qaralar bağlasın yarım, yoldaşım,
Verin yar yolunda sadağa məni.

Siz agah sözümə eyləyin səbir,
Bizim ikimizə bir qazın qəbir,
Məhəmmədəm, mənim məqsədim budur,
Verin yar yolunda sadağa məni.

Məhəmməd belə deyəndə Xəlil ağanın və Rəsul ağanın adamları istədilər ki, Məhəmmədi öldürsünlər. Kərəm adlı bir oğlan sinəsini qabağa verib dedi:

-Bu yazığın heç kimi yoxdur və heç bir günahı olmayıb. Qızın da ona görə özünü suya atıb. Sizin bunu öldürməyə heç haqqınız yoxdur.

O, Məhəmmədin əlindən tutub Güldənənin olduğu yerə gətirdi. Məhəmməd Güldənənin bu vəziyyətdə görüb yanıqlı-yanıqlı dedi:

Yığılan qonşular, gələn qardaşlar,
Həbib kimsə dərdə dərman eyləsin.
Bu dünya fanidir kimə qalacaq,
Bu cavandır, el-obamız ağlasın.

Könül dərğahında, əlim duvada,
Səbəb olan heç gülməsin yuvada,
Mənim ahım heç qalarımı dünyada,
Həbib olan yaralarım bağlasın.

Güldənə dərdindən düşdü çaylara,
Qalmaz ahu-zarı həftə aylara,
Dumanım başımdan çıxdı göylərə,
Yazıq canım bu sitəmə neyləsin

Fələk bu Xəlilin başından vursun,
Kor olsun gözləri, ürəyi dursun,
Xar olsun dünyada, el-oba gülsün,
Hər kim görsə divanlarda söyləsin.

Yazığam sözümə bir qulaq asın,
Güldənə, Məhəmməd buna neyləsin,
Yar dizinin üstündə başımı kəsin,
Aşıqlar dastanda məni söyləsin

Kərəm irəli durub “Güldənə Məhəmmədir”-dedi. Hamı razı oldu. Güldənənin bədənini bir qədər sıxdılar, ağzından xeyli su getdi. Güldənənin ağı başına gəldi. Kərəm irəli yeriyib qızın əlini Məhəmmədin əlinə verdi. Bu, məclis əhlinin ürəyindən oldu. Aşıq Şenlik sədəfli sazını dilə gətirdi.

Xəlil ağa, sənin boynun qırılısın,
İnsan balasına düşmən olarmı?

Ürəyin dayansın, qanın qurusun,
İnsan balasına düşmən olarmı?

Bunları yazıbdır yaradan kişi,
Verməsən olarsan naşından naşı,
Allah salsın sənin başına daşı,
İnsan balasına düşmən olarmı?

Şenlik bu dastanı görəndə yazdı,
Gözəlin irəngi solanda yazdı,
Məhəmməd üstünə gələndə yazdı,
İnsan balasına düşmən olarmı?

Kərəm Məhəmmədi qardaş əvəzi evinə gətirdi. Üç-dörd gün Məhəmmədə toy çaldırdı.
Aşıq Şenlik məclisi apardı. Cavanlara xeyir-duva verdi.

MÜNDƏRİCAT

Aşıq Şenlik haqqında dəyərli tədqiqat.....	3
Aşıq Şenliyin həyatı və mühiti	10
Aşıq Şenliyin lirikası	56
Dastan yaradıcılığı.....	91
Alimin arxivindən.....	144
Şirəkli Həsən	
<i>Söylə</i>	
<i>Var</i>	
<i>Var</i>	
<i>Keçdi</i>	
Aşıq İsgəndər Ağbabalı	
<i>Telli sazım</i>	
<i>Bəhanədi</i>	
<i>Gəlmədi</i>	
<i>Görünməz</i>	
Aşıq Heydər	
<i>Yaz havası</i>	
<i>Yeri-yurdu qurulama</i>	

Vədəsidi

Çorlu Məhəmməd

Tutuldu

Mən

Mənim

Gəlin

Qalıbdı

Tapılmadı

Aşıq Şenlik və qartal əhvalatı..... 156

Aşıq Şenliyin atası Qədir ağanın quşları 158

Aşıq Şenliyin Nəsiblə görüşü 161

Məhəmməd və Güldənə..... 168

Qəşəm Camal oğlu Vəliyev

ÇILDIRLI AŞIQ ŞENLİK

Bakı, “Azərnəşr”, 2010

Kompüterdə yığdı:

Asiman Babayeva

Kompüter tərtibatçısı:

Murad Nəsirov

Korrektor:

Afət Rəfiyeva

Yığılmağa verilib: 09.01.2010

Çapa imzalanıb: 21.07.2010

Kağız formatı: 60x84 1/16

Çap vərəqi: 11

Tiraj: 200

Qiyməti müqavilə yolu ilə
